

UNIVERZITET U BEOGRADU

Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost

MASTER RAD

**Forme političkog nasilja u Bosni i Hercegovini u periodu od
1992. do 1995. godine**

Dejan Dejanović, 150/2015

Mentor: prof. dr Dragan Simeunović

Beograd, decembar, 2015.

Sažetak

Period od proljeća 1992. pa do potpisivanja Dejtonskog sporazuma krajem 1995. godine u Bosni i Hercegovini karakteriše visoka i konstantna prisutnost različitih oblika političkog nasilja. Direktna ili indirektna latentna primjena sile u sferi politike i političkog manifestovala se u gotovo svim svojim oblicima, od onih osnovnih kao što su političko ubistvo, prinuda i tortura, pa do složenih oblika od kojih je najupečatljiviji bio građanski rat.

Zbog nepostojanja teorijskog znanja iz oblasti političkog nasilja i skrivenih namjera, veliki dio domaće stručne i političke javnosti paušalno ocjenjuje događaje u BiH manipulišući medijski atraktivnim pojmovima kao što su genocid, agresija i etničko čišćenje. Cilj ovih javnih rasprava o događajima u Bosni sa početka devedesetih nije analaza nasilja kao nečeg iz čega treba izvući određene zaključke, već pokušaj ostvarenja političkih ciljeva nedostignutih u ratu, te postavljanja rasprava u kontekst samopromocije i političkog marketinga.

Cilj ovog rada je da kroz stručnu analizu pokaže da je taj period u BiH bio ispunjen političkim konfliktom u kojem možemo prepoznati mnoge pojavne oblike političkog nasilja. Oni su u zavisnosti od specifičnih okolnosti bili institucionalizovani, strukturalni, ali individualni akti. Takođe, u konkretnim slučajevima imali su karakteristike masovog ili punktovnog, direktnog ili indirektnog, racionalnog ili iracionalog političkog nasilja. Kroz analizu će se pokazati da u političkom sukobu nisu postojale samo dvije strane i dvije vojno suprotstavljene formacije, dakle konflikt je bio složen i po osnovu (direktnih i indirektnih) učesnika, a ne samo po širokoj lepezi formi političkog nasilja. Iz rada ćemo vidjeti da rasprava o političkom nasilju u BiH mora biti zasnovana na naučnoj analizi velikog broja paralelnih društvenih i političkih procesa koji nisu nezavisni jedni od drugih i koji su se dešavali u specifičnim konfliktnim okolnostima.

U procesu izrade rada osnovne metode koje su se koristile su metode kvalitativne analize sadržaja dokumenata i komparativne analize. Prije samih analiza rad uključuje formulaciju i interpretaciju određenih pojmova, prije svega pojmova nasilja i sile, ali i formi političkog nasilja. Rad će se bazirati na analizi tekstova, stavova i činjenica iznijetih od strane različitih domaćih i stranih autora i presuda Haškog tribunala u vezi sa konkretnim slučajevima nelegalnih oblika političkog nasilja, a na osnovu njihove sinteze i diskusije o navodima iz literature, prepoznaće se i mišljenje i stav autora rada. Nakon interpretacija, diskusija i analize, u radu se iznose i određeni zaključci vezani za poglavlja koja se obrađuju. U radu se navode i kratke studije slučaja, prevenstveno u vezi sa događajima u Srebrenici i intervencijom NATO pakta protiv Vojske Republike Srpske.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, rat, političko nasilje, ratni zločini*

Overview

The period between the Spring of 1992 and the signing of the Dayton Agreement in 1995 in Bosnia and Herzegovina was characterized by significant and constant presence of various forms of political violence. Direct or indirect latent application of force in the sphere of politics manifested itself in numerous forms; from basic forms such as political murder, extortion and torture, to more complex forms of which the most prominent was the civil war.

Due to non-existence of theoretical knowledge in the area of political violence, majority of officials and politicians arbitrarily interpret the events in the country by abusing semantics and using verbiage such as genocide, aggression and ethnic cleansing to manipulate the public for their own political gains. The goal of these public discussions about the events in Bosnia in the early 90's is not to analyze violence in order to draw certain conclusions; It is to gain political points and goals they were not able to achieve during the war, in addition to blatant self-promotion and political marketing.

The purpose of this paper is to use expert analysis to show that this particular period was filled with political conflict in which we can recognize many acts of political violence. Depending on the circumstance, these were institutionalized, structural or individual acts. In addition, under certain circumstances they had characteristics of mass or partial, direct or indirect, rational and irrational political violence.

The analysis will show that there were no two sides and two opposing military forces, but that the conflict was more complex due to involvement of both direct and indirect participants, and not simply because of obvious acts of violence. The paper will also theorize that the discussion about the violence in Bosnia and Herzegovina has to be based on scientific analysis of a large quantity of parallel public and political processes that are not independent from each other and which happened in very specific circumstances.

Qualitative content analysis, as well as comparative analysis were basic methods used in the in the development of this paper. Pre-analysis work includes formulation and interpretation of specific terms, focusing on those describing violence and force, but also terms describing various forms of political violence. The paper analyzes texts, opinions and facts presented by various domestic and foreign authors, as well as Hague Tribunal verdicts brought in specific cases of illegal political violence; author's opinion and official stance are based on the synthesis and discussion about quotes taken from these various sources. After interpretation, discussion and analysis, the paper presents conclusions made in relation to the reviewed materials. The paper also includes short case analysis, primarily regarding events in Srebrenica and NATO intervention against the Army of Republika Srpska.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, war, political violence, war crimes*

Biografija

Dejan Dejanović rođen je 10.2.1976. godine u Prijedoru gdje završio osnovno i srednje obrazovanje. Komunikološki fakultet završio je u Banjaluci 2008. godine, te nakon toga i specijalističke studije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Akademske master Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost pri Univerzitetu u Beogradu upisao je 2012. godine. Prije, u toku i nakon osnovnih studija bavio se omladinskim, socijalnim i kulturnim radom u više nevladinih, međunarodnih, javnih, studentskih organizacija i asocijacija gdje je radio na kreiranju strategija i realizaciji projekata međunarodne saradnje, kulture i obrazovanja. Autor je nekoliko istraživanja i strateških dokumenata. Takođe, bavi se i audio-video produkcijom, organizovanjem i produkcijom multimedijalnih događaja, a autor je i nekoliko dokumentarnih filmova.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. POLITIČKA SITUACIJA U BIH PRIJE POČETKA ORUŽANIH SUKOBA	3
2.1. Opšte okolnosti	3
2.2. Istorijski kontekst	7
2.3. Klasna mržnja	12
2.4. II svjetski rat	13
3. POLITIČKO NASILJE	22
3.1. Moć, sila i nasilje	22
3.2. Političko nasilje i zločini	27
4. POJAVNI OBLICI POLITIČKOG NASILJA U BIH U PERIODU OD 1992. DO 1995. GODINE	33
4.1. Rat	33
4.1.1. Početak	33
4.1.2. Karakter rata	36
4.1.3. Strane u sukobu i saveznici	40
4.1.4. Konflikti	43
4.1.5. Zaključak	43
4.2. Vojna intervencija	46
4.2.1. Vojna intervencija i Ujedinjene nacije	46
4.2.2. Humanitarna intervencija	52
4.2.3. Humanitarna vojna intervencija u BiH	56
4.3. Političko ubistvo i masovno političko ubistvo	59
4.3.1. Ubistva Srba u Sarajevu	63
4.3.2. Korićanske stijene	66
4.3.3. Ubistva civila u selu Kukavice	66
4.3.4. Trnovo	67
4.3.5. Ubistva u selu Trusina – Specijalni odred „Zulfikar“	68
4.3.6. Zločin u Ahmićima	68
4.4. Atentat	69
4.4.1. Slučaj Blaž Kraljević	69
4.4.2. Slučaj Sefer Halilović	70
4.5. Genocid	71

4.5.1. Hronologija	73
4.5.2. Motiv – namjera.....	77
4.5.3. Osude za genocid	80
4.5.4. Omjer poginuli - ubijeni	81
4.5.5. Karakter zločina.....	83
4.6. Tortura (psiho-fizičko zlostavljanje).....	91
4.6.1. Pojmovno određenje.....	91
4.6.2. Primjeri	92
4.7. Prinuda, pritisak i prijetnja silom.....	93
4.7.1. Teorijski osnov	93
4.7.2. Međunarodno-institucionalni nivo.....	95
4.7.3. Etničko čišćenje.....	97
4.7.4. Individualna prinuda - Dražen Erdemović.....	100
4.5. Teror, represija, represalija	101
4.5.1. Teror	101
4.5.2. Represija	103
4.5.3. Represalija	104
5. ZAKLJUČAK	106

Popis korišćenih skraćenica:

ARBiH – Armija Republike Bosne i Hercegovine

BiH – Bosna i Hercegovina

CIA – Centralna obavještajna agencija

HOS – Hrvatske odbrambene snage

HVO – Hrvatsko vijeće odbrane

JNA – Jugoslovenska narodna armija

MKSJ/ICTY – Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

MZ – Međunarodna zajednica

NATO – Sjeveroatlantski savez

NDH – Nezavisna Država Hrvatska

OHR – Kancelarija visokog predstavnika u BiH

RS - Republika Srpska

RV i PVO – Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

UNPROFOR – Zaštitne snage Ujedinjenih nacija

VMA – Vojno medicinska akademija

VRS – Vojska Republike Srpske

WHO – Svjetska zdravstvena organizacija

1. Uvod

Period ratnih dejstava u Bosni Hercegovini, kao i period svih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije karakteriše visoka i konstantna prisutnost različitih pojava oblika političkog nasilja. Nasilje, odnosno političko nasilje koje označavamo kao direktnu ili indirektnu, latentnu primjenu sile u sferi politike, manifestovalo se gotovo svim oblicima: od njegovih osnovnih kao što su pritisak, prinuda, mržnje i sl, pa do složenih formi od kojih je najupečatljivija i najsloženija bila rat, u ovom slučaju građanski rat. Naravno, u iskrljlenio vrijeme koje je obilovalo otvorenim političkim i oružanim konfrontacijama stvorena je takva atmosfera da su društvo u cjelini paralelno pogodili i pojedini oblici socijalnog nasilja i socijalnih patologija, koje većina publicista, političko-vojnih analitičara ili novinara zbog nepoznavanja teorijskog osnova ne razlikuje od političkog nasilja. Ratni zločini i zločini protiv čovječnosti, djela za koje koja su pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i domaćim pravosudnim sistemima optuženi i osuđeni mnogi učesnici ratnih sukoba, klasični su primjeri krivičnih djela nastalih isključivo vršenjem nekih oblika nelegitimnog političkog nasilja. Ta krivična djela, gledajući ih u okviru definicija »ratni zločin« ili »zločin protiv čovječnosti«, vršena su sferi politike ili političkog, a obuhvataju oblike psiho-fizičkog zlostavljanja, politička ubistva, prinude, prisile, prijetnje, a u nekim slučajevima akte terora, represije ili represalije.

Pojavni oblici političkog nasilja u zavisnosti od mjesta ili regije u kojoj je je ispoljeno, u zavisnosti od strane koja je bila subjekat ili objekat vršenja, odnosno u zavisnosti kroz koju ih podjelu posmatramo, bili su nekad institucionalizovani ili ne; nekad racionalni nekad ne; nekad su bili trenutni a nekad dugotrajni. Političko nasilje je u određenim slučajevima bilo masovno, ali i ograničeno na određen mali geografski prostor (punktovno). Takođe, vodeći se važećim definicijama oblika političkog nasilja, analizirajući ih možemo utvrditi da li je neko političko nasilje bilo direktno ili indirektno, odnosno individualno ili kolektivno.

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma političko nasilje u Bosni i Hercegovini nije prestalo. Najsloženiji i najbrutalniji oblici kao što su rat, politička ubistva i tortura su zaustavljeni, ali su na scenu stupili sofisticirani prikriveni oblici

političkog nasilja. Intevizirane su, odnosno akcenat je stavljen na subverzivne aktivnosti uglavnom prema ustavno-pravnom poretku Republike Srpske. Sa druge strane, recipročne mjere određenih struktura iz Republike Srpske i »hrvatske komponente« prema jedinstvenoj Bosni i Hercegovini i pokušajima unitarizacije nisu izostale.

Detaljna i kompletna analiza svih pojava oblika političkog nasilja u BiH u toku oružanog sukoba prevazilazi zahtjeve ovog rada. Evidentiranje i analiza svakog pojedinačnog slučaja političkog nasilja u tom periodu, pogotovo po principima studija slučaja, bio bi obiman posao i zahtijevao bi istraživanja, intervju i detaljne terenske analize. U ovom radu ćemo se iz tog razloga bazirati samo na potvrđivanju činjenice da je period od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini označen kao složen politički konflikt koji je obilovao različitim oblicima političkog nasilja na svim stranama, različitih vrsta, i na svim nivoima. Na osnovu važeće doktrine navešćemo uočene pojavne oblike uz uopštene ili konkretne primjere. Ti primjeri biće samo jedan mali dio kompleksne mreže političkog nasilja i iz tih primjera se neće moći sagledati kompletna slika i razmjere političkog nasilja u BiH. No, oni će biti dobar osnov za razumijevanje suštine političkog nasilja i razumijevanje interakcije pojedinih oblika na primjeru BiH.

2. Politička situacija u BiH prije početka oružanih sukoba

2.1. Opšte okolnosti

Opšte okolnosti u Bosni i Hercegovini nakon prvih slobodnih izbora, a prije izbijanja otvorenih sukoba, te vremenske tačke pojedinih ključnih događaja su manje više poznate i oko njih se svi bitni politički i društveni faktori slažu. Međutim, kao što je sporan sam karakter sukoba, tako su, prvenstveno među samim akterima sukoba, sporni i duboko skriveni razlozi zbog kojih je do oružanog sukoba i došlo. Pogledi na istorijske okolnosti koje će uticati na sudbine južnoslovenskih naroda, takođe su različiti. U zavisnosti od strane koja interpretira hronologiju zadnjeg političko-oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini, te ugla i ravni gledanja, uzroci neprijateljstva predstavljaju se na različite načine. Tako, kao razlog za početak neprijateljstva i ogromnu količinu političkog nasilja ispoljenu među narodima koji su naizgled do juče živjeli u bratstvu, navode se istorijske društvene okolnosti koje dosežu čak do Kosovske bitke. Drugi, pak navode velikosrpske ambicije. Takođe, u određenim slučajevima se navode: frustracije preživljene u Drugom svjetskom ratu, strahovi od ponavljanja prošlosti, te nekažnjavanja i neoznačavanja određenih zločina počinjenih u tom ratu, koji je u jugoslovenskom kontekstu bio i brutalan i građanski. Otpočinjanje i razvijanje sukoba i neprijateljstva podstaknuto je bilo i različitim tumačenjima zagaranovanog prava naroda – republika na samoopredjeljenje i različitih pogleda na pojam i pojavu seperatizma, a kao razlozi navode se i: krah komunizma i raspad zajedničke države, zavjere zapadnih zemalja protiv Jugoslavije i sl.

Kako su svi akteri političkog, a kasnije i oružanog sukoba, bili uglavnom svjesni svojih političkih ciljeva i iz svog ugla sasvim svjesno i racionalno pristupali ključnim odlukama, i prije same analize možemo pretpostaviti da se u ovom periodu na prostorima BiH radilo o političkom, a ne nekom drugom obliku nasilja. Jer političko je «uvek svesno i ne može nikad imati atribut potpuno slepog delovanja».¹ Iako se

¹ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Beograd, 2002, Str. 152

nama sa određene vremenske distance čini da su neki pojedinačni potezi bili iracionalni, svijest – racionalni momenat bio je prisutan i u subjektnoj bazi (zaraćenim etničkim grupama) i u subjektivnom vrhu (političkim nacionalnim partijama i njihovim vođama).

Oružani sukob u Bosni i Hercegovini vezan je usko sa raspadom SFRJ. Jugoslovenska kriza počinje slabljenjem dotadašnje komunističke vlasti, što se može okarakterisati kao dio opštih promjena koje su uslijedile završetkom Hladnog rata, rušenjem Berlinskog zida i raspadom SSSR. U slučaju Jugoslavije, komunizam je sve više gubio ideološku snagu pred jačanjem nacionalizma krajem osamdesetih godina 20. vijeka. Ako izuzmemo kratkotrajan sukob JNA sa slovenačkom teritorijalnom odbranom, a izazvan secesijom Slovenije, prostor razarajućih dejstava i političkog nasilja u najvećoj mjeri i gotovo isključivo se dešavao u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (nekoliko godina kasnije i u Srbiji na Kosovu i Metohiji). Kao i u Hrvatskoj deset mjeseci ranije, počeci otvorenih neprijateljstava vežu se za datume proglašenja nezavisnosti i međunarodnog priznanja takvih statusa. Jedan od ključnih kritičnih faktora koji je bio povod za izbijanja rata i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bio je takođe sličan. Kao i u Hrvatskoj, Srbi su ne svojom voljom, odnosno aktima na koja nisu nikako mogli uticati, odjednom u Bosni i Hercegovini postali manjina umjesto da budi pripadnici većinskog jugoslovenskog stanovništva. Takođe, htjelo ih se otrgnuti od Jugoslavije koju su smatrali za svoju državu. No, postojala je značajna razlika. Dok su Srbi u Hrvatskoj predstavljali relativno malu nacionalnu grupu, u Bosni i Hercegovini su činili gotovo trećinu od približno četiri i pol miliona stanovnika i predstavljali su jak i bitan politički i vojni faktor.

Ipak, bilo bi bezobzirno jednostavno navesti da je ključni faktor početka rata bio taj što su Srbi postali nezadovoljna manjina. Postajanje masovnog nezadovoljstva Srba stvarnim i mogućim političkim statusom u nezavisnoj BiH, ili masovnog nezadovoljstva Hrvata i Muslimana mogućim ostankom BiH u krnjoj Jugoslaviji «spada u izvore stvarne ili potencijalne opasnosti po onoga protiv koga je usmjereno»² No, sasvim bi bilo pogrešno svođenje uzroka nasilja isključivo na frustraciju, odnosno njegovih osnova samo na ljutnju, bes ili nezadovoljsvo, ma

² Isto, Str. 153

koliko oni masovno izraženi ili intenzivni bili. Okolnosti koje su direktno ili indirektno uticale na početak rata u ove dvije republike mnogo su složenije i dublje, te imaju historijski, emotivni i politički karakter. Iako u svojoj suštini sadrže činjenicu da su Srbi postali manjina (u Hrvatskoj manjina, u BiH manjinski konstitutivni narod) stvarni razlozi ordiniraju između nekoliko ključnih faktora koji se međusobno prepliću: proključalog nacionalizma uzrokovanog opštim okolnostima raspada SFRJ krajem 80-tih godina, separatističkih aspiracija i vjekovnih težnji određenih naroda na stvaranju nacionalnih država, postojanja multietničkih republika u SFRJ, strahova i mržnji uzrokovanih zločinima prošlih vremena i nepostojanja ustavnih mehanizama zaštite nacionalnih interesa i sl. Tako britanski Gardijan 10 godina nakon rata navodi da je «korijen konflikta bio u raspadu Jugoslavije i usponu agresivnog nacionalizma u vakumu koji je nastao raspadom Titove ideologije bratstva i jedinstva i ne smije se svoditi samo na dobre i loše momke».³

Kao početak rata u Bosni i Hercegovini zvanično se uzima 6. april 1992. godine, dan kad su Evropska zajednica i SAD priznale Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu državu te kad je, po bošnjačkoj zvaničnoj historiji, počeo napad JNA na Sarajevo. Naravno, ratnih sukoba slabijih ineziteta, zločina, protesta i krupnih političkih previranja, ako pratimo hronologiju događaja, bilo je i prije aprila 1992.

Srbi iz Bosne i Hercegovine jedan drugi dan označavaju kao početak sukoba. Drugog dana referenduma o nezavisnosti BiH, 1. marta 1992. godine, u centru Sarajeva nekoliko osoba muslimanske nacionalnosti pucalo je u svatove pod srpskom zastavom. Pripadnik Zelenih beretki Ramiz Delalić ubio je pucnjem iz pištolja mladoženjinog oca Nikolu Gardovića i ranio sveštenika Srpske pravoslavne crkve Radenka Mikovića ispred Stare crkve na Baščaršiji, što je izazvalo žestok revolt srpskog naroda pogotovo vjernika pravoslavaca. Prema srpskom shvatanju, upravo taj događaj označava početak rata. U svakom slučaju, tog drugog dana referenduma, dana kad je ubijen stari svat na Baščaršiji, hrvatski i muslimanski nacionalni korpus predvođen nacionalnim strankama, ohrabren uspjesima dvije zapadne jugoslovenske republike, te potpomognut od strane SAD i evropskih zemalja, referendumom bez učešća srpskog naroda, izglasao je i

³ Jerenić D, Kolumne - Građanski rat po Gardijanu, Nezavisne novine 11.05.2010, <http://www.nezavisne.com/index/kolumne/Gradjanski-rat-po-Gardijanu-59662.html>

praktično proglasio secesiju, što je bila inicijalna kapsula za masovno ugrožavanje bezbjednosti i ispoljavanje različitih oblika političkog nasilja u naredne 3 godine.

U tom periodu, gotovo svim direktnim i indirektnim učesnicima u političkim događajima na bilo kojoj sukobljenoj strani bilo je jasno da bi se takvim činom otvorila vrata neizvjesnoj budućnosti, patnji i krajnje nestabilnoj i opasnoj političkoj situaciji na jednoj teritoriji, bila ona priznata kao nova država, ili bila teritorija već postojeće države. U jednom od svojih govora na početku velikih tenzija u Bosni i Hercegovini, sam Alija Izetbegović, tadašnji član predsjedništva Bosne i Hercegovine, rekao je da će, ako će birati između rata i mogućnosti odustajanja od secesije, izabrati upravo rat. U Skupštini BiH, u oktobru 1991. godine srpski poslanici oštro će reagovati na „Akt o reafirmaciji suverenosti“, koji je preglasavanjem srpskih poslanika ipak usvojen. Pozvaće, stoga, i na bojkot referenduma, a tadašnji vođa Srba iz Bosne i Hercegovine nije ostao dužan bosansko orijentisanim političarima u parlamentu BiH, javno izrazivši sumnju u opstanak mira ili čak izrazivši prijetnju silom: „Ovo nije dobro što vi radite. Ovo je put na koji vi želite da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao a muslimanski narod možda u nestanak jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovde.“ (dio Karadžićevog govora pred bosanskim parlamentom 14. oktobra 1991. godine).⁴ Nakon usvajanja „Akta o reafirmaciji suverenosti“ srpskom političkom vođstvu postalo je jasno da će se gotovo svaka krupna politička odluka svesti na preglasavanje srpskog naroda i u parlamentarnoj proceduri, i po referendumskom principu. U tom vrijeme nije postojao mehanizam zaštite vitalnog nacionalnog interesa, koji danas narodima i entitetima daje značajnu sigurnost i onemogućuje preglasavanje i po mnogo beznačajnim pitanjima.

Kao odgovor na ovakvu situaciju 9. januara 1992. godine uslijedilo je proglašenje Srpske republike Bosne i Hercegovine (kasnije Republike Srpske) kao oblik secesije od Republike BiH, a kao izraz volje političkih partija sa srpskim predznakom i samog srpskog naroda da ostanu u tadašnjoj Jugoslaviji ili pak volje

⁴ Transkript: Begunci (2004) - 52 min, Agencija Sens,
http://www.sense-agency.com/dokumentarna_produkcija.34.html , 10.10.2014.

i potrebe da se bude van nezavisne Bosne u Hercegovine gdje su manjina. Iako je ovaj akt proglašenja gotovo sigurno značio dalje produbljivanje sukoba i iako je on na neki način zapečatio sudbinu Bosne i Hercegovine, srpska komponenta, koja je sad na ovaj način ugrozila suverinitet i jedinstvenost BiH, svoj je potupak zasnivala na nekoliko činjenica. Prije svega činjenici da se jedna politički krupna odluka kao što je nezavisnost i otcjepljenje od Jugoslavije pokušava provesti bez pristanka i volje čitavog konstitutivnog naroda, te da će takav građanski princip donošenja odluka u budućnosti dovest do majorizacije srpskog naroda u BiH. Druga činjenica jeste nesporna privrženost srpskog naroda u BiH ideji jugoslovenstva, već genetski usađenoj istorijskoj istini o žrtvi srpskog naroda za zajedničku državu, odnosno nespornog stradanja srpskog naroda upravo na stvaranju državnih zajednica: Kraljevine Jugoslavije i SFRJ. Paralelno sa ovim osjećajem privrženosti jugoslovenskoj ideji i želji da BiH na bilo koji način ostane u tadašnjoj „krunjoj“ Jugoslaviji provlačila se ideja o velikoj Srbiji, pogotovo među ekstremno nacionalno orijentisanim političarima i intelektualcima. Činjenica je da se srpski narod svjesno ili nesvjesno osjećao lagodno u bivšim zajedničkim državama, jer pored populacijske većine uživao je i najveću teritorijalnu zastupljenost, političku moć, ali i najveću zastupljenost u vojsci i oficirskom kadru tada bitnog faktora – Jugoslovenske narodne armije. Treći bitan faktor koji je doprinio pobuni i proglašenju Republike Srpske bio je i strah srpskog naroda od fizičke egzistencije koji je izazvan otvorenom koalicijom SDA i HDZ-a, odnosno Hrvata i Muslimana; strah koji se zasnivao na iskustvima iz II svjetskog rata. Opravdanost ili neopravdanost ovog straha je tema kojoj bi trebalo posvetiti posebnu analizu, ali je nesporna činjenica da je srpski narod doživio masovna stradanja posljednji put kad su „šahovnica“ i „polumjesec i zvijezda“ bili povezani, a što je bila uobičajena slika u periodu 1990.-1992. godine u BiH.

2.2. Istorijski kontekst

Domaći i strani istoričari i analitičari balkanskih konflikata uzroke političkog nasilja pronalaza u istorijskim međudnosima naroda sa prostora bivše Jugoslavije. Ako govorimo o konfliktu u Bosni i Hercegovine korijeni potisnute mržnje dosežu do

Kosovske bitke i perioda petovjekovne okupacije ovih prostora od strane Otomanskog carstva. To je ujedno i bio period kulturološkog razdvajanja, dotad relativno homegenonih naroda koje će se 600 godina kasnije naći u krvavom trogodišnjem konfliktu. Džon Šindler u djelu „Nesveti teror“ kaže da: „Razumevanje korena rata u Bosni 1992. – 1995. zahteva, pre svega, razumevanje pojave islama u ovoj zemlji.“⁵ Tu se, naravno, ne misli samo o pojavi islama kao religije na ovim prostorima (iako autor kroz čitavo djelo insistira na problematici ekstremnog islama) već i na pojave jedne nove etničke grupe koja će vremenom prerasti u muslimanski narod, a danas uslovno u bošnjačku naciju.

Kako navodi Arije Nejer obrazlažući već „urođenu i prikrivenu“ mržnju Srba prema bosanskim Muslimanima „presudan trenutak srpske istorije bila je kosovska bitka održana 28. juna 1389. godine, kad je srpske vitezove pod vođstvom cara Lazara porazila turska vojska na Kosovu polju, čime je počelo skoro petovjekovno ropstvo pod Otomanskim carstvom“⁶. Iako su stvarna istorijska zbivanja mutna, po njegovim navodima, preci bosanskih Muslimana bili su bogumili, pripadnici jeritičke hrišćanske sekte koje su progonili i katolici i pravoslavci. Turske vlasti su ponudili bogumilima mogućnost primanja islamske vjere a zauzvrat im davali polažaje u državnoj službi kako bi pomogli u upravljanju njihovim kolonijama na teritoriji buduće Jugoslovenske države. Bogumilima je ukratko pošlo za rukom da se od ugnjetavanih pretvore u ugnjetavače – ili barem saradnike onih koje su Srbe smatrali svojim tlačiteljima.⁷ Ipak, ovde se govori o vjeri – pripadnosti vjerskoj sekti bogumilima, a ne o pripadnosti plemenu ili narodu. Zvali ih mi Srbima, Hrvatima, Bosancima ili starim Slovenima evidentno je da su oni koji su dolaskom turskih osvajača prešli na islam pripadali istoj etničkoj ili plemenskoj grupi kao oni koji to nisu učinili.

Dr Momčilo Subotić kaže: „Današnji bosanskohercegovački muslimani (od 1993. Bošnjaci), kao i muslimani iz Raške oblasti (takođe odskora Bošnjaci), u najvećem broju jesu poreklom Srbi, uz manji broj onih koji su turskog porekla (Kajtaz,

⁵ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str.9

⁶ Nejer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 154

⁷ Isto, Str. 154

Behmen, Čengić i sl.) i čiji su preci došli sa Osmanovićima.⁸ Meša Selimović kroz lik Hasana u Dervišu i smrti kaže: „Ni sa kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud.“⁹ Kakva god da je istorijska istina, najsnažnija nacionalistička osjećanja među Srbima u Srbiji i Bosni i Hercegovini proističu iz mišljenja da je Srbima kao narodu učinjeno nešto nažao, a ta osjećanja izražavaju se u pripisivanju kolektivne krivice Muslimanima koje militantni Srbi u Bosni i Hercegovini nazivaju Turcima.¹⁰ Ova teza je ipak, kako se čini, samo donekle tačna. Uglovnom se odnosi na krajnje desno orijentisanu srpsku populaciju ili na mlađe naraštaje indoktrinirane nacionalističkim sadržajima novije istorije. Većina kosmopolitski orjentisanih Srba iz Bosne, generacija odraslih u periodu komunističke Jugoslavije, nije pridavala značaj otomanskoj istoriji Bosne, niti je pripisavala i razmišljala o kolektivnoj krivici prvih komšija za tlačenje od prije par stotina godina. No, da li je položaj potlačenih Srba ugnjetavanih od strane turskih osvajača i domaćih novopečenih muhamedovaca bio toliko užasan da bi mogao ostaviti genetski skriveni kod koji nosi klicu mržnje i straha do današnjih vremena? Skriveni genetski kod koji nosi klicu mržnje i straha zbog tlačenja vjerovatno ne, ali podsvjesni kod kao posljedica obrazovanja, istorije i medijskih sadržaja kao što su filmska ostvarenja o Banović Strahinji ili Kososovskom boju, vjerovatno da. Kosmopolitski orjentisanim Srbima u BiH, koji su jednom dijelu podsvijeti zbog medijske i obrazovne politike imali pojam o viševjekovnom tlačenju, probudio se osjećaj nelagode kad su početkom devedesetih njihove komšije razvije turske i islamske zastave, kad se aktuelizovala priča o Islamskoj deklaraciji, kad su muslimansku zastavu vezali za «šahovnicu», kad su se pojavili nikab i burka i kad sje postalo jasno da o sudbini zemlje Srbi neće i kao narod nemaju pravo odlučivati.

Po nekim istorijskim navodima položaj pravoslavaca u tom dijelu Otomanskog carstva nije bi bio toliko loš. Turci su bili naklonjeniji pravoslavicima nego katolicima; rezultat toga je da su mnogi katolici prešli u pravoslavce. Ovakva teza pravda se činjenicom da je prvi čovjek pravoslavne vjere carigradski patrijah živio

⁸ Intervju: Momčilo Subotić, Poreklo se ne može sakriti, http://www.dejanlucic.net/sr/Dr_Momcilo_Subotic_govori_o_srpsko-muslimanskom_pitanju_preporodu_srpskog_nacionalnog_bica_ocuvanju_jezika.html, 12.10.2014.

⁹ Selimović M, Derviš i smrt, Svijetlost, Sarajevo, 1966, Str. 203

¹⁰ Nejer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 155

u turskoj prijestolnici, a čitava njegova hijerarhija živjela je unutar granica carstva. Papa je živio u Rimu, van granica carstva i bio je glavni pokrovitelj krstaških ratova. No, iako vrh Otomanskog carstva u periodu nakon konačnog pada Bosanske kraljevine pod tursku vlast 1463. nije vršio teror nad nemuslimanskim stanovništvom i iako je sam sultan Selim I odustao od prisilnog preobraćanja svih hrišćana tamna noć koja će trajati gotovo 5 vijekova spustila se nad hrišćanskim stanovništvom. Doživotna poniženja, koja su prouzrokovala trajnu mržnju, bila su neizbježna strana zimijinog (tur. Zimmi – „štićenik“, nemusliman koji je pripadnik islamske države) života. Zimije nazivati „građanima drugog reda“ opšti je zapadnjački kliše, koji je čak besmislen – zimije (hrišćani i Jevreji) prema otomanskim zakonima nisu bili uopšte građani niti su imali ikakva prava u smislu kojem savremeni zapadnjaci shvataju ovu riječ. Da nemuslimani nisu imali pravni status najbolje pokazuje činjenica da hrišćani i Jevreji nisu mogli svoja prava ostvarivati na sudu, niti su mogli svjedočiti protiv muslimana. Kako su odbili da prime islam smatrani su sami po sebi nedostojnim povjerenja. Stoga su muslimani vršili zločine nad nemuslimanima bez bojazni od bilo kakve kazne.¹¹ Šindler ističe da je „nemuslimanima u Bosni bilo nemetnuto bezbroj nesmrtonosnih, ali duboko uvrjedljivih ograničenja. Prema šerijatskom zakonu oni nisu smjeli da nose vatreno oružje, upadljivu odjeću (niti bilo šta zeleno, što je sveta boja islama), morali su da sjašu kad musliman prolazi, nisu smjeli da zidaju kuću veću i ljepšu od kuće njihovih muslimanskih susjeda, a njihove crkve nisu smjele da imaju zvona, bile su niske i neupadljive.¹² Takođe, prema šerijatskom zakonu brak i polni odnos između muslimanke i zimija kažnjavao je smrću, dok je u obrnutom slučaju to bilo dopušteno. Zapravo, muslimani su često uzimali žene zimija silom i preobraćali ih putem braka na islam. Možda je pokoreno stanovništvo posebno mrzilo ovu stranu otomanske vlasti.

Ipak, daleko najomrženija strana otomanske vlasti i uspomena koja je i danas najbolnije prisutna, jeste *davshirme*, odnosno danak u krvi. Tokom tri vijeka od osvajanja Bosne, otomanski Turci su svake godine uzimali mušku djecu kao danak. Oko jedne petine hrišćanskih dječaka na silu je oduzeto i poslato na carski dvor u Istanbul gdje su postajali robovi-ratnici janjičari, pripadnici sultanove elitne

¹¹ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 20

¹² Isto, Str. 20

garde. Bili su preobraćeni u islam i postajali su surovi ratnici. Ne mali broj njih uzdigao se na visoke položaje u otomanskoj vojnoj i civilnoj službi. „Taj danak u krvi postao je užas među bosanskim hrišćanima. Određenog dana svaki otac je morao da izvede svoje sinove na glavni trg sela i da vlastima dopusti da odebere najbolje koje će poslati u tuđinu, u većini slučajeva da ih više nikad ne vide, otpor bi donosio smrt na licu mjesta, a neki očevi su obogaljivali svoje sinove kako bi spriječili njihovo odvođenje u ropstvo.“¹³ Zapadni naučnici u daljoj, ali i bližoj istoriji, te bošnjački intelektualci vidjeli su ove događaje na drugačiji način. U ne malom broju slučajeva smatrali su ovoj danak kao afarmativnu akciju koja treba da doprinese nemusimanima u Bosni, a roditelje su, kako tvrde, navodno željeli da im djeca uđu u ovaj „napredni“ i povlašteni program.¹⁴ Da, ponekad bi dječaci koji bi dospjeli na visoke položaje zaiste imali mogućnosti i kapacitete da olakšaju život svoje porodice i hrišćanskog stanovništva od kojeg su otrgnuti. Primjer toga je Mehmed paša Sokolović koji se uzdigao do položaja velikog vezira u 16. vijeku i na tom položaju bio blagonaklon prema svom narodu. Ipak, kako kaže Šindler „to je bio samo izuzetak koji potvrđuje pravilo; i do danas bosanski nemuslimani vide danak u krvi kao noćnu moru i ne smatraju ga prihvatljivijim i privlačnijim nego što je bilo odvođenje Afrikanaca od strane Evropljana tokom tih istih vijekova.“¹⁵

Veliki dio prljavog posla, provođenja šerijatskog zakona, prikupljanja različitih poreza, administrativne, sudske i policijske poslove Turci su prepustili lokalnim preobraćenicima, koji su sebe nazivali Turcima, a upravo njima su širom Otomanskog carstva postali oni čije je islam bio žestok i nasilnički. Najzad, nakon neuspjelog zadnjeg pohoda Turaka na Beč 1683. godine i loše ekonomske situacije većine stanovništva tadašnje teritorije dolazilo je do konfrontacije između same lokalne muslimanske elite - ajana ili begova protiv otomanskih Turaka. Nizom pobuna protiv Istambula, od kojih je najpoznatija bila pod vođstvom Husein – bega Gradaševića, lokalni begovi njihovi podanici nisu htjeli da se odreknu stečenih autonomija i privilegija, suprostavljali su se reformi otomanske vojske i olakšavanju beznadežnog položaja hrišćanskog seljaštva, koje je takođe postajalo buntovno. Poslije sloma pobuna sredinom 19. vijeka, Omer – paša Latas, preobraćeni Srbin iz Hrvatske, ponovo je uspostavio otomansku vlast u punom

¹³ Isto, Str. 21

¹⁴ Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011, Str. 46

¹⁵ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 21

kapacitetu, no položaj nemuslimana nije se popravio. Britanski konzul u Sarajevu 1860. sažeto je opisao situaciju: „Mržnja hrišćana (prema muslimanima) snažna je. Tokom tri stotine godina bili su izloženi tlačenju i surovostima. Za njih ne postoji drugi zakon osim kaprica njihovih gospodra“.¹⁶ Sredinom sedamdesetih godina devetnaestog vijeka hrišćani u Bosni i Hercegovini, zbog očajnog političkog i ekonomskog položaja bili su spremni da krenu u oružanu pobunu protiv svojih muslimanskih gospodara. Pokolji u Bosni od 1875. -1877. godine bili su kap koja je prelila čašu i naveli su evropske sile da konačno preduzmu diplomatsku akciju kako bi zaustavili pljačkanje hrišćanskog stanovništva. Berlinskim kongresom Austro-Ugarskoj je dozvoljeno da okupira Bosnu i to je ujedno bio i kraj otomanske vlasti, i ujedno kraj dominacije muslimana nad Srbima i Hrvatima u BiH.

2.3. Klasna mržnja

Arije Nejer novodi da su socijalne razlike i klasna mržnja jedni od uzroka sukoba, odnosno srpske pobune i odmazde u ovom ratu: „Klasna mržnja je u Bosni odigrala veliku ulogu. Većina Srba i mnogi Muslimani u Bosni i Hercegovini čine seosko stanovništvo, ruralno stanovništvo, i nema nikakvih značajnijih razlika među njima. Međutim, jedan dio muslimanskog življa postajao je bogatiji, obrazovaniji i kosmopolitskije orjentisan nego bilo koji odgovarajući dio populacije bosanskih Srba. Neki od tih kosmopolitskih nastrojenih muslimana su potomci onih koji su bili na položajima u državnoj službi pod Turcima. U najvećem broju ih je bilo u kosmopolitskim gradovima kao što su Mostar i glavni grad, Sarajevo.“¹⁷ Navodi da su se, zbog takve situacija koja je proizvela osjećaj nepravde i klasnu netrpeljivost, kulturno i ekonomski inferiorni Srbi i hrvatski brđani iz Hercegovine (inače poznati po klasnoj netrpeljivosti) sa okolnih planina izrazito brutalno obušili na Sarajevo i Mostar uništavajuću ekonomska i kulturna obilježja ubijajući civile. Iako je u nekim gradovima ili opštinam srpsko stanovništvo bilo gušće raspoređeno u perfiernim dijelovima ili selima oko urbanog dijela grada, a zanatske i trgovačke radnje, čiji su vlasnici bili bosanski muslimani ili njihovi

¹⁶ Isto, Str. 23

¹⁷ Nejer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 155

potomci, bile rasporođene po starim urbanim centrima (npr. u Sarajevu), takavi primjeri nisu pravilo i ovo se ne može primjeniti na sve bosanskohercegovačke gradove. Nekorektno i neargumentovano bi, takođe, bilo tvrditi da su muslimani u gradovima uglavnom bili bogatiji, obrazovaniji i kosmopolitskije orijentisaniji nego bilo koji odgovarajući dio srpske ili hrvatske populacije. Ko god poznaje istoriju i kulturu svih perioda jugoslovenske države i Bosne i Hercegovine zna da su sva tri sad konstitutivna naroda dala mnoge ugledne intelektualce, naučnike, književnike, političare, profesore i trgovce, više ili manje bogate, više ili manje nacionalno ili kosmopolitski orijentisane. Da, u Bosni i Hercegovini je bilo direktnih sukoba između ruralnog stanovništva jedne teritorije jedne etničke pripadnosti sa stanovništvom urbane teritorije druge etničke pripadnosti od kojih su ovi prvi bili vjerovatno siromašniji i neobrazovaniji. U drugim regijama dešavala se slična situacija, samo sa obrnutim etničkim sastavom. Takođe, bilo je sukoba i stanovništva ruralne teritorije sa stanovništvom susjednog sela, gdje su svi bili manje više neobrazovani ili siromašni. Nesporno je da je bilo političkih i oružanih sukoba intelektualaca, bogatih, obrazovanih, te srednje klase iz urbanih sredina. Da li to znači da je rat imao klasno obilježje i da je klasna mržnja odigrala veliku ulogu?

2.4. II svjetski rat

Ne najduži, ali definitivno najdeblji i nasnažniji korijen sveopšteg ludila i mržnje koje je izazvao ogromno političko nasilje u Bosni i Hercegovini doseže do Drugog svjetskog rata. Ta nit, poveznica duga 50 godina, imala je glavno obilježje: racionalni i iracionalni strah od ponavljanja istorije (zločina, istrebljenja i progona) te latentni nelagodni osjećaj jednog dijela jednog naroda prema drugom i obrnuto. Takva prikrivena mržnja, uglavno prisutna kod potomataka žrtva koji su stradali od pripadnika druge nacionalne grupe, kao epidemija počela je da se širi u stanju netrpeljivosti prije početka građanskog rata i uskoro je postala dominantno osjećanje. Logično, najveći strah imali su Srbi zbog velikih stradanja u doba NDH. Strah Srba bio je pojačan time što su se, slično kao i ustaškom pokretu prije 50 godina, hrvatski i muslimanski nacionalni korpusi našli na jednoj strani, povezani

jednom idejom, u ovom slučaju idejom nezavisne Bosne i Hercegovine gdje bi Srbi mogli biti marginalizovani, pa čak i fizički ugroženi. Naravno, postala je mržnja i kod Hrvata i Muslimana zbog represalija četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Još jedan strah je bio prisutan i to strah ratnih zločinaca iz II svjetskog rata i njihovih potomaka od odmazde zbog njihovih zločina koji nisu kažnjeni nakon rata, zločina koji su „gurnuti pod tepih“ radi ideje bratstva i jedinstva.

Glavna karakteristika ispoljavanja mržnje i strahova na sve tri strane bila je iracionalno označavanje čitavih naroda kao kolektivnog krivca, a ne pojedinih nacionalnih pokreta, grupa ili pojedinaca. Razbijanju tog iracionalnog stava nije doprinijela ni pedesetogodišnja komunistička doktrina, ali ni tada već poznata činjenica da nisu svi Muslimani i Hrvati bili pripadnici ustaškog pokreta, da nisu svi Srbi bili četnici, odnosno da velika većina ljudi nije ubijala nedužne ljude i da su nedužne ljude ubijali mnogi, bez obzira na etničku ili ideološku pripadnost.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata sadašnji prostor Bosne i Hercegovine bio je pod vlašću hrvatskih ustaša gdje su činili zločine velikih razmjera. Jedan dio muslimana priključio su se ustaškom pokretu, te zloglasnoj SS „Handžar“ diviziji. Za te bosanske muslimane raspad Kraljevine Jugoslavije predstavljao je izvor nade za ostvarenje njihovih političkih ciljeva, a u prilog im je išlo što su ustaše barem u teoriji imali simpatije prema islamu. Sa druge strane, ustaše su se držali jedne od čudnijih tačaka hrvatske ultradesničarske ideologije i u bosanskim muslimanima nisu vidjeli samo Hrvate koji su prešli na islam, već i „najčistije Hrvate“. Stoga su se udvarali muslimanskoj eliti nudeći im ustupke radi političkog i društvenog snaženja islama, uključujući postavljanje vodećeg muslimanskog političara Džafera Kulenovića za potpredsjednika NDH.¹⁸ Ovo udvaranje je bila samo puka dekoracija jer Pavelićeva Hrvatska nije imala namjeru da dijeli vlast ni sa kim, a ustaška vizija Velike Hrvatske zasnivala se na eliminaciji iz Hrvatske i Bosne Jevreja, Roma i Srba, koji su tada činili 40% stanovništva NDH. Zagreb je u tom periodu planirao da trećinu Srba protjera u Srbiju, drugu trećinu prevede u katoličanstvo, a ostatak pobije. Kako Šindler kaže, pozivajući se na tekst iz *Occupation and Collaboration*, „Nemci su smatrali da je ustaško nasilje, usmereno na mlade, stare i nenaoružane, kontraproduktivno i odvratno - ono je počivalo

¹⁸ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 30

manje na mehaničkom genocidu Himlerovih SS-trupa, a više na staromodnom varvarstvu - a preterano nasilje NDH nad srpskim civilima izazvalo je proteste čak i viših nemačkih vojnih i policijskih zvaničnika.¹⁹ Jedna od najozloglašnijih ustaških jedinica u čijem su sastavu bili muslimani iz istočne Bosne bila je takozvana Crna legija. Proljeća 1942. Crna legija učestvovala je u Operaciji Trio (poznatoj kao Treća neprijateljska ofenziva) protiv partizanskih i četničkih snaga u Istočnoj Bosni. Muslimanski „bojovnici“ ove ustaške jedinice porazili su ustanike i izbili na rijeku Drinu, uspostavivši tako vlast NDH na njenim istočnim granicama počinivši brojne ratne zločine nad civilima srpske nacionalnosti. Francetićeva Crna legija činila je masovne pokolje tom prilikom i o tome je zapisano: „Prelazak srpskih izbeglica skoro isključivo žena i dece preko Drine u Srbiju nije se delimično mogao sprečiti zbog slabo posednute granice na Drini. Hrvatske ustaške i milicijske snage poklale su veliki broj izbeglica koji su hrlili ka Drini, a delimično ih pobacali u reku.“²⁰

Nezavisno od učešća muslimana u ustaškim jedinicama, SS „Handžar“ divizija, divizija njemačke nacističke vojske, formirana je u Drugom svetskom ratu uglavnom od muslimana iz Bosne. Početkom 1943. godine, zbog nedostatka ljudstva za jedinice Vafen-SS, sam Hitler je došao na ideju da osnuje jednu takvu SS „Muslimansku Diviziju“ sa teritorije NDH u Bosni. Pošto je „Handžar divizija“ ubrzo po osnivanju upućena na obuku u Šlesku regiju, u Bosni su muslimani, zbog neslaganja sa politikom NDH, nepovjerenja i konfrontacija sa četničkim pokretom još više komplikovali situaciju. Mnogi su muslimani počeli osnivati lokalne obrambene jedinice poznate pod nazivom „Zeleni kadar“, a počeli su se priključivati i partizanskim redovima, privučeni stvaranjem „Šesnaeste muslimanske brigade“.²¹ Nakon višekratnih zahtjeva za povratak Handžar divizije, Hitler ju je na kraju vratio u Bosnu u martu 1944. radi operacija za „održavanje mira“. Prema raspoloživoj sačuvanoj dokumentaciji, 13. SS „Handžar“ divizija je u periodu od marta do oktobra 1944. izvršila brojne zločine u Sremu, te u sjeveroistočnom dijelu BiH, koji su po svireposti i načinu izvršenja daleko prevazišli one koji su činili njihovi mentori. U periodu od šest mjeseci na području Brčkog, Bijeljine, Zvornika, Šekovića, Vlasenice, Gradačca, Bosanskog Šamca,

¹⁹ Isto, Str. 30 i Tomasevich, Occupation and Collaration, Str. 380-415

²⁰ Zbornika dokumenata NOB, tom XII, knjiga 2, Str. 307

²¹ Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011, Str. 154

Lopara, Tuzle, Lukavca i Kladnja pobijeno je najmanje 1.803 lica, s tim da je na području Šida, Sremske Rače i Vinkovaca stradalo preko 700 civila.²² U bestijalnosti, pripadnici ove jedinice posebno su se istakli u masakriranju ranjenih, zarobljenih partizana. Spirala zločina je bila jednodimenzionalna – podjednako se odnosila na starce, žene i djecu, te odrasle muškarce. Pored ogromnih materijalnih razaranja srpskih sela, u analima ove zloglasne kvislinške jedinice ostaće podatak da je 5.100 duša poslato u koncentracione logore.²³

Poseban oblik genocida pripadnika ovih jedinica nad Srbima u II svjetskom ratu je ubijanje na krsnu slavu. U toku II svjetskog rata ustaše i muslimani organizovano su vršili istrebljenje Srba u Hercegovini, Bosni, Krajini, Lici, Kordunu, Baniji. Njima nije bilo dovoljna fizička likvidacija, nego je njihov zločin išao do te preciznosti da su birali i vrijeme kada će to učiniti. Masakri na Božić, Đurđevdan, Jovanjdan i ostale srpske slave ostali su trajno usađani u sjećanja eventualno preživjelih potomaka. Međutim, nikada jugoslovenska istoriografija, koja je bila pod snažnom indoktrinacijom Komunističke partije, nije dala objektivan sud o zločinima ovih jedinica.

Septembra mjeseca 1944. godine divizija je u borbi sa partizanima razbijena. Najveći dio pripadnika ove jedinice pobjegao je kućama, drugi dio je evakuisan ka Blajburgu, treći dio je upućen u Mađarsku i priključen jedinicama Vermahta, a jedan manji dio nakon zarobljavanja ostao je u partizanima. Interesantno je da dio pripadnika koje pobjegao kući, te pripadnici Handžar divizije koji su se priključili partizanima nikad u budućoj komunističkoj državi nisu bili procesuirani zbog zločina koje su počinili pod oznakama SS.

Sa druge strane, ti zločini ustaških jedinica i jedinica bosanskih Muslimana, bilo da su bile pod komandom NDH bilo da su bile pod direktnom komandom Vafen-SS, dovodili su do masovnih represalija kad su četnici zauzimali te regione.

Četnici su bili decentralizovana organizacija koja se borila protiv Nijemaca, Italijana, ustaša i partizana, a ponekad je i sarađivala sa svima njima, što je zavisilo od političkih okolnosti. U osnovi, oni su čekali da saveznici oslobode Jugoslaviju, čemu su se nadali, što bi okončalo ustaški teror. Na lokalnom nivou, četničke

²² Dedijer V, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Mladost, Zagreb, 1981, Str. 1219 – 1227

²³ Isto, Str. 1219 – 1227

jedinice su se upuštale u kontra-teror, posebno protiv muslimana u Bosni, izravnavajući račune i sveteći se za muslimanske zločine nad Srbima. Do najvećeg incindenta došlo je početkom februara 1943. godine u četvorodnevnoj četničkoj orgiji ubijanja u oblasti Foče i istočnoj Bosni, u kojoj je pobijeno 9 000 muslimana, većinom civila - 1000 muškaraca, 8000 žena djece i i staraca.²⁴ Razumljiv je strah muslimanskog stanovništava ovih krajeva pedeset godina kasnije, kad su pripadnici paravojnih srpskih formacija, stranački dobrovoljci i neki pripadnici Vojske Republike Srpske, a koji su se počeli pojavljivati upravo na tim prostorima, otvoreno deklarirali kao četnici, koristeći agresivnu nacionalističku retoriku i pri tom noseći ista obilježja kao i četničke grupe iz 1943. Četničke kontra-teror operacije podsticale su netrpeljivost Muslimana prema Srbima generalno. Noel Malcolm kaže: „Uspostavljen je užasan sistem uzajamno pothranjivane mržnje. Što je više muslimana pristupalo partizanima, to su više četnici smatrali muslimane kao takve svojim dušmanima, a što su više četnici ubijali muslimane, to je vjerojatnije bivalo da će tamošnji muslimani surađivati s partizanima, Nijemcima, Talijanima i ustašama protiv četnika.“²⁵

Ipak, nije svagdje bilo tako. Na nekim područjima čak su i sarađivali muslimani i četnici. Takva jedna „muslimansko-četnička“ grupa u okolini Zenice uputila je u maju 1942. ovakvu poruku Nijemcima: „Uklonite ustaše iz Bosne pa ćemo mi muslimani i Srbi napraviti ovdje red za dvije sedmice.“²⁶ Takođe, veliki broj Muslimana nije bio poistovjećen sa ustaško-muslimanskim zločinima, ni kao počinio ni kao pristalice. Vođa sarajevskih Muslimana Uzeir–aga Hadžihasanović sastavio je peticiju koju je potpisalo stotinu uglednih Muslimana, a u kojoj su kritikovali ustaške zločine nad Srbima i Jevrejima. Takođe, uloga Muslimana u partizanskom pokretu (na početku rata jako skromna i mizerna), pogotovo u drugoj polovini rata formiranjem 16. muslimanske brigade, nije sporna. To je dio poznate istorije i ona nije mnogo uticala na mržnju i strahove koji će isplivati na površinu i probuditi duhove prošlosti pedeset godina kasnije. Upravo suprotno.

Dio poznate istorije je i Jasenovac. Ustaški logor smrti u Hrvatskoj blizu bosanske granice, koji zasluži da se nazove jugoslovenskim Aušvicom, počeo je sa radom

²⁴ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 31

²⁵ Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011, Str. 152

²⁶ Isto, Str. 152

1941. godine. U Jasenovcu, za razliku od Aušvica, nije bilo gasnih komora, iako su djecu ubijali gasom, niti je primjenjivana njemačka metoda takozvanog „industrijskog masovnog uništenja“. Logoraši su ubijani isključivo „ručno“ - na početku vatrenim oružjem, a kasnije prije svega noževima, maljevima, makazama, sjekirama, čekićima, mučeni do smrti glađu, žeđu, živi su zakopovani i paljeni i na druge monstruozne načine.

Tokom njemačko-ustaške ofanzive na Kozaru u ljeto 1942, desetine hiljada srpskih seljaka dovedeni su logore u Jasenovcu i Staroj Gradišci. Većinu su ubili odmah. Više hiljada srpske djece odvedeno je tada u logor Jasenovac, gdje ih je "progutalo jasenovačko stratište". Dragoje Lukić u detaljnom popisu žrtava navodi da je u Staroj Gradišci, Jablancu, Mlaki, Uštici i Jasenovcu stradalo 5.683 djece Kozare.²⁷ U podlogoru Stara Gradiška, eksperimenti ubijanjem plinom provođeni su i nad djecom, pod nadzorom komandanta logora Ante Vrbana. Prema procjenama, hiljade djece sa i oko Kozare ubijeno je plinom u maju 1942, a potom još 2.000 u junu 1942.²⁸ Broj žrtava u jasenovačkim logorima koja su su bila stratište za Srbe, Rome i Jevreje, svih uzrasta, polova, starosnih dobi, socijalnih, obrazovnih i drugih profila, kao i za komuniste, pomagače i simpatizere Srba, Roma i Jevreja varira od strane koja ga interpretira što predstavlja najgrublju i najmorbidniju manipulaciju žrtvama u jugoslovenskoj istoriji. Broj ubijenih kreće se od 40 (po navodima nekih hrvatskih institucija) pa do 800 hiljada i više žrtava. Istina je vjerovatno negdje na pola, jer broj žrtava u Jasenovcu se preuveličava u srpskim nacionalističkim krugovima, a umanjuje ili negira među hrvatskim. Kad se govori o ukupnom broju žrtava u Jugoslaviji u te četiri užasne godine, nemoguće je razmrsiti sve te niti. „Ipak, jasno je da je najmanje milion ljudi izgubilo živote, a vjerovatno su većina njih bili Jugoslaveni koje su pobili sami Jugoslaveni.“²⁹ Ako govorimo o prostorima Bosne, pored činjenice da je Drugi svjetski rat za stanovnike ovih prostora bio itekako građanski, da su se dojučeršnje komšije ubijale u krvavom četverogodišnjem sukobu, istina je da veliki broj onih direktnih učesnika u zločinima nije osuđen sa obzirom na broj žrtava i razmjeru zločina. Govoreći u kontekste prostora čitave Jugoslavije osuđeni su tada svi dostupni

²⁷ Lukic D, Rat i djeca Kozare, http://www.znaci.net/00001/106_7.htm, 20.10.2014.

²⁸ Persen M, Ustaski Logori, Globus, Zagreb, 1990, Str. 105

²⁹ Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011, Str. 142

čelnici i visoki oficiri kolaboracionističkih vlada, kvislinških i nacističkih pokreta, te zarobljeni oficiri okupacionih snaga. Ipak, dobar dio NDH vrha računajući poglavnika Pavelića i Milu Budaka, te veliki broj Đujićevih četnika koji su činili zločine u Lici, Dalmaciji i Hercegovini i otvoreno sarađivali sa okupatorima, izbjegao je zarobljavanje i iselio se u zemlje Južne i Sjeverne Amerike i Australiju.

Partizani su kao jedan vid reprasalijske u Blajburgu 1945. godine ubili veliki broj zarobljenih ustaša, domobrana i četnika, koji nisu napustili svoju ideologiju i koji su se u strahu od kazne za počinjenje zlodjela pokušali predati saveznicima.

Jedno od najvažnijih suđenja koje su nove jugoslovenske vlasti sprovele je krivični postupak protiv hrvatskog nadbiskupa Alojza Stepinca. Stepinac je od prvih dana proglašenja NDH blagoslovio stvaranje „katoličke države“, sastajao se sa generalom Kvaternikom i Pavelićem, učestvovao u pokršćavanju srpskog stanovništva, te je sve vrijeme znao za zločine i genocid ustaša, ali ih nikad nije eksplicitno osudio. Poslije pokolja 30 Srba u njegovom rodnom selu, 1943. godine Stepinac je održao propovjed u zagrebačkoj katedrali i podigao glas protiv zločina. Njegovo suđenje po navodima mnogih katoličkih i hrvatskih pristalica, historičara i analitičara, bilo je sporno od samog početka. Suđenje je počelo godinu dana nakon rata u kom periodu je Stepinac u par navrata razgovarao sa maršalom Titom. Sve vrijeme kritikovao je komunističku vlast zbog sekularizacije crkvenih dobara, protjerivanja i oduzimanja imovine katoličkim sveštnicima, te ukidanja vjeronauke u školama. Na kraju je osuđen na 16 godina zatvora zbog saradnje sa ustaškim vlastima, ali mu je kazna, zbog pritiska sa zapada i iz Vatikana, zamijenjena kućnim pritvorom. U svakom slučaju, bez obzira što je za katolike u mnogim zemljama bio heroj i mučenik, „Stepinac je zaslužio osudu zbog toga što je dugo vremena bio apoleget jednom od najsurovijih režima surovog vremena.“³⁰

Još jedan krivični proces, više ideološki i politički motivisan nego zbog stvarne želje da se kazni zbog krivičnih djela, proveden je protiv vođe četnika generala Draže Mihajlovića. Iako su komandanti Jugoslovenske vojske u otadžbini ponekad poredili sa Šarl De Golom, i iako se na početku rata proslavio kao veliki protivnik nacista i vođa pokreta otpora u Jugoslaviji, Mihajloviću su sudili i osudili ga na smrt zbog saradnje sa okupatorima i ratnih zločina. Istina, Mihajlović i četnici, zaštitnici

³⁰ Najer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 153

monarhije, izraziti protivnici komunizma i Titovog pokreta, na prostoru Srbije u prvoj godini rata borili su se uglavnom protiv partizana i nerijetko su sarađivali sa Nedićevom marionetskom vladom, te u Crnoj Gori, Dalmaciji i Hercegovini sa Talijanima. Četnička ideologija je obuhvatala pojam Velike Srbije unutar Velike Jugoslavije, koja bi se ostvarila raseljavanjem stanovništva da bi se stvorile etnički homogene oblasti.³¹ Delimično zbog ove ideologije i delimično kao odgovor na nasilje koje su sprovodile ustaše i njima pridodate muslimanske snage,³² pojedine četničke jedinice su izvršili brojne masakre i koristili taktiku terora da istjeraju ili unište nesrpsko stanovništvo. Mihailović je imao veliki problem da kontroliše te lokalne komandante, koji često nisu imali nikakve radio veze i oslanjali su se na kurire da bi komunicirali. Međutim, bio je upoznat sa činjenicom da su mnoge četničke grupe vršile zločine nad civilima i akte etničkog čišćenja. Prema Stevanu K. Pavloviću, crnogorski četnički komadant Pavle Đurišić je ponosno prijavio Mihailoviću da je uništio sva muslimanska sela u Pljevljanskom, Čajničkom i Fočanskom srezu, te likvidirao oko 1 200 muslimanskih muškaraca pod oružjem i 8 000 djece, žena i starijih osoba kao odmazdu za djela koje su počinile muslimanske milicije. Iako možda Mihailović nije izdao takva naređenja, takođe nije učinio ništa protiv svojih komandanata, pošto je zavisio od raznih naoružanih grupa koje nije mogao da osudi. Takođe je skrivao situaciju od Britanaca i izbjegličke vlade.³³

Iako su aktivnosti, kako Mihajlovića tako i Stepinca direktno i indirektno uticali na političko nasilje u Bosni i Hercegovini (i Jugoslaviji), i iako se u njihovim ulogama u ratu mogu identifikovati momenti za koje nema opravdanja, suđenja su bila više ideološka, primjerna i pokušaji eliminacije političkih protivnika komunističkog režima, njihove diskreditacije i mogućnosti uticaja. Ova i slična suđenja nisu toliko doprinjela umanjenju razdora, mržnje i straha među sukobljenim stranama - narodima prvenstveno u Bosni i Hercegovini, a kako je vrijeme odmicalo pokazalo se da su doprinjeli ideološkom razdoru među stanovnicima Srbije i Hrvatske.

Sa druge strane, veliki broj „običnih“ pripadnika muslimanske „Handžar divizije“, koji su pred kraj rata prešli u partizane, pripadnika samostalnih četničkih grupa,

³¹ Tomasevich J, Rat i revolucija u Jugoslaviji, Novi liber. Zagreb, 2010, Str. 169

³² Isto, Str. 259

³³ Pavlović K. S, Hitlerov novi antiporedak, Clio, Beograd, 2009, Str. 127 - 128

ustaških i dombranskih formacija koji su pred kraj rata skinuli uniforme i vratili se kućama, a koji su direktno vršili teror uglavnom na komšijama druge nacionalnosti, prešutno je amnestiran. Šutjeli su roditelji novih generacija, nastavili živjeti i obrađivati zemlju opet kraj svojih komšija koji su ih zlostavljali, deportovali i ubijali. Šutjeli su zbog svoje djece i bolje budućnosti, i pokušavali zaboraviti. „U igri su bili i politički faktori, jer je novouspostavljeni komunistički režim maršala Tita strepio od toga da bi suđenja podstakla neprijateljstva između Hrvata i Srba“.³⁴ Za prostore BiH, možemo slobodno reći Muslimana, Srba i Hrvata.

I zaista, otvorenih sukoba i neprijateljstva nije bilo skoro 50 godina. Novi naraštaji izloženi komunističkoj indoktrinaciji učili su o događajima u Drugom svjetskom ratu kao oslobodilačkom ratu „dobrih momaka“ partizana protiv „loših momaka“ stranih okupatora nacista i fašista udruženih sa domaćim izdajnicima četnicima i ustašama. Četnici i ustaše su dakako bili zli i malobrojni Srbi i Hrvati koji su uglavnom nestali sa ovih prostora: ili su poginuli, ili su umrli u zatvorima ili se odselili. Građanski rat se nije spominjao. Uloga i učešće bosanskih muslimana u gotovo svim formacijama, počevši od bosanske SS nacističke divizije, ustaških i dombranskih brigada, muslimanskih milicija, pa čak i četničkog pokreta, nije se spominjalo. Iako su bosanski muslimani slabo participirali u partizanskim jedinicima srazmjerno njihovoj nacionalnoj zastupljenosti u BiH (na nivou Jugoslavije 2,5 %, u BiH ispod 20 % prije 1943.) a zbog već istorijskog nepovjerenja prema Srbima koji su partizanskom pokretu generalno bili u velikoj većini, u komunističkim predanjima novim generacijama spominjani su uglavnom kao učesnici NOVJ-a.

Miloševićem govorom na Gazimestanu, preuzimanjem obilježja NDH od strane Tuđmanove Hrvatske, te aktuelizacijom Islamske deklaracije Alije Izetbebovića talas nacionalizma i seperatizma revitalizovao je stare strahove i mržnje građana BiH, izvlačeći ispod tepiha nerasčišćene račune zločina iz davnih vremena. Ta pobuđena mržnja, strah od ponavljanja istorije i iracionalan osjećaj da je neko nekom za nešto ostao dužan, pomiješan sa tadašnjim političkim okolnostima i tenzijama nastalim raspadom Jugoslavije dovošće do masovnog ispoljavanja političkog nasilja kroz 3 godine.

³⁴ Najer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 151

3. Političko nasilje

3.1. Moć, sila i nasilje

Prije same analize pojavnih oblika političkog nasilja u Bosni i Hercegovini moramo ukrako dati teorijski osnov kako bi uopšte razlikovali političko nasilje od ostalih oblika nasilja, ali i kako bi izbjegli izjednačavanje pojmova kao što su moć, vlast, sila i nasilje.

Moć je višeznačan pojam u filozofiji, sociologiji, politici, psihologiji i drugim naukama. Najčešće se definiše kao mogućnost pojedinca ili grupe da nametne volju drugom, bez obzira želio to ovaj ili ne. Jednu od najpoznatijih definicija moći iznosi Maks Veber: „Moć predstavlja izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja uprkos otporu, bez obzira na to na čemu se zasnivaju ti izgledi“.³⁵

Kako Simeunović navodi, „osnova cjelokupne društvene moći“ je proizvodna moć.³⁶ U ekonomskom poimanju moć je raspolaganje određenim kapitalom, znanjem ili imovinom, a sama „ekonomska moć je osnova političke moći, i kao takva, tesno je povezana sa njom“³⁷

Odrednica moći u politici zauzima jedno od središnjih mjesta i sama moć se nerijetko posmatra kao sposobnost pojedinca ili grupa da ostvaruju svoje interese čak i ako to ponekad uključuje i primjenu sile. Simeunović daje sveobuhvatnu definiciju političke moći i kaže: „Politička moć predstavlja mogućnost da se formalnim i neformalnim uticajem u sferi politike utiče na ključne tokove razvoja društva, a koja je najčešće ispoljena kroz odnose podređenosti i nadređenosti, pri čemu stepen uticaja obično stoji u proporcionalnom odnosu sa stepenom moći.“³⁸

Dalje, „ako je politička moć institucionalizovana“, a zasnovana je na normativnim pretpostavkama koje imaju za sobom autoritet, koji proizilazi iz volje građana ili

³⁵ Veber M, Privreda i društvo - tom I, Prosveta, Beograd, 1976, Str. 39

³⁶ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 145

³⁷ Isto, Str. 145

³⁸ Isto, Str. 145

društvene organizacije, i „ako počiva na pozicijama sa pravnom sposobnošću odlučivanja, ona se označava kao politička vlast“.³⁹ Kao što znamo, političku moć, odnosno političku vlast koja je poizilazila iz volje građana u BiH na samom početku rata, imale su tri nacionalne stranke. Kako se politička namjera srpske nacionalne strane razlikovala od namjera muslimanske i hrvatske, političku vlast sa mogućnošću političkog odlučivanja preuzela je koalicija za „suverenu i jedinstvenu BiH“, koje je pored dvije nacionalne stranke uključivala i manje desne i lijeve političke partije i poslanike probosanske orijentacije.

U kontekstu naše teme i razlučivanju pojmova moći, sile, vlasti i sl, možemo reći da je „vlast *organizovano* nasilje jedne društvene grupe sa ciljem obezbeđenja njene dominacije u društvu.“⁴⁰ Veber kaže da za razliku od moći, „vlašću treba nazivati izgleda da će se određene osobe pokoriti naredbi određenog sadržaja“.⁴¹

Rade Kalanj o odnosu moći i vlasti navodi: „Razlika između moći i vlasti povezana je, dakle, s različitim situacijama: kad je riječ o moći, onaj koji je podnosi prisiljen je slijediti volju drugoga; kad je pak reč o vlasti tada je na delu situacija u kojoj se neko pokorava naredbi jer veruje da ona ima legitimni oblik“.⁴² No, u našem primjeru u BiH koalicija koja je provodila ideju secesije imala je političku vlast, no nije imala i političku moć da svoju namjeru provede.

Iako pravi razliku između moći i vlasti Kalanj se dotiče pitanja legitimnosti vlasti odnosno legitimnosti vladavine. Vladavina je po Simeunoviću „sklop odnosa društvenih snaga, koji omogućuju odlučujući uticaj na usmeravanje kretanja u društvenoj zajednici ili nekoj oblasti društvenog života“⁴³ dok je legitimna vladavina „legitimno institucionalizovana moć“ koja je moguća samo uz primjenu represivnog nasilja kako bi se obezbjedila apsolutna poslušnost.

Prije nego što pređemo na pojam političkog nasilja potrebno je definisati i pojam sile, te silu pojmovno razgraničiti od nasilja, što je čest slučaj u praksi. Simeunović kaže da je „Sila *sredstvo* ostvarenja i održanja moći, a nasilje je *način* iskazivanja i sprovođenja moći, kada subjekt moći svoj uticaj posreduje silom u komunikaciji sa

³⁹ Isto, Str. 147

⁴⁰ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 147

⁴¹ Veber M, Privreda i društvo - II tom, Prosveta, Beograd, 1976, Str. 37

⁴² Kalanj R, Suvremenost klasične sociologije, Politička kultura, Zagreb, 2005, Str. 195

⁴³ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 147

objektom moći.⁴⁴ Veber pak tvrdi da su sve političke tvorevine, tvorevine koje upotrebljavaju silu.⁴⁵

Osnovne odnose, odnosno razlike sile, nasilja i vladavine Simeunović definiše na sljedeći način: „Sila je sredstvo vladavine, nasilje je način ili metod vladavine kojim vladajući ostvaruje svoj uticaj na usmjeravanje kretanja u društvenoj zajednici ili u nekoj oblasti društvenog života.“⁴⁶

Nasilje se obično označava kao odnos između dvije strane u kome jedna strana korišćenjem ili samom prijetnjom upotrebe sile utiče na drugu stranu. Uz ove interpretacije često se povezuje nanošenje fizičke i psihičke boli, ali i tumačenja primjene sile jačeg nad slabijim. Naravno, iz mnogih primjera svakodnevnog života možemo vidjeti da nasilje ne primjenjuju samo jači i moćniji. Nasilje mogu koristiti i slabiji kao metod ostvarenje svojih ciljeva, ali i kao odbrambeni mehanizam od napada jačih.

Često se nasilje pokušava poistovjetiti sa agresijom, bilo da počiva na teorijama uslovljenosti ili teorijama prirođenosti, pogotovo ako se govori o interpersonalnom kontaktu subjekta i objekta nasilja. Interpersonalna agresivna interakcija prikladna je definicijama fizičkog interpersonalnog, porodičnog, seksualnog nasilja i sl. Sa druge strane, objašnjavati nasilje kao agresiju u širem kontekstu, pogotovo ako govorimo o socijalnom i političkom nasilju, nije dobar put jer „pravila uočena u ponašanju pojedinaca ne mogu se mehanički prenositi na plan objašnjenja aktivnosti velikih grupa i institucija“.⁴⁷ Ted Gar je jedan od teoretičara koji je pored pokušaja da utvrdi opšte pretpostavke o veličini i oblicima političkog nasilja pravio paralelu između frustracije i agresije u psihologiji sa relativnom deprivacijom i političkim nasiljem u društvenom kontekstu. Tako, ono što je za njega frustracija koja izaziva i pospješuje agresiju na individualnom planu, to su realativna deprivacija i političko nasilje na društvenom planu.⁴⁸ Mnogi u ovoj teoriji pronalaze slabosti jer pored bitnosti proučavanja interpersonalne agresije za proučavanje društvenog nasilja, ne može se praviti analogija prvenstveno zbog toga što se u prvom slučaju radi o nasilju pojedinaca, a u drugom velikih grupa. Salert ukazuje

⁴⁴ Isto, Str. 146

⁴⁵ Veber M, Privreda i društvo - II tom, Prosveta, Beograd, 1976, Str. 15

⁴⁶ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 148

⁴⁷ Isto, Str. 151

⁴⁸ Gurr T, Why Men Rebel, Princeton university press, Princeton, 1970

na to da je jedna od slabosti Garovog psiholološkog pristupa činjenica da on, polazeći od pretpostavke da su agresija i političko nasilje slični, smatra i varijable koje opisuju agresiju i političko nasilje sličnim, što je Gar empirijskim nalazima koje je koristio sam pobio.⁴⁹ Jedino pomicanjem nivoa posmatranja od interpersoanalog ka makrosocijalnom, omogućava nam se razlikovanje akta agresivnog nasilja pojedinca od nasilja kao društvene pojave. U kontekstu ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini nas zanima nasilje, odnosno političko nasilje kao društvena pojava pa ćemo, zbog toga, i staviti akcenat na ovu ravan posmatranja. Neki drugi oblici iracionalnog i interpersonalnog nasilja i agresije, kao što su slučajevi socijalne patologije – krivična djela koristoljublja, klasična i sociopatska ubistva, osвете, seksualno nasilje jesu bili pratioci i paralelna pojava političkom nasilju u Bosni i Hercegovini. No, u odnosu na razmjere političkog nasilja, njih možemo definisati zaista samo kao pratiocе. Bez obzira o kom tipu nasilja govorili, moramo znati razlikovati pojedine pojavne oblike.

Nasilje kao društvenu pojavu možemo definisati kao: „oblik ljudske delatnosti u kojoj se direktno ili indirektno koristi sila. Ono je delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju, odnosno održavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objekta nasilja ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čoveku“.⁵⁰

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) u svom izvještaju iz 2002. godine nasilje definiše kao prijetnju ili stvarno i namjerno korištenje sile protiv sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, bilo da ona dovodi do ili ima visoku vjerovatnoću od povreda, smrti, psihičkih povreda ili deprivacija.⁵¹ U izvještaju se navode tri široke kategorije nasilja: autodestruktivno nasilje, interpersonalno nasilje i kolektivno nasilje.

Autodestruktivno nasilje, nasilje pojedinca nad samim sobom, podijeljeno je na suicidalna ponašanja i samozlostavljanje, dok interpersonalno nasilje podrazmijeva oblike porodičnog nasilja - nasilje uglavnom između članova porodice i nasilje u zajednici - nasilje između pojedinaca koji su nisu povezani i

⁴⁹ Salert B, *Revolutions and Revolutionaries*, Elsevier, New York, 1976, Str. 50 -74

⁵⁰ Simeunović D, *Teorija politike 1 – praktikum*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 151

⁵¹ World report on violence and health, World Health Organization, Geneva, 2002, Str. 3

koje se odvija uglavnom izvan kuće.⁵² Ekonomsko, socijalno i političko nasilje čine kategoriju kolektivnog nasilja. Upravo ove podkategorije, kako navodi WHO, ukazuju na moguće motive nasilje koje su počinile veće grupe pojedinaca, institucije ili sama država.

Ekonomsko nasilje uključuje napade većih grupa motivisanih ekonomskom koristi, odnosno napadi se sprovode u cilju ometanja ekonomskih aktivnosti objekta nasilja, uskraćivanja pristupa osnovnim uslugama, ili stvaranja ekonomskih podjela i fragmentacija.

Socijalno nasilje, iako ga WHO stavlja kao podkategoriju kolektivnog nasilja rame uz rame sa političkim i ekonomskim nasiljem, širi je pojam. Naravno, kao subjekt socijalnog nasilja kao rada sile pojavljuje se čovjek, odnosno društvo ili institucija, dok se u ulozi objekta može naći humanitet, prirodni entitet ili neživa priroda. Simeunović određuje socijalno nasilje „kao delovanje silom radi stvaranja takve situacije, odnosno uređivanja međusobnih odnosa u društvu, koji vode realizaciji ciljeva i interesa onoga koji vrši nasilje suprotno volji i interesima onih učesnika interakcije nad kojima se nasilje vrši».⁵³

Sa druge strane, političko nasilje, bilo da ga smatramo samo pojavnom varijantom ukupnog društvenog nasilja ili pak podkategorijom kolektivnog nasilja kao što su socijalno ili ekonomsko, zapravo je politička aktivnost ili skup političkih aktivnosti. U političkom činu u političkom nasilju, kao i ekonomskom činu u ekonomskom, preovladava uvijek racionalni i svjesni momenat kao što smo ranije spominjali u slučaju aktera političkih nesuglasica prije početka rata u BiH i tokom njih. I Izetbegović i Karadžić su bili potpuno ili u većoj mjeri svjesni svojih političkih odluka i pretpostavljali su koje će posljedice one izazvati. Takođe, i ostali politički akteri tog vremena, kao i sama baza, bili su svjesni ili uglavnom svjesni političkih ciljeva kolektiviteta kojima su pripadali. Glavnina nasilja koja se desila u BiH nastala je pri pokušaju ostvarenja ciljeva iz sfere politike i vrtjela se oko političkog pitanja međunarodnog statusa BiH, suvereniteta, političkih odnosa snaga odlučivanja, etničkog sastava pojedinih teritorija, političkog pitanja proglašenja Republike Srpske i autonomije Herceg Bosne, kao i etničkih razmirica u sferi

⁵² Isto, 2002, Str. 3

⁵³ Simeunović D.: Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 152

politike, religije i ideologije koje vuku korijene iz prošlih sistema. Dakle, zbog svjesnosti samih akcija, te političkog karaktera i motiva, možemo pretpostaviti da se u velikoj većini slučajeva radilo upravo o političkom nasilju. Simeunović daje opsežnu definiciju političkog nasilja i navodi da je ono »direktna ili indirektna, latentna primena sile u sferi politike i političkog, odnosno direktna ili indirektna primena sile nad svešću, telom, životom, voljom ili materijalnim dobrima stvarnog ili potencijalnog, odnosno pretpostavljenog političkog protivnika«. ⁵⁴ Iako nasilje ima svoje korjene u prirođenoj agraivnosti, uzroke političkog nasilja ne možemo tražiti u ljudskoj prirodi i genima, niti je je njegova osnova zadovoljavanje egzistencijalnih potreba. Osnovni podsticaji za političko nasilje nalazi se u situacionoj osnovi društva, odnosno u ekonomskim, religijskim i političkim osnovama društva, a političko nasilje, kao ljudsko postupanje, motivisano je zadovoljenjem potreba proisteklih iz tih društvenih osnova.

3.2. Političko nasilje i zločini

Političko nasilje, odnosno njegovi nelegalalni pojavni oblici u periodu sukoba u BiH u značajnoj su korelaciji sa krivičnim djelima ratnih zločina, zločini protiv čovječnosti i genocida. Zločini protiv čovječnosti i ratni zločin, kao i krivična djela genocida termini su koji su našli plodno tlo u akademskim i stručnim pravosudno-bezbjednosnim krugovima, medijima, ali samoj javnosti, prvenstveno zbog uticaja atraktivnih suđenja u Hagu koja su prenosile TV stanice, te dnevno – političkih rasprava bosanskohercegovačkih političara na tu temu. Vodeći se detertinantama političkog nasilja i pravnim definicijama pomenutih krivičnih dijela možemo reći da su sva ili gotovo sva krivična djela koja karakterišemo kao ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti vršena primjenom političkog nasilja, a krivično djelo genocida kao masovno političko ubistvo isključivo je oblik političkog nasilja. U prethodnoj rečenici konstrukcija „gotovo sva“ odnosi se na činjenicu da su pojedina krivična djela lične prirode, kao što su ubistva zbog koristoljublja i osvete ili zlostavljana zbog iznude, u nekim slučajevima pred MKSJ okarakterisana kao ratni zločini ili zločini protiv čovječnosti, a nisu bili bila politički motivisana. No,

⁵⁴ Isto, Str. 152

počinjena su za vrijeme i u okolnostima ratnih sukoba, odnosno činjena su u kontekstu rasprostranjenih ili sistematskih zločina protiv civilnog stanovništva, počinilac je znao da se njegova djela uklapaju u određeni obrazac, i tako bez obzira što su bila lične prirode, okarakterisana su kao teške povrede humanitarnog prava.⁵⁵

Ono što čini nerazdvojnim nelegalno političko nasilje sa jedne i ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid sa druge strane je isključivo politički kontekst i politički motiv. Naravno, nisu svi oblici političkog nasilja u BiH u ratnom periodu ujedno i krivična djela ratnog ili zločina protiv čovječnosti, odnosno nelegitimni akti. Npr, rat, odnosno građanski rat u BiH ili zvanično – oružani sukob, kao nasloženiji oblik političkog nasilja u BiH, nije krivično djelo; oružana pobuna jest oblik političkog nasilja, ali nije kršenje međunarodnog humanitarnog prava. Ako govorimo o poslijeratnom periodu subverzije, nemiri, neredi, demonstracije ili politički pritisci jesu oblici političkog nasilja i vjerovatno postoje slučajevi gdje je moguće dokazati prekršajnu ili krivičnu odgovornost učesnika, no nikako ih ne možemo povezati sa teškim, politički motivisanim zločinima, kao što su zločini protiv čovječnosti.

Još u toku ratnih sukoba u BiH i Hrvatskoj Savjet bezbjednosti UN je 22. februara 1993. godine odlučio da osnuje tribunal za bivšu Jugoslaviju, a maja 1993. odobrio je konkretan plan djelovanja. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ; en. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY) prvenstveno je izdavao optužnice za ratove u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, te rat na Kosovu, a tribunal može podizati optužnice i suditi za genocid, zločine protiv čovječnosti, povrede Ženevskih konvencija iz 1949, i povrede zakona i običaja ratovanja. Temelji ovih krivičnih djela nalaze se u Haškoj konvenciji, u četiri Ženevske konvencije usvojene 1947. godine i Dodatnom protokolu iz 1977. te se oslanjaju na presedane sa suđenja u Nirnbergu za genocid i zločine protiv čovječnosti.

Zločin protiv čovječnosti, prvi put kao takav pomenut u Nirnberškom procesu poslije Drugog svjetskog rata, konačno je dobio svoju formu Rimskim statutom 1998. godine. Ratifikacijom su zemlje potpisnice dobile obavezu da ga uvrste u

⁵⁵ Drugostepena presuda Tadiću, predmet br. IT-94-1-A, 15.7.1999, Pasus 255.

svoja krivična zakonodavstva. Nijemskim procesom zločini protiv čovječnosti su određeni kao zločini počinjeni protiv državljana zemlje počinioaca, u tom slučaju Jevreja i Cigina, koje nije obuhvatio pojam ratnih zločina (ratni zločin se odnosio samo na zločine protiv civila i zarobljenika na suparničkoj strani međunarodnog sukoba). Takođe, zločini protiv čovječnosti, sad je prihvaćeno u praksi, mogu se dešavati i u mirnodopskim periodima.⁵⁶ Zločini protiv čovječnosti odnose se samo na zločine velikih razmjera i mora postojati veza između konkretnog zločina i neke prakse činjenja zločina velikih razmjera na političkoj, etničkoj ili vjerskoj osnovi.

U članu 172. KZ BiH navodi se da zločin protiv čovječnosti čini onaj ko, kao dio širokog ili sistematskog napada, usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad, učini koje od ovih djela:

a) ubistvo; b) istrebljenje; c) odvođenje u ropstvo; d) deportaciju ili prisilno preseljenje stanovništva; e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode; f) mučenje; g) prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom, silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću; h) progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi i) prisilni nestanak osoba; j) zločin aparthejda; k) druga nečovječna djela slične prirode⁵⁷

Iz navedenih naziva krivičnih dijela zločina protiv čovječnosti u stvari vidimo da ona jesu sami po sebi akti i oblici političkog nasilja ili se realizuju provođenjem istog. Tako, lišavanje druge osobe života i istrebljenje jesu krivična djela koje se vrše oblikom političkog nasilja - političkim ubistvom; mučenja i seksualno zlostavljanje nisu ništa drugo već oblici političkog nasilja koje definišimo kao psiho-fizičku torturu; a deportacije, prisilno premještanje, odvođenje u ropstvo vrše se raznim oblicima političkog nasilja kao što su teror, prijetnja silom, pritisci i prinude. Vidimo da je korelacija između krivičnih dijela zločina protiv čovječnosti i nelegalnih oblika političkog nasilja velika, te da pri traženju primjera pojavnih oblika političkog nasilja možemo koristiti arhiv Haškog tribunala u vezi sa presudama za zločine protiv čovječnosti.

⁵⁶ Najer, A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str.40

⁵⁷ Marinković I, Zločin protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine - Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, Univerzitet u Banjaluci, Banja Luka, Str.150

Ratni zločini su druga grupa krivičnih djela koja se domaćim i stranim pravosudnim, politikim i medijskim krugovima mnogo govori, te za čije je procesuiranje, kako je to njegovim statutom predviđeno, odgovoran Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Pod ratnim zločinima u ovom kontekstu podrazumjevamo kršenje međunarodnog humanitarnog prava, odnosno „Kršenje zakona ili običaja ratovanja“ (Haška konvencija) i „Teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949“. (Krivična djela odnose se na povrede četiri Ženevske konvencije iz 1949. godina kad su prvi put neka djela konkretno označena kao ratni zločini. Npr: treća konvencija bavi se postupanjem prema ratnim zarobljenicima i zabranjuje torturu, nehumano postupanje, ubijanje i sl, dok četvrta konvencija koristi isti jezik ali ga primjenjuje na civile). Ratni zločini imaju određene sličnosti i sa gore navedenim zločinima protiv čovječnosti, ali najvažnija razlika u odnosu na zločine protiv čovječnosti je to što je vrijeme vršenja ratnih zločina ograničeno na vrijeme trajanja oružanog sukoba. Za procesuiranje krivičnih djela ratnih zločina mora se dokazati da je sukob bio oružani, da je trajao, te da je bio ili međunarodnog ili ne-međunarodnog (unutrašnjeg) karaktera. Zajednički član 3. Ženevskih konvencija iz 1949. odnosi se upravo na unutrašnje sukobe, a tumačenje ovog člana biće, kao se pokazalo, ključno u Žalbenom procesu Duška Tadića protiv prvostepene presude.⁵⁸ U jednom drugom smislu ratni zločini, odnosno krivična djela teških povreda Ženevskih konvencija iz 1949. i Kršenja zakona ili običaja ratovanja, širi su pojam od zločina protiv čovječnosti. Ratni zločini su pojam koji se primjenjuje na makar jedan zločin kojim se krše odredbe ratnog ili međunarodnog humanitarnog prava, za vrijeme međunarodnog ili unutrašnjeg sukoba, bez obzira na to da li je taj zločin predstavljao dio prakse širih razmjera ili ne. Tako, npr. „kanadski vojnici koji su optuženi da su do smrti mučili jednog čovjeka u Somaliji u vrijeme kad su tu zemlju okupirale snage Ujedinjenih nacija mogu biti krivično gonjeni za ratne zločine premda nije bila prisutna takva praksa širih razmjera“.⁵⁹ To je mnogo olakšalo procesuiranje zločina nakon rata u Bosni i Hercegovini jer tužiocima koji su dizali optužnice za ratne zločine nisu morali dokazivati da su zločini bili dio rasprostranjenog ili sistematskog napada ili da je djelo dio politike ili prakse koju zvanično odobrava ili toleriše jedna

⁵⁸ Predmet Tadić: Odluka o interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, Predmet br. IT-94-1-AR72, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/bcs/tad-ajdia951002b.pdf>, 12.8.2014.

⁵⁹ Najer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 40

od strana u sukobu. U kontekstu registrovanja pojavnih oblika političkog nasilja u BiH, kao i kod zločina protiv čovječnosti, bitno je pokazati korelaciju između političkog nasilja u teoriji i djela ratnih zločina koji su počinjeni nekim nasiljem, kako bi iste lakše identifikovali. Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju kaže da je Sud nadležan da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počine teške povrede Ženevskih konvencija i to:

hotimično lišavanje života; mučenje ili nečovječno postupanje, uključujući biološke eksperimente; hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja; uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom i izvedeno je protivpravno i bezobzirno; prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila da služi u snagama neprijateljske sile; hotimično uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili civilu na pravičan i redovan sudski postupak; protivpravna deportacija ili premještanje ili protivpravno zatvaranje civila; uzimanje civila za taoce.⁶⁰

Takođe, Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe koje su prekršile zakone ili običaje ratovanja. Ta kršenja, između ostalog, uključuju sljedeće:

korištenje otrovnih ili drugih oružja čija je svrha nanošenje nepotrebnih patnji; bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom; napadanje, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjenih gradova, sela, stambenih ili drugih objekata; zauzimanje, uništavanje ili hotimično oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namijenjenih umjetnosti i nauci, istorijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela; pljačkanje javne ili privatne imovine.⁶¹

Kao što vidimo, slično kao i kod zločina protiv čovječnosti, mnoga navedena pojedinačna krivična djela i kršenja zakona i običaja ratovanju jesu sama po sebi javni oblici političkog nasilja ili se ostvaruju aktima političkog nasilja (prinude, prijetnje silom, teror, politička ubistva, psiho-fizičko zlaostavljenje ..), ali samo ako je to nasilje izvršeno u sferi politike i političkog. Elementi koji moraju biti ispunjeni da bi krivično djelo bilo dijelo ratnog zločina a ne djelo opšteg kriminaliteta su, između ostalog: *postojanje oružanog sukoba u vrijeme i mjestu navodnih djela; mora postojati dovoljna veza između krivičnog djela za koje se optuženi tereti i oružanog sukoba; i potrebno je dokazati da je optuženi bio svjestan postojanja*

⁶⁰ Ažurirani Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ICTY, septembar 2009, Str. 3

⁶¹ Isto, Str. 3

oružanog sukoba.⁶² Kroz sva ova tri elementa provlači se pojam oružanog sukoba koji sam po sebi politički, te definitivno stavlja akte nasilja, odnosno zločine proistekle iz njih u sferu politike i političkog. Dakle, uslovno možemo reći da su krivična djela ratnih zločina realizovana primjenom političkog nasilja. Važno je napomenuti da nije potrebno dokazati da su krivična djela ratnih zločina počinjena kao dio šireg plana ili politike kao kod zločina protiv čovječnosti što ih stavlja u za nijansu podređeniju korelaciju sa političkim nasiljem od zločina protiv čovječnosti.

Dakle, možemo zaključiti da su krivična djela ratni zločin i zločin protiv čovječnosti u suštini oblici političkog nasilja. Ova djela jesu ili se realizuju oblicima političkog nasilja, prije svega političkim ubistvom, prinudom, torturom i terorom, koji zbog postojanja krivične odgovornosti o ovim slučajevima moraju biti isključivo nelegalni.

Genocid je jedno od četiri grupna krivična djela za koje zbog teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenog na teritoriji bivše Jugoslavije Haški tribunal može podignuti optužnicu. Iako je bilo potrebno utvrditi odnose između zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i političkog nasilja, u slučaju genocida nema dileme. Genocid kao jedna varijanta masovnog političkog ubistva jeste jedan od najbrutalnijih osnovnih pojava oblika institucionalizovanog političkog nasilja. Sa druge strane, identifikacija konkretno ovog pojava oblika političkog nasilja preko presuda nadležnih sudova biće laka jer se ono uslovno desilo, uzimajući u obzir presudu Međunarodnog suda pravde u Tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore za genocid i presude Haškog tribunala u predmetima protiv političkih i vojnih lidera i učesnika oružanih sukoba u BiH, samo na jednom području u BiH – u Srebrenici.

⁶² Pogledati: Ratni zločini, Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijal za praktičnu obuku, International Criminal Law Services, Str. 18

4. Pojavni oblici političkog nasilja u BiH u periodu od 1992. do 1995. godine

Nakon analize okolnosti neposredno prije početka sukoba u Bosni i Hercegovini i analize potencijalnih razloga za otpočinjanje neprijateljstava, te davanja kratkog teorijskog osnova iz oblasti političkog nasilja, u narednom poglavlju navešćemo jasno uočene pojavne oblike. Uočene osnovne i složene oblike političkog nasilja prikazaćemo preko konkretnih primjera oko kojih nema, ili bar ima veoma malo neudomica. Primjere pojedinih oblika političkog nasilja pratićemo uglavnom preko predmeta koji su završeni pred Haškim tribunalom i pred Sudom BiH jer, kako smo već naveli, postoji tijesna veza između nelegalnih oblika političkog nasilja i krivičnih dijela ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. Takođe, navodićemo i medijske izvještaje o ovim procesima kako bi izbjegli moguće špekulacije. Naravno, za analizu složenih oblika političkog nasilja kao što su rat i vojna intervencija koristićemo razne izvore, navode i stavove, te činjenice koje uporište traže u međunarodnom pravu.

4.1. Rat

4.1.1. Početak

Zbog masovne direktne i indirektno upotrebe sile u sferi politike, odnosno direktnog i indirektnog korištenja sile nad sviješću, životima i materijalnim dobrima između političkih protivnika u BiH, period od 1992. do 1995. godine gledajući ga jedinstveno bio je zapravo sam po sebi najsloženiji oblik političkog nasilja – **rat**.

Njegov politički karakter, činjenica da njegovo tijelo čini lepeza različitih oblika političkog nasilja, te istina da je kao društveni proces izrazito nasilan, neke su karakteristike koje deteminišu rat kao najsloženiji oblik političkog nasilja. Povezujući rat i politiku pruski general, vojni teoretičar i istoričar Karl von Klauzević definiše ga kao nastavak politike drugim sredstvima. Zapravo, rat je nastavak politike nasilnim, koja je započeta nenasilnim sredstvima. Tako, zapravo,

možemo reći da je i sam rat politika jer činjenica je da se politika vodi i nasilnim, jednako kao i nenasilnim sredstvima. Najbolji primjer za to je upravo Bosna i Hercegovina. Uslijed nemogućnosti rješavanja političkih razmirica i nemogućnosti usaglašavanja dijametralno suprotstavljenih vizija budućnosti društava pregovorima i kompromisima, sukobljene strane okrenule su se nasilju. Da ironija bude veća, niti jedna strana nije postigla svoj politički cilj oružjem, te je proces rješavanja konflikta vraćen u političke nenasline okvire, kao što je i počeo. Dakle, u slučaju BiH imamo rat kao nastavak neuspjele politike, te relativno uspješlu politiku kao nastavak neuspješnog rata.

Rat u BiH je opšte prihvaćeni naziv za vojni sukob na području Bosne i Hercegovine. Rušenjem socijalizma i uspostavljanjem višepartijskog sistema zasnovanog uglavnom na nacionalno orijentisanim strankama tokom 1991. godine dolazi do zaoštavanja odnosa između etničkih grupa u BiH. Nakon propalog pokušaja pronalaženja rješenja političkim pregovorima uz posredovanje međunarodnih arbitara do „eskalacije nezadovoljstva dolazi naročito nakon referendumu o nezavisnosti ove republike koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine i proglašenja nezavisnosti od strane vlade Bosne i Hercegovine“.⁶³ Nedugo nakon toga Republika BiH je kao nezavisna država priznata od strane zemalja EU i SAD, te primljena u članstvo UN. Kako navodi Raičević, „Srbi u Bosni su bili oštri protivnici takvog razvoja situacije i nastojali su da spreče centralnu vladu da proširi vlast na teritorije za koje su smatrali da treba da pripadnu Srbima. Muslimani i Hrvati su se suprotstavljali takvim pretenzijama srpske strane, ali su se i ove dve etničke grupe međusobno sukobljavale ne uspevajući da na drugi način reše svoje probleme“.⁶⁴

Otvoreni oružani sukob zaraćenih strana trajao je od 1. marta, odnosno 6. aprila 1992. do 14. decembra 1995. godine između Republike BiH i samoproglasnih srpskih i hrvatskih entiteta unutar Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Hrvatske Republike Herceg-Bosne. U ratu su se tako na jednoj strani našle vojne i policijske formacije pretežno muslimanske vlade u Sarajevu kasnije organizovane u Armiju BiH, kojima su, u zavisnosti od perioda sukoba pomagali Hrvatska vojska,

⁶³ Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008, Str. 431

⁶⁴ Isto, Str. 431

HVO, mudžahedini iz islamskih zemalja, te na kraju i snage NATO. Na drugoj strani su bile srpske formacije kasnije organizirane u Vojsku Republike Srpske, kojima su prije početka otvorenog sukoba pomagale snage JNA, te kasnije dobrovoljci iz Srbije, Rusije i Grčke, te snage Autonomne Republike Zapadne Bosne. Pored toga, u periodu 1992. -1994. godine trajao je i sukob između Armije BiH i HVO-a, poznat pod nazivom bošnjačko-hrvatski sukob.

U decembru 1995. godine nakon višednevnih pregovora u Dejtonu potpisan je Dejtonski mirovni sporazum na osnovu koga je završen rat i ustanovljena BiH kao složena država temeljena na dva entiteta - Federaciji BiH (51% teritorije) i Republici Srpskoj (49% teritorije) i tri konstitutivna naroda, pri čemu nije ostavljena mogućnost preglasavanja jednog ili dva naroda prostom većinom (npr. referendumskim glasanjem), niti mogućnost donošenja krupnih odluka bez saglasnosti dva entiteta i tri naroda.

Po nekim navodima, za vrijeme rata u Bosni je poginulo oko 100.000 ljudi, pri čemu se najčešće navode dva različita istraživanja koje su proveli MKSJ i sarajevski Centar za istraživanje i dokumentaciju (IDC) pod nadzorom vlade Norveške. IDC je sastavio listu broja žrtava koja ima 97.207 imena poginulih ili nestalih od 1991. do 1995. Od toga broja, 66% svih žrtava su Bošnjaci, 25% Srbi a 8% Hrvati.⁶⁵ Utvrđivanje broja žrtava, te njihova etnička pripadnost pokrenuto je radi izbjegavanja manipulacija brojkama, pošto su prije tog projekta razne vijesti isprva procjenjivale kako je 250.000 ljudi poginulo u ratu, što se ispostavilo netačnim.

Društveno-političke okolnosti u Bosni i Hercegovini, u širem kontekstu disolucije Jugoslavije neposredno prije početka opisali smo u uvodnom dijelu. Tokom analize potencijalnih skrivenih i potisnutih, ali i vidljivih političkih uzroka sukoba vidjeli smo da zapravo oni ordiniraju između proključalog nacionalizma uzrokovanog opštim okolnostima raspada SFRJ, seperatističkih aspiracija i vjekovnih težnji određenih naroda na stvaranju nacionalnih država, činjenice da je BiH multietnička država, strahova i mržnji uzrokovanih zločinima prošlih vremena i sl. Tome su doprinijele i nerealne političke aspiracije srpskih, hrvatskih i

⁶⁵ BBC News: "Bosnia war dead figure announced", 21 June 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6228152.stm>, 27.8.2014.

muslimanskih nacionalističkih krugova, odlučnost nekih evropskih država i SAD-a da što prije razbiju Jugoslaviju, te krah komunizma u Evropi i sl.

Opisi okolnosti uoči izbijanja rata i sami uzroci neprijateljstava biće uvijek sporni i zavisice od strane koja interpretira istoriju. Pored ovoga, još veće je neslaganje oko samog karaktera rata. Za rat u BiH se, u zavisnosti od područja i pripadnosti nacionalnoj grupi, koriste različiti nazivi.

4.1.2. Karakter rata

Bošnjacima je rat, bilo da govorimo o bošnjačkom političkom establišmnetu ili običnim građanima bošnjačke nacionalnosti, nedvosmisleno i samo agresija na Bosnu i Hercegovinu. Pod tim se podrazumjeva agresija JNA na nezavisnu i priznatu državu Bosnu i Hercegovinu na početku rata, agresija vojnih, policijskih i paravojnih snaga iz Srbije u sadejstvu sa paravojskom pobunjenih «bosanskih Srba» tokom nastavka sukoba, ali i agresija Hrvatske vojske na Republiku BiH. Carević, osvrćući se na tezu o agresiji JNA i Srbije, rekao je na otvaranju naučnog skupa na temu "Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine": "U sarajevskoj štampi moglo se pročitati da su Srbija, Crna Gora, JNA, dio Srba u Hrvatskoj i BiH krenuli u osvajački rat 1991-1992. godine. To je najviši nivo laži i ideološke ostrašćenosti i nema veza sa stvarnošću. Da su toliki Srbi i JNA sa svojih sedam korpusa koji su se u BiH povukli iz Slovenije i Hrvatske krenuli u agresiju, koliko bi se dugo održala BiH?"⁶⁶

Ratni general Armije BiH Jovan Divjak navode Dobrice Ćosića da je rat bio „vjerski“, te ostale navode o karakteru rata kao građanskom, odlučno demantuje i kaže da je u pitanju agresija koja je argumentovana: „Ako pođemo od činjenice da se tuđa vojska našla na teritoriji Sarajeva i BiH, koja je bila priznata od EU-a 6. aprila 1992, nakon čega su nas priznale i mnoge druge zemlje, onda je zaista istina da je Sarajevo bilo napadnuto od JNA“⁶⁷ No, istina je da je JNA sticajem okolnosti bila stacionirana u BiH koja je bila republika SFRJ u datom trenutku priznanja. Povukla se iz Bosne već u maju 1992, a za tih mjesec dana o kojima govori Divjak nije izvršavala agresivne akcije prema ciljevima u BiH. Uporedo sa

⁶⁶ Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995, Naučnoistraživačkog instituta Ibn Sina u Sarajevu, <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/205-karakter-rata-u-bih-1992.html>, 9.9.2014.

⁶⁷ Agencija Anadoluja, Intervju sa generalom Divjakom: „U BiH nije bio vjerski rat, bila je brutalna agresija od strane JNA“, Portal Tačno.net, 2012, <http://tacno.net/novosti/general-divjak-u-bih-nije-bio-vjerski-rat-bila-je-brutalna-agresija-od-strane-jna/>, 14.9.2014.

povlačenjem JNA iz Bosne, odlukom tadašnje Skupštine Srpske Republike BiH, formirana je Vojske Srpske Republike BiH (VRS) koja je bila sastavljena od rezervista i mladih vojnika građana Bosne i Hercegovine i oficirskog kadra JNA koji je porijeklom iz BiH. Činjenica je da je VRS je preuzela veliki dio naoružanja i tehnike od JNA, da je dio oficirskog kadra platu primao iz Beograda, te da je Srbija kontinuirano slala pomoć u hrani i municiji, te pružala logističku i medicinsku pomoć Republici Srpskoj. Takođe, poznata su dejstvovanja pojedinih dobrovoljačkih jedinica iz SRJ na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ali da li je to dovoljno da bi se taj rat okarakterisao kao agresija? Umiješanost Srbije u rat u BiH nije sporna i nije više tajna, kao što nije ni umiješanost Hrvatske, islamskih zemalja, Amerike i CIA, te NATO pakta. Veća ili manja umiješanost stranih država u unutrašnje sukobe jedne država česta je pojava i gotovo da ne postoji unutrašnji sukob koji na neki način nije povezan sa snagama van zemlje. I Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju je u pojedinim predmetima ocijenio da je sukob u BiH imao i unutrašnji i međunarodni karakter. No, niti jednom presudom SR Jugoslavija ili bilo koji drugi međunarodni subjekt nije označen kao agresor, niti se o međunarodnim pravnim krugovima o sukobu govori kao aktu agresije. Politička enciklopedija, kako novodi Milutinović, jasno određuje da: „Agresija predstavlja u međunarodnom pravnom aktu upotrebu sile, odnosno napad koji jedna država izvrši protiv druge države ili drugih pravno zaštićenih objekata“.⁶⁸ Do kraja rata direktne agresije, koja u međunarodnom pravnom aktu predstavlja upotrebu sile, odnosno napad koji jedna država izvrši protiv druge države i direktnog miješanja Vojske Jugoslavije u konflikt u BiH nije bilo, iako su upravo to gotovo svi u Republici Srpskoj i Republici Srpskoj Krajini priželjkivali (pogotovo u zadnjoj fazi rata). Bošnjačka strana, sa druge strane, za agresiju u određenoj mjeri krivi i Hrvatsku čije su oružane formacije čitavog rata boravile i ratovale u BiH. Nakon saopštenja Savjeta bezbjednosti 3. februara 1993. godine kojim se osuđuje agresija Hrvatske na BiH hrvatsko rukovodstvo odgovorilo je pismom da je prisustvo njihovih snaga u BiH u skladu sa muslimansko-hrvatskim sporazumom od 12. juna 1992. godine. Zapravo, to je i bila istina, no okolnosti su se promjenile. Hrvatske snage, snage kolaboracionista iz RBiH i RH, regularne jedinice Hrvatske vojske i „postrojbe“ HVO su, iako saveznici na početku rata, od kraja 1992. pa do potpisivanja

⁶⁸ Milutinović M, Karakteristike građanskog rata, izvorni naučni članak UDK 355.013(497.6)“1992-1995“, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka, 2014, Str. 3

Vašingtonskog sporazuma, smatrane agresorima. Na prostoru BiH tokom oružanih sukoba bilo je stacionirano 15 brigada Hrvatske vojske koje su se sukobile sa Armijom BiH. General Armije BiH Jovan Divjak izjavio je: „U borbama sa jedinicama Armije BiH poginulo je, nažalost, više vojnika Hrvatske vojske nego u borbama na tlu Hrvatske, u početku s JNA, a kasnije sa Srpskom vojskom Krajine“⁶⁹ Bivši hrvatski predsjednik Stipe Mesić je na svjedočenju pred Haškim tribunalom potvrdio da su regularne jedinice Hrvatske vojske ratovala i mimo odobrenja hrvatskog Sabora bile upućivane u BiH. No, pored čvrstih dokaza, neoborivih činjenica, međunarodnih dokumenata, pravnih i multimedijalnih materijala koji nedvosmisleno potvrđuju tezu o agresiji Hrvatske na BiH, bošnjačka javnost i političari za agresore prvenstveno optužuju JNA i Srbiju. Djelimično zbog postojanja vojnog sporazumu i koalicije sa početaka rata, a dijelom i zbog Vašingtonskog sporazuma i formiranja muslimansko-hrvatske Federacije kojim su hrvatske i muslimanske snage nanovo postali saveznici i krenuli u ofanzivu protiv Srba, stavljena je pod tepih teza o agresiji Hrvatske i karakteru rata kao agresorskog iz perspektive hrvatsko-muslimanskih odnosa.

Republika Srpska, ako i spominje agresiju, spominje je drugom kontekstu i to kao agresiju regularne Hrvatske vojske na Republiku Srpsku pred kraj rata i NATO vazdušne udare kao akt agresije strane sile protiv Republike Srpske 1995. godine.

U dijelu srpskog stanovništva u RS koristi se izraz Otadžbinski rat, koji ima više emotivne i simboličke konotacije nego političko-pravni značaj.

U Srbiji, a i dobrom dijelu Republike Srpske, pak, koristi se izraz **građanski rat**. Karakterisanje sukoba kao građanskog rata od strane stručne javnosti iz Srbije, Republike Srpske i ne malog broja analitičara, politologa, istoričara iz svijeta možda najbolje odgovara istini: građani jedne zemlje ratovali su protiv građana iste te zemlje i to je jedna od malobrojnih činjenica koje se u slučaju BiH ne mogu osporiti. U vezi sa tim, ako uzmemo u obzir da je građanski rat oružani sukob koji se odvija unutar jednog društva ili države *bez obzira da li su u njega umiješane eksterne grupe*, te Simeunovićeve navode da je građanski rat „oružana borba

⁶⁹ Isto, Str 13

jednog dijela naroda protiv drugog, odnosno između velikog broja državljana iste zemlje“ lako možemo naslutiti karakter rata u BiH.⁷⁰

Deset godina nakon sukoba u BiH britanski Gardijan piše: “U prevelikoj žurbi da se pojednostave uloge ko je bio agresor, a ko žrtva u BiH zanemaruju se ili potiskuju ključni detalji da to nije bila agresija, već građanski rat u kojem su zločine počinili predstavnici svih strana Način na koji će ratove u bivšoj Jugoslaviji ocijeniti budući historičari još je predmet debata, ali zapadni mediji već imaju svoju verziju. Pojednostavljena naracija prikazuje Srbe kao agresore, muslimane kao žrtve, NATO kao spasioce i heroje, a Hrvate kao zbunjene posmatračke. Možda je uvijek sudbina gubitnika u nekom konfliktu da bude loš momak u filmu koji slijedi, a to je, čini se, slučaj s bosanskim Srbima”, navedeno je u *Gardijanovom* komentaru.⁷¹

Sa druge strane, na naučnom skupu sa temom "Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995." Ibrahimović navodi da nema dileme kada je u pitanju karakter rata u Bosni : "U političkoj tradiciji BiH, s obzirom na historijsku činjenicu da njeno stanovništvo ima milenijsko iskustvo življenja u susjedstvu različitih konfesija i multikultura, nije bilo zabilježenog slučaja da su međusobno ratovali njeni stanovnici zbog toga što su pripadali različitim konfesijama i kulturama. Ratovi u BiH su uvijek unošeni spolja. Ako se ima u vidu zanemariv broj općina koje čine homogenu monoetničku strukturu stanovništva, strateški gledajući, nije bilo nikakve šanse da se zametne njihov međusobni rat. Ako se pod građanskim ratom podrazumijeva rat između građana iste države, dakle, unutrašnji rat, onda on u BiH nije bio moguć, bar ne u onoj formi u kojoj se želi prikazati rat u BiH 1992.-1995. godine, kao etnički i vjerski sukob između tri etničke zajednice. Zbog međusobne izmiješanosti stanovništva svaki pokušaj takvog rata u BiH unaprijed je osuđen na neuspjeh".⁷² Pri iznošenju ove konstatacije Ibrahimović, namjerno ili slučajno, izostavlja činjenicu da je upravo Drugi svjetski rat na ovim prostorima bio itekako građanski, te da su, između ostalog, u Bosni ljudi među sobom ubijani samo zbog toga što su drugačije vjerske, etničke ili ideološke pripadnosti. Sa druge strane, izmiješanost suprostavljenih strana (na osnovu konfesije, ideologije ili

⁷⁰ Simeunović D, Teorija politike 1 – Praktikum, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002, Str. 162

⁷¹ Jerenić D, Kolumne: Građanski rat po Gardijanu, Nezavisne novine, 11.5.2010, <http://www.nezavisne.com/index/kolumne/Gradjanski-rat-po-Gardijanu-59662.html>, 19.9.2014.

⁷² Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995, Naučnoistraživačkog instituta Ibn Sina u Sarajevu, <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/205-karakter-rata-u-bih-1992.html>, 19.9.2014.

etničke pripadnosti) u građanskom ratu ni u kom slučaju ne može biti onemogućavajući faktor političkog nasilje. Naprotiv, ono ga može učiniti još dostupnijim i brutalnijim.

Sredinom 1992. godine, dakle u jeku sukoba u Bosni, u svijetu su se takođe vodile polemike o karakteru najnovijeg evropskog sukoba. Iako su mnogi evropski i američki zvaničnici i urednici prestižnih medijskih kuća indirekto ili direktno karakterisali Srbe i Miloševića kao „loše momke“ ili agresore, bilo je slučajeva, kako navodi Malkom, u kojima je sukob prepoznat kao građanski rat: „Uskoro su istaknuli zapadni političari, recimo britanski ministar vanjskih poslova Douglas Hurd, ustvrdili da se u Bosni i Hercegovini vodi građanski rat. Glasoviti bivši urednik Timesa objavio je niz članaka u kojima je borbe u Bosni i Hercegovini okrstio tipičnim građanskim ratom. BBC je neprestano sve strane u sukobu, pa i bosansku vladu, nazivao zaraćenim frakcijama, a sam je rat proglasio - slomom reda i zakona.“⁷³ Čak je i sam generalni sekretar UN-a Butros Gali početkom juna 1992. izdao saopštenje u kojem je ponovio da su srpska vojska i paravojne formacije u Bosni i Hercegovini "samostalne" i da nemaju veze s Beogradom, što je opet bilo nedvosmislen stav da u BiH nema agresije od strane Vojske Jugoslavije i Srbije, već da se radi o sukubu novoformiranih formacija unutar Bosne.

Tomas Flajner, njemački stručnjak za međunarodno pravo, na Međunarodnom naučnom skupu o genocidu 1995. godine ističe da se „rat u Bosni ne smije upoređivati sa tradicionalnim ratovima, jer je u ovoj zemlji izbio građanski rat. Nacije se bore protiv nacija u istoj zemlji.“⁷⁴ Isticanje karaktera sukoba kao građanskog rata od strane Johanesa Folnera na istom skupu zateklo je i izazvalo negodovanje u muslimanskim krugovima koji su i organizovali ovaj skup u Njemačkoj.⁷⁵

4.1.3 Strane u sukobu i saveznici

Van svake razumne sumnje jasno je gotovo svim učesnicima i poznavateljima bosanskohercegovačkog sukoba da su srpsku stranu u sukobu činili pripadnici

⁷³ Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011, Str. 316

⁷⁴ Zbornik međunarodnog naučnog skupa o genocidu 1995. godine, Genocid u BiH 1991-1995, Sarajevo, 1997, Str. 71

⁷⁵ Isto, Str. 77

rezernog sastava i regruti VRS sa prostora Bosne i Hercegovine. Naravno, na istoj strani se našao i manji broj dobrovoljaca iz Grčke i Rusije, te razni dobrovoljački stranački odredi iz Srbije čija je uloga u ratu kontaverzna⁷⁶. Takođe, Ministarstvo odbrane SR Jugoslavije je isplaćivalo plate mladim oficirima sa područja BiH koji su nakon završene Vojne akademije Vojske Jugoslavije bili vraćeni u Republiku Srpsku odnosno VRS, do pronalaženja rješenja njihovog dugoročnog finansiranja. I stariji oficirski kadar porijeklom iz Bosne, računajući i generala Mladića, do skora kadar JNA, finansiran je iz Srbije, prvenstveno zbog činjenice da je Republika Srpska u tom periodu finansijski jedva egzistirala. Dijelovi JNA iz Bosne su tokom povlačenja ostavili veliki dio teškog naoružanja tada već formiranoj VRS, što i nije čudno. Bilo bi potpuno neracionalno opremu i oružje raspodijeliti ili ostaviti onima koji su istu jugoslovensku vojsku napustili, smatrali je za agresora, te onima koji su mlade regrute i oficire iz drugih jugoslovenskih republika pri povlačenju JNA mučki iz zasjeda ubijali. Takvo nešto, u trenucima kad su JNA i probosanske snage faktički bile na suprotnim stranama, bilo bi moguće samu u slučaju opšte predaje ili izdaje. Sa druge strane, Komanda JNA i Beograd nisu mogli teško oružje, municiju i materijalno tehnička sredstva povući u Srbiju, jer se u tom slučaju srpski narod u BiH ne bi mogao odbraniti od dvostruko brojnijeg neprijatelja. Pored brojnosti, u pomenutim okolnostima probosanska koalicija bi bila takođe u značajnoj nadmoći, jer je na početku bila u savezu sa Hrvatskom i njenim oružanim snagama. Uprkos embargu UN na uvoz oružja, „tajni cjevovod“ kojim se dopremalo oružje i municija iz islamskih zemalja, u Bosnu išao je upravo preko zagrebačkog aerodroma. Takođe, činjenica je da Srbija slala pomoć u hrani i municiji, te da su se srpski ranjenici liječili na VMA u Beogradu, što je opet potpuno racionalno i logično jer su građani samoproglashene Republike Srpske, koja je bila potpuno okružena neprijateljski nastrojenim formacijama i teritorijama, bili Srbi koji su do juče živjeli u Jugoslaviji, smatrali je svojom zemljom i željeli su u njoj i ostati.

Pored par hiljada mudžahedinskih dobrovoljaca iz odreda „El Mudžahid“ koji su bili u sastavu ARBiH, te dobrovoljaca iz zemalja Zapadne Evrope i Bliskog istoka,

⁷⁶ Naime, na vojno-strateškom planu učinak ovih jedinica je zanemarljiv. Veliki broj veterana i oficira VRS, te građana Republike Srpske ogorčen je ponašanjem jedinice Željka Ražnjatovića Arkana tzv. „Tigrova“ zbog njihovih pljačkaških pohoda, neučestvovanja u borbama i odnosom prema borcima VRS. Sa druge strane neprimjereno ponašanje pojedinih dobrovoljačkih jedinica doprinjelo je stvaranja antisrpske propagande u svijetu, te tezi o pokušajima stvaranja Velike Srbije.

muslimasku stranu u sukobu činili su uglavnom vojno sposobni muškarci Muslimani iz Bosne i Hercegovine. Armija Republike Bosne i Hercegovine bila je najbrojnija formacija u ratu u BiH i u svom sastavu je pored pripadnika muslimanske etničke grupe imala i određen broj Hrvata, te zanemarivo mali, „kozmetičko-propagandni“ broj Srba lojalnih bosanskoj Vladi. Muslimanskoj strani i ARBiH, uprkos embargu, finansijsku i pomoć u oružju i municiji su preko zagrebačkog aerodroma i takozvanim „crnim letovima„ – transportnim avionima C-130 dopremali njihovo saveznici i prijatelji – islamske zemlje, od kojih je najznačajnija pomoć bila pomoć Irana.⁷⁷ Kao unutrašnji saveznici muslimanske strane u sukobu navode se pripadnici Hrvatskih oružanih snaga (HOS) i HVO u kratkom periodu na početku rata, bosanski HVO od potpisivanja Vašingtonskog sporazuma 1994, te vanjski saveznici - Hrvatska vojska na samom kraju rata, obavještajci CIA-e i nekih zapadnoevropskih zemalja, te vazdušne snage NATO pakta koji se na poslijetku otvoreno svrstao na stranu probosanske vlade.

Hrvatsku stranu u sukobu, kao i u prethodna dva slučaja, činili su uglavnom Hrvati iz Hercegovine i centralne Bosne i Posavine, dakle građani Bosne i Hercegovine. Na samom početku rata bili su organizovani u Hrvatske oružane snage (HOS) lojalne predsjedništvu R BiH i HVO. Jačanjem administrativno-teritorijalne jedinice Herceg–Bosne i ubistvom komadanta HOS-a general-bojnika Blaža Kraljevića, od strane pripadnika HVO-a, HOS se počeo raspadati da bi početkom 1993. kao organizacija prestao postojati, a njegovi pripadnici su većinom prešli u redove HVO-a. Hrvatska strana imala je, kao i u slučaju VRS i Srbije, najznačajniju pomoć od Hrvatske. Ta se pomoć ogledala prvenstveno u slanju materijalno-tehničkih sredstava, te teškog naoružanju i municije koje je tokom rata dostavljano Hrvatima iz Bosne preko hrvatske granice. Takođe, nije izostajala ni logistička i medicinska pomoć. Poznato je i djelovanje pripadnika regularne Hrvatske vojske pod amblemima HVO-a u ratu protiv Muslimana. Srazmjerno velika materijalna i tehnička pomoć Hrvatima iz BiH od strane Hrvatske donekle je logična jer Hrvati zbog svoje malobrojnosti kao konstitutivnog naroda, bez pomoći u ljudstvu i naoružanju od Hrvatske, nisu mogli opstati. Od vanjskih saveznika hrvatske strane u unutrašnjem sukobu u BiH najznačajnija je otvorena vojna pomoć Hrvatske vojske, te bosanske Armije u akcijama pred kraj rata.

⁷⁷ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 165- 177

4.1.4. Konflikti

Najdugotrajniji i najintenzivniji sukob u bosanskohercegovačkom ratnom periodu je sukob ARBiH i VRS, odnosno Srba iz BiH i Muslimana. Sukob u kojem su na samom početku, ali i na kraju rata, na muslimanskoj strani učestvovali i pripadnici HVO-a, trajao je od proljeća 1992. do jeseni 1995. Procentalno gledajući, kao posljedica ovog sukoba poginulo je i ranjeno najviše boraca obje strane, raseljeno najviše stanovništva, te su počinjene najveće i najbrutalnije zločine.

Bošnjačko-hrvatski sukob bio je oružani sukob za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini između snaga Republike Bosne i Hercegovine predvođenih AR BiH i snaga Herceg-Bosne predvođenih Hrvatskim vijećem obrane. Sukob je trajao od 23. novembra 1992. do 18. marta 1994. godine, kada je potpisan Vašingtonski sporazum.

Treći značajan sukob tokom rata u BiH odvijao se zapravo između samih muslimana – Armije Republike BiH, odnosno Izetbegovićevih vlasti u Sarajevu, i snaga Fikreta Abdića i njegove samoproglašene Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. Autonomna pokrajina Zapadna Bosna je bila paradržavna tvorevina na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Zauzimala je dijelove Cazinske Krajine (dijelovi opština Velika Kladuša i Cazin). Autonomasi su smatrani izdajicama Bosne i Hercegovine, a pogotovo izdajicama bošnjačkog naroda. Saveznike su našli u Republici Srpskoj i HVO-u, a Abdić je sklopio i sporazume s Radovanom Karadžićem i Matom Bobanom, kao dio prethodnog dogovora sa Slobodanom Miloševićem i Franjom Tuđmanom.

4.1.5. Zaključak

Iz svega prethodno navedenog vidi se da su u Bosni ratovala gotovo sve etničke strane jedne protiv drugih, ali bilo je i sukoba unutar jedne etničke grupe. Ratovali su, ginuli, bili ranjavani i raseljavani isključivo građani Bosne i Hercegovine. Sve strane u sukobu imale su unutrašnje ili vanjske saveznike koji su više ili manje bili involvirani u unutrašnji sukob. Sve ovo ukazuje na građanski rat. Ipak, bošnjačka javnost i politički establišment te određeni hrvatski krugovi, kako u ratu, tako i 20 godina nakon njega, uporno opovrgavaju građanki karakter rata, te insistiraju na terminu „agresija“. Pišući o karakteru rata u BiH hrvatski historičar Davor Martin, navodi: „prvenstveno je to građanski rat, ali ga Bošnjaci ne prihvataju iz sasvim

drugog razloga. Oni koriste pojam agresija s čime se sugerira da je rat unesen izvana, jer građanski ratovi počinju u zemlji.“⁷⁸ Ukoliko pravilno razumijemo pojmova određenja građanskog rata proizlazi da su neprihvatljivi stavovi muslimanske i hrvatske strane da je u BiH bila agresija, a ne građanski rat. Pojam agresija i negiranje građanskog rata se od strane hrvatskih i bošnjačkih političkih krugova koristi u propagandi usmjerenoj ka međunarodnoj javnosti da bi se naznačila srpska odgovornost, psihološki uvećala žrtva muslimanske strane, te da bi se u toku rata izazvala međunarodna intervencija, a sad nakon njega sankcionisala ili ukinula „genocidna“ Republika Srpska, te kaznila „agresorska“ Srbija.

Kao što smo vidjeli, Srbiju ili SR Jugoslaviju ne možemo smatrati za agresora, jer takvo karakterisanje sukoba ne odgovara tadašnjem stanju stvari na terenu u odnosu na vežeće međunarodno-pravne definicije akta agresije. Ako bi definicija agresije jednog dana podrazumjevala bilo kakvu umješanost neke države, njene institucije ili neke njene vladine ili nevladine organizacije u unutrašnji sukob druge države (humanitarnu, političku, vojnu, medicinsku, savjetodavnu), onda bi Jugoslavija bila kriva za agresiju. No, onda bi mnoge države svijeta, institucije i organizacije bile krive za agresiju nad mnogim državama. U neku ruku, potvrđivanje rata kao građanskog, a ne kao akta agresije, indirektno je dao i Međunarodni sud u Hagu u Tužbi BiH protiv SRJ za genocid. Presudom od 26. 2. 2007. navedeno je da "Srbija nije počinila genocid ni preko svojih državnih organa, ni preko svojih zvaničnika", kao i da "Srbija nije bila saučesnik u genocidu", već da su ovaj teški zločin počinili dijelovi Policije RS i VRS.⁷⁹ To praktično znači da Beograd nije imao kontrolu nad jednom stranom u sukobu niti je upravljao operacijama u BiH, a samim tim i opsežnom akcijom u Srebrenici, niti su jedinice Vojske Jugoslavije učestvovala u borbama u BiH pa tako i Istočnoj Bosni. Dakle, ako je to činjenica koja je dokazana, onda nije ni bilo agresije, jer je agresija upravo navedeno.

⁷⁸ Milutinović M, Karakteristike građanskog rata, Izvorni naučni članak UDK 355.013(497.6)“1992-1995“, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka, 2014, Str. 4

⁷⁹ Kalik M. Ž, „Feljton: Tužba BiH protiv Srbije, Nezavisne novine“, 19.7.2011, <http://www.nezavisne.com/index/feljton/Tuzba-BiH-protiv-Srbije-98444.html?modul=novosti&poziv=feljton&naslov=Tuzba-BiH-protiv-Srbije&idv=98444>

Ne možemo uzeti ozbiljno ni tezu da je agresiju na BiH počinila Hrvatska, jer apsurdno je da je Hrvatska vojska na početku rata saveznik, u sredini rata agresor, te na kraju rata ponovo saveznik. Između ostalog, hrvatski krugovi su prisustvo svojih jedinica u BiH uvijek pravdali sporzumom sa Alijomi Izetbegovićem o vojnoj saradnji i mogućnosti djelovanja Hrvatske vojske u BiH.

Takođe, teza o agresiji vojske susjedne države Hrvatske na Republiku Srpsku je problematična. Napad regularnih jedinica Hrvatske vojske jačine između 10 i 12 brigada, naoružane modernim naoružanjem - tenkovima, artiljerijom i raketama krajem rata 1995. na Republiku Srpsku (dio Bosne i Hercegovine), zauzimanje gradova, ubijanje i protjerivanje civila definitivno jeste čin agresije. Međutim, Republika BiH nije to smatrala agresijom, iako je strana oružana sila napadala i ubijala građane BiH. Upravao suprotno, bosanska Vlada je ovoj akt karakterisala kao pomoć Hrvatske pri „oslobađanje“ svoje teritorije od pobunjenika i agresora. Sa druge strane, ako gledamo iz ugla Republike Srpske kao objekta agresije, iako je agresija praktično postojla i bila vidljiva, po međunarodnom pravu agresije nije bilo jer RS nije bila priznata država.⁸⁰

Možda ne međunarodno-pravno valjanu, ali donekle politički korektnu definiciju koja se odnosi na karakter rata dali su kreatori Dejtonskog sporazuma u preambuli dokumenta gdje rat definišu kao „tragični sukob u regionu“⁸¹ Ovo određenje je mnogo bliže pojmu građanskog rata negu pojmu agresije i vjerovatno je jedna od mnogih interpretacija koje smetaju bošnjačkoj strani u ovom dokumentu.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se u BiH vodio građanski rat sa dominantno međunarodnim i međuvjerskim sukobima koji su vođeni između unutrašnjih snaga sa visokim stepenom involviranosti susjeda i stranog faktora.

Građanski rat u BiH, na osnovi doktrine, klasični je primjer najsloženijeg i nabrutalnijeg oblika političkog nasilja. U kontekstu ove analize, njegova glavno

⁸⁰ Rezolucija Ujedinjenih nacija iz 1974. u članu 1. navodi: „Agresija je upotreba oružane sile od strane neke države protiv suverenosti, teritorijalne cjelovitosti ili političke nezavisnosti neke druge države.“ Ovom definicijom obuhvaćen je pojam države u širem smislu, što znači da se ona odnosi na sve međunarodno priznate države bez obzira jesu li ili nisu članice Ujedinjenih nacija. Omerspahić Z, PRAVNO-POLITIČKO ODREĐENJE POJMA AGRESIJE, http://www.ibn-sina.net/component/content/article/530-pravno-politiko-odreenje-pojma-agresije.html#_ftn6

⁸¹ OPŠTI OKVIRNI SPORAZUM ZA MIR U BOSNI I HERCEGOVINI, <http://cesi.fpn.unsa.ba/wp-content/uploads/2012/12/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>, 23.9.2014.

obilježje je masovna direktna, ali i indirektna primjena sile nad sviješću, životima i materijalnim dobrima građana BiH, uglavnom primjenjivana od strane građana BiH, pripadnika druge etničke skupine. Građanski rat u BiH bio je složen oblik političkog nasilja. Njegova složenost ogledala se kroz mnogo parametara od kojih je najbitnija složenost po osnovu definisanja sukobljenih strana i složenosti kao posljedice zbira velikog broja jednostavnijih pojava oblika političkog nasilja koji grade tijelo građanskog rata.

U ratu nisu postajale dvije strane i jedan sukob, već četiri strane, pet oružanih sila, te najmanje tri građanska sukoba i intevencija izvana.

Ovaj složeni oblik političkog nasilja sadržavao je u sebi neke osnovne oblike političkog nasilja kao što su prijetnja silom, prinuda, pritisak, psihofizičko zlostavljanje, političko ubistvo. Bosanski građanski rat kao složeni oblik političkog nasilja sadržavao je, takođe, druge složene oblike kao što su vojna intervencija, pobuna, represalije i sl.

4.2. Vojna intervencija

4.2.1. Vojna intervencija i Ujedinjene nacije

Još jedan slučaj jasno identifikovane primjene sile u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. pa do 1995. godine jesu tzv. „vazdušni udari“ ili napadi vazduhoplovnih snaga zemalja članica NATO na položaje i materijalno-tehnička sredstva VRS.

Na osnovu važeće doktrine vojna, odnosno humanitarna intervencija je jedan od složenih institucionalizovanih oblika političkog nasilja.

U međunarodnim političkim krugovima, UN i svjetskoj javnosti vazdušni udari NATO pakta imenovani su i kvalifikovani kao „humanitarna intervencija“ što je terminologija koja se u potpunosti poklapa sa nazivom za jedan od oblika političkog nasilja - „humanitarna (vojna) intervencija“.

Sa druge strane, vazdušni napadi NATO pakta na položaje VRS bili su nedvosmisleno direktne primjena sile u sferi politike, odnosno korištenje sile nad

sviješću, životima i materijalnim dobrima političkog protivnika. Ako uzmemo ovo u obzir, vidimo da ne trebamo posebno dokazivati da su vazdušni udari u BiH, koje veliki dio međunarodne zajednice naziva »humanitarnom intervencijom«, političko nasilje i oblik političkog nasilja upravo zvan humanitarna intervencija.

Kao što ćemo vidjeti, ovaj direktni oblik političkog nasilja bio je složen i takoreći „međunarodno“ institucionalizovan, jer je za njegovu primjenu bilo odgovorno tijelo najautoritativnije međunarodne organizacije - Savjet bezbjednosti UN. Insistirajući na tipu akcije i nazivu „humanitarna intervencija“, inicijatori intervencije (SAD, EU, islamske zemlje i Vlada Republike BiH) htjeli su ovaj oblik političkog nasilja postaviti kao legalan, te ga na taj način distancirati od ostalih tipova vojnih intervencija, oko čijeg se legitimiteta i legaliteta spore međunarodni pravni i ostali naučni krugovi.

Ovaj složeni oblik političkog nasilja je dio je šireg oružanog sukoba u BiH, najsloženijeg oblika političkog nasilja kojeg smo u prethodnom poglavlju označili kao građanski rat. Vojnom intervencijom, zbog takozvanih humanitarnih razloga, zemlje članice NATO pakta otvoreno su se svrstale na jednu stranu u sukobu i bitno uticale na ishod rata.

Simbol ili pojam „intervencija“ ima drugačije značaje i značenja u različitim vremenima i društvenim kontekstima. Tako riječ ili simbol intervencija ima sasvim drugačije značenje za zubara, radnika elektrodistribucije, ekonomistu ili neku politički ili vojnu organizaciju. U kontekstu političkog nasilja intervencija podrazumijeva upotrebu ili demonstraciju sile koju izvodi ili demonstrira vojska ili neka vojna formacija. Zbog toga, kad govorimo o intervenciji u okvirima političkog nasilja, govorimo o vojnoj intervenciji. U vezi sa tim, mnogi autori su dali svoje viđenje pojma intervencije kroz vojno-političku i međunarodno-pravno prizmu.

Vojne intervencije po Simeunoviću „predstavljaju složeni oblik institucionalizovanog nasilja koji obuhvata različite forme mešanja oružane sile jedne ili više zemalja, ili neke međunarodne organizacije, u unutrašnje poslove neke druge zemlje radi ostvarivanja konkretnih političkih, ekonomskih i vojno-strateških interesa“.⁸² Jednu od apstraktnijih definicija dao je Ote koji za

⁸² Simeunović D, Teorija politike 1 – Praktikum, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002, Str. 162

intervenciju kaže da je "instrument spoljne politike koja se primenjuje od strane nadmoćnije države kada njena moć ne uspeva da pomeri određenu državu u željenom pravcu".⁸³

Pojedini autori mišljenja su da pri definisanju pojma treba razmišljati samo o užem konceptu intervencije koji obuhvata oblike "nepoželjnog" ili „zapovjedničkog“ miješanja u poslove neke države. Po tom užem smislu shvatanja intervencije, pored zapovjedničkog i nepoželjnog miješanja, intervencija podrazumijeva otvorenu i direktnu upotrebu oružane sile. Tako za Openhajma intervencija podrazumijeva „zapovedničko mešanje od strane države u poslove druge države u cilju održavanja ili promene postojećeg stanja stvari. Ona se tiče, na prvom mestu, spoljne nezavisnosti, i na drugom mestu, teritorijalne ili personalne supremacije. Intervencija nikako ne obuhvata obično mešanje u poslove drugih država".⁸⁴ Sličnu definiciju intervencije dao je i Brajerli, podvlačeći da ona označava "zapovedničko mešanje u unutrašnje ili spoljne poslove druge države koje narušava njenu nezavisnost".⁸⁵ Kjučni pojmovi i kod Brajerlija i kod Operhajma su „zapovjedničko“ i „nezavisnost“. Novaković, jedan on naših autora, zastupa slično mišljenje, ali kaže da intervencija nije svako uplitanje jedne države u poslove druge, već samo ono koje se dešava „protiv volje države“ u čije se poslove druga država miješa, a kojoj je cilj da se nametne jedno rješenje u interesu države koja interveniše.⁸⁶

Raičević na osnovu analize definicija ovih autora, ali i na osnovu navoda Lorensa, Džojnera i Arenda kaže da se suština intervencije nalaze u „sili ili pretnji silom u slučaju kada zapovesti države koja interveniše nisu uzete u obzir... ne može biti intervencije bez prisustva sile, gole ili prikrivene".⁸⁷ Međutim, ovdje se već izlazi iz okvira intervencije u *užem smislu*. Vojna intervencija u *širem smislu* obuhvata i posredne oblike uplitanja kao što su demonstracija snage i prijetnja silom koje nisu praćene neposrednom upotrebom oružane sile, sankcije, te drugi oblike miješanja

⁸³ Otte T. G, On Intervention: Some Introductory Remarks, in Dorman A.M.-Otte T.G. (ed.): Military Intervention:

From Gunboat Diplomacy to Humanitarian Intervention, Aldershot-Singapore-Sydney, 1995, Str. 7

⁸⁴ Oppenheim L, International Law, Longmans, Green & Co, London, 1955, Str. 305

⁸⁵ Brierly J.L, The Law of Nations, Oxford University Press, Oxford, 1963, Str. 402

⁸⁶ Novaković M, Osnovi Međunarodnoga javnoga prava - knjiga I, Privrednik, Beograd, 1936, Str. 96-97.

⁸⁷ Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008, Str. 17

u poslove jedne države. To nas dovodi do jednog potpuno novog oblika političkog nasilja o kome će biti kasnije riječ, ali i dileme: da li je prijetnja silom vojna intervencija u širem smislu, ili da li se demonstracije sile, prijetnje i ultimatumu uopšte mogu svesti pod pojam intervencije. Bilo da tretiramo prijetnju silom kao vojnu intervenciju u širem smislu ili pak kao zaseban oblik političkog nasilja, očigledano je da u većini slučajeva prijetnja, kao prosti i indirektni oblik političkog nasilja, prethodi vojnoj intervenciji, i to u slučaju kad onaj kome se prijeti, odnosno od koga se nešto zahtijeva, ne izađe u susret subjektu prijetnje.

Vojne intervencije su se uglavnom realizovale radi ostvarenja vrlo specifičnih ciljeva kao što su npr. naplata državnog duga, zaštita ambasade i svojih građana i sl. Međutim, sve više ti i slični ciljevi služili su samo kao povod, a danas se izvode uglavnom u vidu "pomoći" nekoj od strana u internom oružanom sukobu. Velike zapadne sile su uglavnom te koje, radi izbjegavanja izazivanja rata širih međunarodnih razmjera, kao i osude svjetske javnosti, nastoje da sve više realizuju svoje ciljeve "racionalno" i u što kraćem vremenu, zbog čega favorizuju vojnu intervenciju kao sukob niskog inteziteta u odnosu na rat. Velike sile vojnom intrevencijom iz „opravdanih“ razloga pokušavaju ostvariti prikrivene političke i ekonomske ciljeve, ili u određenoj zemlji tokom vršenja intervencije ili nakon nje stvoriti za njih povoljan politički ambijent.

Ipak, vojne intervencije protiv bilo koje suverene države prema međunarodno pravu nisu dopuštene. Povelja UN u Članu 2 (4) zabranjuje upotrebu bilo kakve sile, narušavanje teritorijalnog integriteta ili nezavisnosti međunarodno priznate države.

„Vojna intervencija radi zaštite sopstvenih državljana u inostranstvu“ i „intervencija radi zaštite ljudskih prava uz saglasnost države u kojoj se interveniše“ jedni su od najčešće realizovanih verzija vojnih intervencija u posljednjih nekoliko decenija kojima se izbjegava osuda za agresiju od strane međunarodne zajednice. Ovakvim definisanjem pokušavaju se stvoriti izuzeci od zabrane korištenja sile iz člana 2. Povelje UN-a, a legalnost intervencije pokušava se pravdati tumačenjima drugih članova Povelje ili opštih ciljeva UN-a.

Intervencija radi zaštite sopstvenih državljana u inostranstvu je najjednostavnije rečeno upotreba oružane sile od strane države radi spašavanja njenih državljana

iz druge zemlje gdje su njihovi životi u stvarnoj opasnosti. Nakon Drugog svjetskog rata zabilježeno je više slučajeva upotrebe oružane sile radi zaštite državljana u inostranstvu, od kojih su najpoznatije: Velika Britanija u Iranu (1946. i 1951), Kairu (1952), i Zanzibaru (1964); SAD u Dominikanskoj Republici (1965), „Mayaguez incidentu“ (1975), Libanu (1976), Iranu (1980), Grenadi (1983), Panami (1989), i Liberiji (1990); Francuska i Velika Britanija u Egiptu (1956); Belgija u Kongu (1960), Izrael u Entebeu (1976); Francuska u Zapadnoj Sahari (1977), i Egipat u Larnaki (1978).⁸⁸ Kao što vidimo, u inetrvencijama su uglavnom učestovale zapadne zemlje (SAD, Velika Britanija, Francuska i Belgija) protiv zemalja u razvoju. Ne mali broj puta intervecije su pored zvaničnog (spašavanje sopstvenih građana) imale i prikriveni i širi cilj kao što je npr. intervencija Velike Britanije i Francuske u Egiptu čime je osigurana slobodna plovidba Sueckim kanalom, SAD u Dominikanskoj Republici čime je spriječeno stvaranje druge komunističke države na američkom kontinentu, SAD u Panami čime se pokušavala odbraniti demokratija u Panami, te intezivirala borba protiv trgovine drogom i osiguralo poštovanje Ugovora o Panamskom kanalu i sl. Pobornici ovakvog tipa intervencija njeno pravdanje zasnivaju na pravu na samoodbranu iz člana 51 Povelje, pravu na samopomoć, običajnom pravu, izuzetku od zabrane upotrebe sile iz čl. 2(4) Povelje UN, te zaštiti ljudskih prava, iako za to nema mnogo valjanih argumenata.

Drugi tip vojne intervencije koji je na neki način formalno-pravno moguć, koji nije rijetka pojava ali oko čijeg se legaliteta i karaktera teoretičari, internacionalci, pa čak i države takođe spore je „intervencija radi zaštite ljudskih prava uz saglasnost države u kojoj se interveniše“.

Do ove intervencije dolazi u situacijama u kojima, zbog nemogućnosti da na svojoj teritoriji održi red i poredak, država traži od stranih trupa pomoć. „U tom slučaju vojne trupe vrše akte vlasti na stranoj teritoriji kojoj se nosilac suvereniteta ne protivi. Takva intervencija nekada može biti vrlo korisna, ali isto tako, može biti i grubo zloupotrebljena“.⁸⁹ Da su zloupotrebe u istoriji iteakako bile prisutne vidimo po tome što je nerijetko, iz gotovo neprihvatljivih razloga, bilo moguće dobiti saglasnost za intervenciju u drugoj zemlji - npr. intervencija u Čehoslovačkoj 1968. i navodni poziv Austrije 1938. godine Hitleru da izvrši invaziju ove države i

⁸⁸ Isto, Str. 67

⁸⁹ Isto, Str. 82

priključi je nemačkom Rajhu. Međutim, najveći problem se javlja u zemljama gdje postoji unutrašnji oružani sukob i gdje više zaraćenih grupa ističe da baš oni predstavljaju legitimnu vladu. Kako navodi Raičević, „može desiti da postoji de facto vlada koja kontroliše najveći deo teritorije u državi (uz paralelno postojanje vlade de iure koja kontroliše manji deo teritorije ili se nalazi u izbeglištvu), ili da veći broj frakcija de facto kontroliše pojedine delove državne teritorije. U tom slučaju ukoliko jedna frakcija zatraži stranu vojnu pomoć, a druga osudi takvu stranu intervenciju, postavlja se pitanje da li je to intervencija na poziv ili je u pitanju neodobrena intervencija, koja je protivna pravilima međunarodnog prava.“⁹⁰

U ovakvoj situaciji trupe koje intervenišu nedvosmisleno bi se svrstale na jednu stranu u unutrašnjem oružanom sukobu ili građanskom ratu. To bi kasnije moglo dovesti do reakcije ostalih zemalje u smisli da sad upravo te zemlje intervenišu u korist druge strane što onda otvara mogućnosti za međunarodni sukob velikih razmjera. Upravo ovaj problem nas povezuje sa političkim nasiljem i vojnom intervencijom NATO pakta u BiH. Naime, muslimanska strana i Izetbegovićeva vlada u Sarajevu, uz pomoć islamskih zemalja, gotovo sve vrijeme građanskog rata pozivale su strane faktore, prije svega SAD, NATO i Ujedinjene nacije, da intervenišu u BiH protiv snaga VRS. Navodeći kao razlog davanja saglasnosti srpsku agresiju, teška kršenja ljudskih prava i zločine počinjene od strane Srba, pobunu srpskih nacionalista protiv njihove legalno izabrane vlasti, te njihov inferiorni položaja u vojno-tehničkom smislu prvenstveno zbog embarga na uvoz oružja, muslimanska strana je intervencijom izvana htjela ostvariti nadmoć na vojnom planu, vratiti čitavu teritoriju pod svoju kontrolu, odnosno prisiliti Srbe na predaju. Ipak, do intervencije, barem iz ovog razloga, nije došlo. Evropske zemlje i Amerika nisu bile spremne samostalno učestvovati u intervenciji na poziv vlade iz Sarajeva i to u međuetničkom unutrašnjem sukubu. Zapadne zemlje bile su naklonjene vladi u Sarajevu i ideji jedinstvene, od ostatka Jugoslavije nezavisne Republike BiH, što se najbolje vidi iz njihovog preuranjenog priznanja. No, to nije bilo dovoljno da bi se upustili u intervenciju na osnovu poziva bosanskih vlasti iz Sarajeva, koja su evidentno bili samo jedna od strana u sukobu. Time bi rizikovali osudu od strane ostatka međunarodne zajednice i Rusije, te ugrozili, u slučaju Velike Britanije i Francuske, svoje trupe u sastavu UNPROFOR-a.

⁹⁰ Isto, Str. 86

Do intervencije je naposljetku došlo, ali u drugoj formi. Početkom devedesetih godina prošlog vijeka pojedine politički i vojno jake članice međunarodne zajednice, regionalne organizacije, ali i Savjet bezbjednosti UN-a počele su sve više koristiti novu ustanovu - i novo ime za vojne intervencije. Ta nova forma, koja je tražila opravdanje i legitimitet u Povelji UN, prije svega u zaštiti ljudskih prava i očuvanju svjetskog mira i bezbjednosti, kako bi moralno i pravno bila donekle opravdana, nazvana je **humanitarna intervencija**.

4.2.2. Humanitarna intervencija

Posebna forma savremenih vojnih intervencija su tzv. humanitarne intervencije koje se izvode radi sprečavanja ili zaustavljanja masovnog nasilja ili drugog postupanja suprotnog međunarodnom pravu, uglavnom u cilju zaštite ljudskih prava neke intenzivno ugrožene manjine od strane neke državne ili političke sile.

Institut za međunarodne poslove Kraljevine Danske kaže da je „humanitarna intervencija snažna akcija preduzeta od država uključujući i upotrebu oružane sile, prema ili u drugoj državi, bez pristanka njene vlade, sa ili bez odluke Saveta bezbednosti UN u cilju sprečavanja ili zaustavljanja brutalnog masovnog nasilja nad ljudskim pravima ili međunarodnom humanitarnom pravu”.⁹¹

Raičević daje sveobuhvatnu definiciju humanitarne intervencije i kaže da je možemo definisati kao „upotrebu oružane sile od strane države ili međunarodne organizacije protiv neke države bez njene saglasnosti, radi sprečavanja ili zaustavljanja ozbiljnog i masovnog kršenja ljudskih prava kojem su izloženi građani države protiv koje se interveniše bilo da se ona događaju u miru ili oružanom sukobu, i bez obzira na to da li je ta intervencija odobrena od strane OUN-a.”⁹²

Humanitarna intervencija svakako je samo još jedna podvrsta vojne intervencije. Kao što vidimo iz gore navedenih definicija ključni razlog za pokretanje humanitarne intervencije je ugrožavanje ljudskih prava, a jedna od karaktistika koja je distancira od već pomenutih intervencija je da se odvija bez pristanka države u kojoj se interveniše. Imajući u vidu prihvaćeno stanovište da je

⁹¹ Savić S, Međunarodno pravo i humanitarna intervencija, Izvorni načni rad, 2007 - preuzeo iz Humanitarian Intervention – Legal and Political Aspects, Danish Institute of International Affairs, Copenhagen, 1999, Str. 11

⁹² Isto, Str. 20

intervencija samo zapovjedničko miješanje u poslove druge države, to automatski iz ovog pojma isključuje akcije kao što pružanje humanitarne pomoći ili ekonomske, političke sankcije.

Kao i u slučajevima intervencija radi zaštite sopstvenih državljana u inostranstvu i intervencija uz saglasnost države u kojoj se interveniše i humanitarna intervencija u međunarodnom pravnom poretku izaziva nesuglasice između suverenosti i zabrane upotrebe sile propisane Poveljom UN na jednoj strani i zaštite ljudskih prava i pravde takođe zagrantovanih temeljnim načelima UN na drugoj strani.

I kod humanitarne intervencije nailazimo na problem stvarnih razloga i isprepletenosti različitih interesa za njeno izvođenje. Nije sporno da zaštita ljudskih prava mora postojati kao interes da bi se humanitarna intervencija uopšte pokrenula. No, postavlja se pitanje da li tom prilikom kod zemlje i organizacije koja interveniše mogu postojati i neki drugi interesi. Praksa pokazuje da obično onaj ko interveniše u cilju zaštite ljudskih prava ima neke ekonomske ili političke interese, dok intervencija izostaje kad takvi interesi ne postoje.

Ako humanitarnu intervenciju posmatramo u odnosu na poziciju i stav Savjeta bezbjednosti UN postoje dva načina primjene ili dva tipa humanitarne intervencije: humanitarne intervencije neodobrene od SB (unilateralna humanitarna intervencija) i humanitarne intervencije odobrena od strane SB.

Unilateralnu humanitarnu intervenciju protiv neke zemlje u kojoj se ugrožavaju ljudska prava preduzimaju zemlje ili regionalne organizacije bez odobrenja ili konsenzusa Savjeta bezbjednosti. Ovaj vid humanitarne intervencije po mišljenju velikog broja pravnika, analitičara, ali i država članica UN-a, ne nalazi uporište u Povelji UN, u suprotnosti je sa Poveljom i izložen je žestokim kritikama. Povelja UN je autoritativna deklaracija običajnog međunarodnog prava i u vezi sa upotrebom sile u stavu 4. član 2. određuje sljedeće načelo: "Svi članovi UN će se uzdržati u svojim međunarodnim odnosima od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države, ili na bilo koji način nesaglasan s ciljevima Ujedinjenih nacija." Upravo ovaj stav Povelje UN, smatra većina pravnih i drugih naučnih autoriteta, predstavlja osnovno ograničenje prava i

opravdanosti svake upotrebe sile u međunarodnim odnosima, pa tako i u humanitarne intervencije bez odobrenja SB.⁹³

Povelja UN daje mogućnost upotrebe sile samo u slučaju samoodbrane od oružanog napada i u odbrani protiv prijetnji međunarodnom miru i bezbjednosti, kada mora biti odobrena od Savjeta bezbjednosti UN-a. Prema tome, u međunarodnom pravu ne postoji generalno pravo na samoinicijativno preduzimanje humanitarne intervencije. Takvu intervenciju jedino može da odobri SB UN u skladu sa odredbama međunarodnog prava. Naravno, ovdje se postavlja pitanje moralne opravdanosti i intervenisanja u „stanju krajne nužde“ kad Savjet bezbjednosti nije u stanju postići dogovor, ili ga dati na vrijeme, a ljudski životi bivaju ugroženi.

Možda najbolji primjer unilateralne humanitarne intervencije jesu vazdušni napadi NATO pakta na Srbiju, odnosno Kosovo i Metohiju. U slučaju ove od strane SB neodobrene intervencije Međunarodna zajednica je Rezolucijom 1244 pokušala primijeniti princip „taktičke“ ili „naknadne“ legalizacije, jer su se njeni rezultati navodno pokazali moralno opravdanim.

Sa druge strane, humanitarna intervencija odobrena od strane SB je jedina pravno zasnovana opcija za sprečavanje masovnog i brutalnog kršenja ljudskih prava u nekoj državi, odnosno oblik vojne intervencije oko kojeg se pravni i drugi naučni međunarodni krugovi najmanje spore. Ne mali broj je onih koji smatraju da je humanitarna intervencija odobrena od strane SB generalno jedini oblik vojnog intrevnisanja koji je u skladu sa međunarodnim pravom i Poveljom UN. Ipak, i pored toga postoje određene pravne dileme, ali su one znatno manje nego kod unilateralne humanitarne intervencije. Te dileme u ovom slučaju ne odnose se na horizontalnu ravan međusobnih odnosa država članica, već na vertikalne odnose između UN-a i njenih država članica. Jedan od glavnih argumenata protiv legalizacije humanitarne intervencije je princip nemiješanja u unutrašnju nadležnost država članica propisan Poveljom. Međutim, kako se u humanitarnoj inetrvenciji radi o zaštiti ljudskih prava koja se ugrožena u nekoj zemilji, postavlja se pitanje da li je zaštita ljudskih ljudska prava isključivo nadležnost države ili spada u nadležnost UN, odnosno u kojoj mjeri ta materija izlazi izvan unutrašnje

^{93 93} Savić S, Međunarodno pravo i humanitarna intervencija, izvorni načni rad, 2007, Str. 33

nadležnosti država članica. Bez obzira na tu dilemu, zaštita ljudskih prava je jedan od temeljnih principa Ujedinjenih nacija. Ujedinjene nacije moraju raditi na poštovanju ovih principa bez obzira da li su ona u nadležnosti države ili ne. Problem se javlja zbog toga što niti jednim članom Povelje UN nije propisano da u slučaju kršenja ljudski prava u nekoj zemlji Savjet bezbjednosti automatski može donijeti odluku o vojnoj intervenciji združenih snaga UN ili snaga koje ovlasti SB protiv zemlje koja ta prava krši.

Savjet bezbjednosti može donijeti odluku o upotrebi prinudne vojne akcije protiv neke zemlje jedino ako je postoji prijetnja miru, narušavanje mira ili agresija. Dakle, Savjet bezbjednosti mora prvo zaključiti da kršenje ljudskih prava u nekoj državi prijeti međunarodnom miru i bezbjednosti, „te nakon toga eventualno odobriti upotrebu vojne sile radi otklanjanja tog stanja“. No, da li za ovo postoji pravni osnov? Raičević navodi da se čitanjem čl. 39 „može naći mesta tumačenju“ po kome SB kršenja ljudskih prava može okvalifikovati kao prijetnju međunarodnom miru. U tom članu se kaže da "Savjet bezbjednosti utvrđuje da li postoji *bilo kakva prijetnja miru ...*" iz čega proizilazi da se njegova nadležnost ne odnosi samo na ona ugrožavanja koja proizilaze iz ponašanja jedne države prema drugoj, već bilo kakvo ponašanje koje ugrožava međunarodni mir i bezbjednost, gdje svakako može potpasti i kršenje ljudskih prava. Kao podrška takvom stavu može se navesti i preambula Povelje koja ističe da će se "oružana sila upotrebljavati jedino u opštem interesu", a zaštita ljudskih prava sigurno ne odstupa od opšteg interesa.⁹⁴

S druge strane postoji i moralna obavaza da se djeluje. Savić citira generalnog sekretara UN Kofija Anana gdje Anan u „Milenijumskom izvještaju“ kaže : “tamo gde se događa zločin protiv ljudskosti, a mirovni pokušaji za njegovo zaustavljanje su iscrpljeni, SB ima moralno pravo da deluje u ime međunarodne zajednice”.⁹⁵ Ovim dolazima i do humanitarne intervencije u BiH.

⁹⁴ Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktoreška disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008, Str. 403

⁹⁵ Savić S, Međunarodno pravo i humanitarna intervencija, Izvorni načni rad, 2007, Str. 18

4.2.3. Humanitarna vojna intervencija u BiH

Savjet bezbjednost je ocijenio da su u BiH ugrožena ljudska prava muslimana u zaštićenim zonama, da to predstavlja ugrožavanje međunarodnog mira, te dao odobrenje regionalnoj vojnoj organizaciji za vojnu intervenciju.

Od početka sukoba u BiH postojao je pritisak islamskih zemalja na Savjet bezbjednosti da preduzme odlučnu intervenciju protiv bosanskih Srba. Tako je ubrzo i usvojena Rezolucija 770 u kojoj je istaknuto da "situacija u Bosni i Hercegovini predstavlja pretnju međunarodnom miru i bezbednosti i da je pružanje humanitarne pomoći u Bosni i Hercegovini značajan element napora Saveta ka ponovnom uspostavljanju međunarodnog mira i bezbednosti na tom području".⁹⁶ Takođe, SB je ovom rezolucijom po prvi put u svojoj praksi ovlastio države da upotrijebe silu radi dopremanja humanitarne pomoći. Zaštitu humanitarnih konvoja i posredovanje pri razmjeni i oslobađanju zarobljenika preuzeo je UNPROFOR, iako je prvobitno bilo planirano da to radi NATO. U tom trenutku nije bilo interesovanja SAD i evropskih zemalja da se aktivnije vojno angažuju u BiH, a snage UNPROFOR-a su zbog slabog vojnog kapaciteta izbjegavale da upotrijebe silu, jer je to "bilo politički nepoželjno, usljed povećanog rizika za stradanje vojnika".⁹⁷

Nedugo poslije toga SB je uveo tzv. „zonu zabranjenih letova" sa ciljem da spriječi srpsku opstrukciju u dostavljanju humanitarne pomoći, te ovlastio NATO da obezbijedi vazдушnu podršku za sprovođenje zabrane.

Sljedeći korak bitan za humanitarnu intervenciju u BiH je uspostavljanje „zaštićenih zona“ u BiH od strane SB. Ovom odlukom zabranjen je svaki oružani napad ili bilo koji drugi neprijateljski akt na izdvojene muslimanske enklave Srebrenica, Sarajevo, Bihać, Tuzla, Žepa i Goražde. Takođe, posebnom Rezolucijom (Rezolucija 836) proširuje se mandat UNPROFOR-u te se odlučuje da on „odvraća napade na zaštićene zone, prati prekid vatre, radi na povlačenju vojnih ili paravojnih jedinica ... i zauzima ključne punktove na toj teritoriji ... te da delujući u samoodbrani, preduzima potrebne mere, uključujući i upotrebu sile, kao

⁹⁶ UN Security Council Resolution 770, 13 August 1992, Preamble,
[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/770\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/770(1992)), 2.7.2014.

⁹⁷ Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008, Str. 433

odgovor na bombardovanje zaštićenih zona od bilo koje strane ili na oružane upade u njih ...".⁹⁸ Još jedan dio ove jako bitne Rezolucije je odluka da regionalne organizacije (u ovom slučaju NATO) u koordinaciji sa generalnim sekretarom i UNPROFOR-om mogu upotrijebiti svoje vazduhoplovne snage te preduzeti sve neophodne mjere kako bi se ostvario mandat UN snaga iz Rezolucije. Ovdje je zanimljivo primjetiti da je ovom rezolucijom UNPROFOR-u i NATO-u dat mandat da štite zaštićene zone od napada i da djeluju „u i oko njih“. Međutim, kako se kasnije pokazalo, NATO snage djelovale su po položajima koji nisu bili ni blizu zaštićenih zona UN-a (npr. Lisina, planina Kozara, telekomunikasijski sistemi, okolina Banjaluke).

Kako je rezolucijama Savjeta bezbjednosti bio stvoren međunarodno pravni osnov za djelovanje, Sjevernoatlantski savez operacijom “Deny flight” (Zabranjeni let) počinje, u širem smislu, „humanitarnu intervenciju“ u BiH.

Nakon incidenta u Sarajevu (tzv. Markele 1) početkom 1994. godine, za koji su okrivljeni Srbi, NATO i UNPROFOR su zatražili da se artiljerija VRS oko Sarajeva povuče na razdaljinu od 12 milja od centra Sarajeva, što je VRS na kraju i uradila. NATO je po prvi put djelovao protiv snaga VRS 13. marta 1994. godine zbog sprečavanja pripadnika francuskog UNPROFOR-a da uđu u Maglaj, a u aprilu iste godine NATO je izvršio vazdušno bombardovanje srpskih pozicija oko Goražda. U maju 1995. godine VRS ponovo dovlači svoju artiljeriju oko Sarajeva na šta NATO odgovara vazdušnim napadima širih razmjera.

No, ono što u užem smislu podrazumijevamo za humanitarnu intervenciju ili NATO udare na položaje VRS zapravo je Operacija „Promišljena sila“ (eng. Operation Deliberate Force) koja je trajala od 30. avgusta do 14. septembra 1995. godine. U ovoj akciji učestvovalo je osam savezničkih država, obavljeno je 3515 letova, te izbačeno 1026 bombi. Zvanični razlog za „humanitarnu intervenciju“ bilo je još uvijek sporno granatiranje sarajevske pijace Markale 28. avgusta 1995. kada je od eksplozije minobacačke granate kalibra 120 mm poginulo 37 civila. Francuski tim forezničara utvrdio je da je granata ispaljena sa jednog od dva položaja VRS. Međutim, u izvještaju nezavisne komisije iz tog perioda navedeno je da ne postoje jasni dokazi za to, što je potvrdio i Jasuši Akaši, tadašnji izaslanik generalnog

⁹⁸ Isto, Str 436

sekretara UN za Balkan. Komandant UNPROFOR-a general Majkl Rouz izjavio je nakon incidenta da ne može sa sigurnošću utvrditi odakle je granata ispaljena, dok je komandant ruskog mirovnog bataljona Andrej Demurenko, koji je učestvovao u istrazi, izjavio da su Srbi „nepravедno bili optuženi samo da bi NATO imao povod za napad.“⁹⁹ Mnogi navodi govore da je operacija isplanirana još u septembru 1994. godine kada su ministri odbrane NATO saveza, na sastanku u Španiji, razmatrali upotrebu vazduhoplovnih snaga u BiH te odobrena u julu 1995. od strane Savjeta NATO-a. Cilj je bio neutralisati srpsku artiljeriju koja je ugrožavala položaje i gradove pod muslimaskom kontrolom i PVO odbranu koja je bila prijetnja za NATO avijaciju. Tokom dvije sedmice bombardovanja gađani su artiljerski i PVO položaji, mostovi, telekomunikacioni predajnici, radari te vojna skladišta u istočnoj ali i sjeverozapadnoj Republici Srpskoj.

Pri gađanju položaja u Hadžićima, Vogošći, Ilijašu, Jahorini, Palama i Bratuncu, NATO je koristio osiromašeni uranijum, a neki navodi govore da je od posljedica radioaktivnih materija umrlo najviše bivših stanovnika opštine Hadžići, koji su se, nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, preselili na područje Bratunca. Vojska Republike Srpske je u kopnenim akcijama združenih hrvatsko-bošnjačkih snaga izgubila značajne teritorije u Bosanskoj krajini i drugim dijelovima BiH, a zapadni nalogodavci vojne intervencije su tvrdili da su ciljevi intervencije ostvareni.¹⁰⁰ Napadi su prekinuti 12. i 13. septembra, navodno zbog lošeg vremena. Već 14. septembra 1995. godine postignut je dogovor da Vojska Republike Srpske ipak povuče teško oružje iz tzv. zone bezbjednosti, što je i učinjeno zaključno sa 17. septembrom.

Humanitarna intervencija u BiH je zbog konteksta u kom se deševala, međunarodnih odluka koje su je omogućile, komandnog lanca, direktnih i indirektnih učesnika, te strukture same operacije složeni oblik političkog nasilja. Ovo političko nasilje je bilo strogo institucionalizavano, odnosno bilo je odobreno i provođeno od strane naviših međunarodnih institucija i regionalnih vojnih organizacija. Nasilje je bilo punktovno, u odvojenim inscindentima (Obaranje četiri

⁹⁹ Dnevno.rs, „Akcija NATO-a na položaje VRS, bila je početak ere američkog 'humanitarnog' intervencionizma“, 30.8.2013,<http://www.dnevno.rs/vesti/region/93797-akcija-nato-a-na-polozaje-vrs-bila-je-pocetak-ere-americkog-humanitarnog-intervencionizma.html>. 3.7.2014.

¹⁰⁰ Isto

“Jastreba” RV VRS, napad na tenkove Vojske Republike Srpske i sl.) tokom 1994 godine, ali i masovno u operaciji „Promišljena sila“.

Iz perspektive većine zemalja međunarodne zajednice, na osnovu Povelje UN i međunarodnog prava, humanitarna intervencija u BiH je bila legalni oblik političkog nasilja. Međutim, iz perspektive Srba iz BiH intervencija je bila itetkao nelegalna. Kao prvo, intervencija je pokrenuta zbog napada VRS na „zaštićene zone UN-a“. Te zaštićene zone UN-a trebale su po odredbama UN biti demilitarizovane, no muslimanske snage su tokom čitavog rata napadale srpske položaja upravo iz tih enklava. U pojedinim zaštićenim demilitarizovanim zonama nalazile su se i komande korpusa Armije BiH. Drugo, NATO vazduhoplovne snage dejstvovala su po teklekomunikacionim i radarskim sistetmima, mostovima ,skladištima i PVO polажajima koji nisu bili „u i oko zaštićenih zona“ kako je to Rezolucija Savjeta bezbjednosti propisivala. Treće, humanitarnom intervencijom NATO pakt se otvoreno svrstao na jednu stranu u građanskom sukobu i značajno doprinjeo razviju situacije na terenu u vojno-strateškom kontekstu.

4.3. Političko ubistvo i masovno političko ubistvo

Političko ubistvo, kao oblik političkog nasilja ideološki je, odnosno „politički motivisana potpuna i trajna eliminacija stvarnog, potencijalnog ili pretpostavljenog političkog protivnika, kao vid sankcija zbog njegovog političkog ubeđenja ili delatnosti, ali i kao preventivno delo.“¹⁰¹ Ako žrtva političkog ubistva nije relativno mali broj političkih protivnika, već se likvidacija obavlja sistemski i masovno kako bi se fizički uništio protivnik ili kako bi se otklonila potencijalna opasnost od njega onda govorimo o masovnom političkom ubistvu - megacidu. Od nastanka politike do danas kao vid represije primenjuje se masovno političko ubistvo kao masovna likvidacija političkih protivnika, njihovih pristalica ili srodnika, a u ekstremnim slučajevima generalizacije pojma protivnika i svih lica određene političke, nacionalne, etničke, rasne ili verske pripadnosti.

¹⁰¹ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društva Srbije, Beograd, 2002, Str. 156

Poseban oblik megacida je **genocid** gdje je ciljna grupa strogo određena svojom etničkom, nacionalnom, vjerskom ili rasnom pripadnošću. Dakle, kod genocida, iako je to jedan od oblika masovnog političkog ubistva, žrtva ne postaje žrtva zbog svog političkog ubjeđenja ili ideologije, već zbog onoga što jeste. Takođe, kod političkog i masovnog političkog ubistva žrtva je pojedinac ili pojedinci pripadnici neke grupe, dok je kod genocida žrtva sam narod i dio naroda.

Masovno političko ubistvo predstavlja oblik isključivo institucionalizovanog nasilja, za razliku od **individualnog** političkog ubistva koje je kao sredstvo politike dostupno i instituciji i pojedincu, odnosno zavereničkoj grupi, pa stoga može predstavljati i institucionalno i neinstitucionalno nasilje.

Masovna politička ubistva dešavaju se obično u okolnostima rata i građanskog rata, ali i tokom i nakon revolucija i državnih udara. Možda najpoznatiji primjeri masovnih političkih ubistava u 20. vijeku su masovne egzekucije političkih protivnika od strane Staljina u SSSR-u (Velika čistka 1936. – 1939.), politički ubistava u Kini od strane komunističke partije i Mao Ce Tunga, te politički zločini Pol Pota u Kambodži. Zapravo, cijeli 20. vijek obilovao je političkim ubistvima u mnogobrojnim etničko-političkim sukobima, građanskim ratovima i nasilnim prevratima od Azije i Bliskog istoka, preko Afrike pa do Južne Amerike.

Tako je i Bosna i Hercegovina, prvenstveno zbog opštih okolnosti koji su vladale u periodu 1992-1995. bila plodno tle za politička ubistva i, uslovno rečeno, masovna politička ubistva. „Uslovno rečeno“ prvenstveno zbog taga što ta masovnost nije ni blizu dostizala razmjere masovnih ubistva u SSSR-u, Kambodži ili Kini gdje govorimo o stotinama hiljada pa čak i milionima žrtava političkog nasilja. Kako je političko nasilje u BiH bilo punktovno, u različitim pojedinačnim incidentima širom BiH, stradavao je relativno mali broj političkih protivnika izuzimajući dešavanja u Srebrenici (od pojedinačnih individualnih ubistava pa do likvidacije nekoliko desetina, u ekstremnim slučajevima i stotina prirodnika neprijateljskog etničko-političkog tabora). No, kako je nasilje bilo i dugotrajno, tokom tri i pol godine politička ubistva poprimala su odlike masovnosti tako da je zbog svoje političke, odnosno etničke pripadnosti do kraja rata u BiH ubijeno nekoliko desetina hiljada građana.

Iako se u javnosti i političkoj komunikaciji kao motiv ubistava isključivo navode etničko čišćenje ili „genocidne namjere“, motivi za individualna i masovna politička ubistva su bili raznovrsni. Kod individualnih ubistava u toku rata u BiH motivi u mnogim slučajevima jesu bili politički. Ubijani su prije svega ugledni ili politički angažovani pripadnici određene protivničke ili čak iste etničke grupe kako bi se umanjila mogućnost njihovog uticaja. No, ubistva pripadnika suprotne nacionalne grupe su se dešavala i iz ličnih razloga, kao čin krvne osвете ili nerazjašnjenih razmiraca od prije rata, kao čin zastrašivanja u pokušajima iznude i ucijene, kao čin eliminacije svjedoka drugih zločina, kao zločini patološke mržnje i zločini psihički poremećenih ličnosti. Vidimo da zbog nekih motiva ova ubistva možemo smatrati i socijalnim nasiljem, oblicima socijalne patologije odnosno klasničnim krivičnim djelima. No, zbog političkog konteksta i opštih okolnosti u kojima su počinjeni, te pokušaja da se takvi zločini uklope u određen politički obrazac domaće i međunarodno pravo ta ubistva smatra političkim nasiljem.

Za razliku od individualnih, masovna ubistva su isključivo imala karakteristike političkog nasilja. Najčešći razlog masovnih političkih ubistava bio je etničko čišćenje određenog prostora od pripadnika suprotne etničke grupe i fizička eliminacija vojnosobnog neprijateljskog kadra. Masovne likvidacije vršene su kako bi se sa jedne strane fizički eliminisao određen broj političkih (etničkih) protivnika, ali i kako bi se takvim, krajnje eksremnim nasiljem stanovništvo zastrašilo i natjeralo u bijeg. U određenim slučajevima masovna ubistva, uglavnom strijeljanja vojno sposobnih muškaraca i zarobljenih pripadnika neprijateljskih snaga, bila su strateško/vojno motivisana kako bi se onemogućila razmjena ili prebjeg na neprijateljsku teritoriju, te spriječila mogućnost njihovog aktiviranja i vojnog djelovanja.¹⁰² Takođe, postoje primjeri gdje su masovna politička ubistva u toku rata u BiH bila su motivisana iracionalnom željom za osvetom, odnosno odmazdom. Odmazde nad civilnim stanovništvom, zarobljenim vojnosposobnim

¹⁰² U građanskom po osnovu etničke pripadnosti ratu unutar jedne teritorije ili države glavninu suprotstavljanih vojnih formacija čine upravo građani civili, regrutovani u vojsku. Zapravo, možemo reći da su svi građani civili jedne etničke grupe bore pripadnika druge. Žene i djecu naravno možemo smatrati za civile, no vojno sposobni muškarci zaraćenih strana su zapravo vojni obveznici, regruti ili pripadnici svojih etničkih formacija, te bez obzira bili trenutno angažovani u jedinicama ili ne, predstavljaju objektivnu opasnost po neprijatelja ako se zatuknu na istoj teritoriji. Ovo naravno ne opravdava ni u kom slučaju politička ubistva, Ženevske konvencije čak ni ne dozvoljavaju zatvaranje ili zarobljavanje ove grupe učesnika sukoba, no da li strane u građanskom etničkom ratu mogu dozvoliti sebi luksuz da im se vojni obveznici suprotstavljene formacije slobodno kreću po teritoriji zato što pravno imaju status civili jer se nisu još naoružali i prijavili određene jedinice?

muškarcima i zarobljenim neprijateljskim borcima dešavale su obično nakon teških gubitaka sopstvenih snaga duž linije fronta ili ubistvima civila od strane protivnika.

Individualna politička ubistva domaći i međunarodni sudovi tretiraju kao klasična krivična djela ubistva, ili ubistva kao djelo ratnog zločina ili zločina protiv čovječnosti.

Ekvivalent masovnom političkom ubistvu u domaćem i međunarodnom pravu su zapravo krivična djela istrebljenja i progona kao oblici zločina protiv čovječnosti.

Politička i masovna politička ubistva vršena su na širokom području Bosne i Hercegovine tokom trajanja građanskog rata. Dakle, ovaj oblik političkog nasilja bio je punktovan i dugotrajan. Realizovala su se kao dio ustaljenog obrasca djelovanja pojedinih strana u sukobu, odnosno kao dio sistematskog napada koji je planiran i ima svoj cilj, ali i kao pojedinačni i samoinicijativno preduzeti akti nasilja motivisani ličnim ili nekim drugim razlozima čiji su izvršioci imali intenciju da ih uklope u određeni vojno-politički obrazac. Moglo bi se zaključiti da je riječ i o institucionalizovanoj nasilju, ako ga u ovom slučaju podrazumjevamo kao protivpravno zadiranje određenih institucija (politički i vojni vrhovi zaraćenih strana) u samu ljudsku egzistenciju posredstvom ekstremnih prinudnih mjera, ali i strukturalnom nasilju – nasilju raznovrsnih struktura društva (vojne i paravojne jedinice i grupe van kontrole zapovjedništva) nad pojedincem. Zbog rasprostranjenosti i zaista velikog broja pojedinačnih slučajeva ubistava u specifičnim okolnostima, vidim da je gotovo nemoguće politička ubistva svesti pod zajednički nazivnik. Pojedini akti bili su individualno političko nasilje – u slučajevima kad je vojnik pojedinac izvršio ubistvo jednog ili više političkih protivnika, ili pak kolektivno kad je grupa ili vojna formacija vršila ubistva. Političko ubistvo kao oblik političkog nasilja u BiH bio je uglavnom svijestan akt. Ipak, u nekim slučajevima sami izvršioci nisu bili svjesni šireg kontekstata i konsekvenci onoga što čine.

Navođenje svakog pojediničnog slučaja masovnog, a pogotovo individualnog političkog ubistva u BiH u toku rata nije moguće. Iako različite institucije i istražni ograni rade na rasvjetljavanju ovih oblika nelegalnog političkog nasilja, informacije o tome ko je kad i gdje ubijen, ko je počino zločin i iz kojih motiva, još uvijek nisu dostupni sudovima i tužilaštvima, arhivama, te javnosti. U tekstu koji slijedi

navešćemo samo neke primjere političkih ubistava u BiH. Primjeri u svakom slučaju neće sugerisati zajedničku karakteristiku ovog tipa političkog nasilja, niti će sugerisati najvećeg *krivica* ili najveću *žrtvu*. Politička ubistva kao oblici političkog nasilja u BiH imala su različite motive i različite karakteristike, dešavala su kontinuirano na različitim lokacijama tokom ratnog perioda i činili su ih pripadnici svih zaraćenih formacija.

4.3.1. Ubistva Srba u Sarajevu

Jedno od aktuelnih tema u poslijednjem periodu je stradanje, odnosno ubistva Srba u Sarajevu. Kad se govori o ovoj temi u kontekstu političkih ubistava misli se na ubistva civila srpske nacionalnosti koji su u blokiranom Sarajevu ubijani na različite načine od strane pripadnika vojnih, policijskih i paravojnih formacija iz Sarajeva, sa znanjem ili bez znanja političkog i vojnog rukovodstva Armije i Republike BiH. Komisija za istraživanja zločina nad Srbima u Sarajevu, zbog opstrukcija prvenstveno bošnjačkih političara, još nije formirana tako da se stvarni broj žrtva i istina u vezi ovog konkretnog slučaja političkog nasilja još uvijek ne zna. Kao i po mnogim drugim pitanjima u vezi rata u BiH obje strane imaju svoju verziju dešavanja i procjene o broju ubijenih Srba. Bošnjačka strana minimalizuje broj politički ubijenih i navodi cifru od oko 200 slučajeva neinstitucionalizovanih ubistava počinjenih od strane sarajevskih polu-legalnih i kriminalnih grupa. Srpska strana u različitim izvorima procjenjuje da je u Sarajevu likvidirano između 5 000 i 7 000 Srba.¹⁰³ Istina je vjerovatno negdje između, no pored samog broja srpskih, kao i svih ostalih žrtva, potrebno je istražiti na koji su način zapravo svi oni stradali. Stradale sarajevske Srbe u borbama na bilo kojoj strani (VRS ili ARBiH) stradale civile srpske nacionalnosti od granata, slično kao i stradale Bošnjake u borbama u Prijedoru ili Srebrenici, u ovom slučaju ne bismo podrazumjevala za žrtve političkih ubistava iako one to u konačnici i jesu.

Šindler, koji je kao obavještajac CIA j bio prisutan u BiH u to vrijeme kaže: „čim je rat počeo sarajevski Srbi čak i oni lojalni Izetbegoviću podvrgnuti su diskriminaciji otpušteni su s posla kao četnici, fizički maltretirani pa i gore. Desetak nenaoružanih Srba je ubijeno hitcima iz vatrenog oružja ispred Doma policije u

¹⁰³ Institut za istraživanje srpskih stradanja u XX veku, Knjiga mrtvih Srba Sarajeva postradalih 1992-1995, , Savez logoraša Republike Srpske, Beograd-Banjaluka, 2008.

(Npr. u ovoj publikaciji navedeno je 5770 sarajevskih Srba koji su stradali 1992-1995 godine i 860 Srba istog grada čija je sudbina za nas još neizvesna, ili ukupno 6628 lica srpske nacionalnosti.)

prvom mesecu rata - smišljeno masovno ubistvo koje nije dovelo ni do kakvih hapšenja. U naizgled nasumičnim napadima pobijeno je na desetine Srba tokom proljeća i početkom ljeta. „Mnoga ubistva su bila hladnokrvna sa ciljem da se Srbi zaplaše i otjeraju iz grada.“¹⁰⁴

Politička ubistva u Sarajevu vršena su po sadašnjim saznanjima od strane specijalne jedinice MUP-a RBiH „Ševe“, te od strane pripadnika 10. brdske brigade Armije BiH.

Kako navodi Šindler Ševe su obavljale prljave poslove SDA, posebno na teritoriji Sarajeva. Nedžad Herenda jedan od osnivača jedinice i jedan od njenih najaktivnijih ubica, optužio je grupu za mnoge zločine, uključujući i brojna ubistva srpskih i hrvatskih civila, sa ciljem da se zastraše nemuslimani i natjeraju da napuste Sarajevo“.¹⁰⁵ Ševe su učestvovala u ubijanju i prikrivanju tijela, a u njihova ubistva ubrajaju se i ubistva nekoliko pripadnika UN. Takođe, jedno od poznatih ubistava je likvidacija sarajevskog multietničkog para, *sarajevskih Romea i Julije* ubijenih snajperskim hitcima pored Miljacke, za šta su kasnije optužene srpske snage. Inače, to je bio jedan od ciljeva pripadnika Ševi - ubijanje civila u Sarajevu te pripisivanje tih zločina srpskoj strani. Osim ubijanja civila radi sticanja političke koristi, glavni zadatak Ševa je bio da Stranci demokratske akcije skine sa vrata muslimane koje izazivaju nevolje.¹⁰⁶ *Dnevni Avaz* navodi da je „čitav zločinački put Ševa obeležen je svirepim i, uglavnom, političkim ubistvima, koja su trebala poslužiti u svrhu zaštite tadašnje politike i užeg kruga saradnika, koji su, kao naprimjer Bakir Alispahić, imali ekonomske ciljeve na konkurentnom tržištu gladnog, ratnog Sarajeva.“¹⁰⁷ *Avaz* takođe navodi „da je najpoznatiji i najbrutalniji zločin koji su počinile ubice iz Ševa pod komandom MUP – a RBiH, po političkom naređenju svojih šefova, atentat na čitavu porodicu Halilović, prilikom čega su hteli likvidirati načelnika Glavnog štaba ARBiH Sefera Halilovića, ubijeni su Halilovićeve supruga i njen brat“.¹⁰⁸ Pokušaj ubistva Halilovića, prvog načelnika general štaba muslimanskih snaga, zbog njegovog neslaganja sa vezivanjem partije i odbrane BiH za radikalni islamizam u kombinaciji sa protekcijama i unapređivanjima

¹⁰⁴ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 96

¹⁰⁵ Isto, Str. 158

¹⁰⁶ Isto, Str. 159

¹⁰⁷ Intermagazin, „Ševe, sarajevski odred smrti, formirao je Alija Delimustafić“, 12.2.2013, <http://www.intermagazin.rs/seve-sarajevski-odred-smrti-formirao-je-delimustafic/>, 5.7.2014.

¹⁰⁸ Isto

poltrona zapravo je forma političkog ubistva atentat, odnosno neuspješni atentat, koji je ipak imao za posljedicu ubistvo članova njegove porodice. Apsurdno, operativci Ševa imali su značajnu ulogu u razbijanju, hapšenju odnosno likvidaciji pripadnika jedne druge odmetnute jedinice, 10. brdske brigade Armije BiH, koja je vršila ubistva Srba iz Sarajeva.

Kazani su jama na lokaciji Boguševac u sarajevskom naselju Bistrik gde su od sredine 1992. do oktobra 1993. godine vršena ubistva vatrenim ili hladnim oružjem Srba čija tela su bacana u jamu. Ubistva su prema optužnicama Suda BiH i Kantonalnog suda u Sarajevu vršili pripadnici 10. brdske brigade Armije BiH kojom je komandovao predratni kriminalac Mušan Topalović zvani Caco. Sarajevski Srbi, pa čak i čitave porodice su otimani, odvođeni na lokciju Kazana i tamo pojedinačno ili u grupama likvidirani od strane pripadnika 10. brdske brigade. U jednom od procesa bivši pripadnici Armije BiH su pred Sudom izjavili da su u Kazanima, nedaleko od muslimanskih položaja na liniji fronta, zakopali veliki broj srpskih žrtava. Tako su Lavrivi oti iz stana u Sarajevu, prebačeni u kasarnu i pretučeni, a zatim odvezeni do Kazana. "Udario sam Vasilija Lavriva u ledja i on je pao. Onda sam mu zario nož u grlo. Video sam krv", ispricao je na svedocenju Zijo Kubat. Esad Tucaković odveo je Anu Lavriv nekoliko metara dalje i onda je, po sopstvenom svedocenju "izvadio nož dugacak 40 centimetara i odrubio joj glavu". "Gurnuo sam njeno telo u jamu, a glavu ostavio da leži na zemlji. Onda sam otrčao u rov. Bio sam sav krvav. Prao sam se, pa nisam video kako su ubijene druge dve žrtve", ispricao je na sudu.¹⁰⁹ Veći dio pripadnika ove jedinice, kao i sam Topalović, uhapšeni su ili likvidirani još u toku rata kako bi se izbegla odgovornosti bosanskih vlasti za ove zločine. Nekima se danas sudi pred Sudom BiH.

Politička ubistva u Sarajevu bili su akti kolektivnog i svjesnog nasilja. U kontekstu političkog nasilja u BiH ona jesu oblik punktnog nasilja jer su se dešavala u opkoljenom Sarajevu, ali u kontekstu Sarajeva kao zasebnog entiteta ova ubistva su masovna jer su dešavala na različitim lokacijama širom glavnog grada i van njega. Prema periodu vršenja ovo političko nasilje je bilo dugotrajno. U slučaju političkih ubistva koja su vršili pripadnici specijne jedinice Ševe, vidimo radilo se

¹⁰⁹ Naša borba, „Svirepi zločini nad Srbima u Sarajevu“, 11. 11. 1997, http://www.yuorpe.com/nasa-borba/arhiva/Nov97/1111/1111_12.HTM, 6.7.2014.

institucionalizovanom nasilju, dok ubistva pripadnika 10. brdske brigade, iako postoje indicije koje ukazuju na suprotno, jesu akti strukturalnog nasilja.

4.3.2. Korićanske stijene

Jedan od najupečatljivijih primjera trenutnog punktnog masovnog političkog ubistva je zločin koji su počinili pripadnici prijedorske policije nad bošnjačkim muškarcima iz konvoja koji se kretao ka Tuzli. Oko 200 muškaraca iz konvoja koji je organizovan kako bi se veći broj Bošnjaka i Hrvata prijedorske regije razmijenio sa srpskim stanovništvom i zarobljenicima sa bošnjačke teritorije izdvojeno je od strane srpskih policajaca na planini Vlašić na lokaciji Korićanskih stijena. Izdvojenim muškarcima je naređeno da stanu na rub provalije i potom im je pucano u leđa. Nakon što su popadali u provaliju, policajci su nastavili sa bacanjem bombi i dodatnim pucanjem kako niko ne bi preživio.

Pored osuđenih pripadnika intervente policije koji su bili direktni izvršioci zločina za Dušana Jankovića se u presudi suda u Bosni i Hercegovini „utvrdila zapovjedna odgovornost za masovno ubojstvo“.¹¹⁰ Janković je kao zapovjednik stanice prijedorske policije „propustio priliku da spriječi ubojstva, čime se suglasio sa zločinom“.¹¹¹ Suđenja pred Sudom BiH i u Hagu još nisu odgovorila na pitanja od kojeg je nivoa vlasti stiglo narađanje za ovaj zločin i da li je izričite naredbe od strane vrha vlasti Republike Srpske i bilo, tako da još uvijek ne možemo reći da je ovaj oblik političkog nasilja bio institucionalizovan. Takođe, slušaj *Korićanske stijene* oblik je kolektivnog i svijesnog političnog nasilja.

4.3.3. Ubistva civila u selu Kukavice

Tužilaštvo BiH početkom ljeta 2014. podiglo je optužnicu protiv četvorice bivših pripadnika Armije BiH koja ih tereti za ubistva najmanje 21 srpskog civila u selu Kukavice, kod Rogatice. Za napad na kolonu srpskih izbjeglica optuženi su Muhamed Šišić, Aziz Šuša, Tarik Šišić kao i Emir Drakovac. Drakovac, trenutno kapetan u Oružanim snagama BiH, optužen je da je krajem 1992. godine počinio ratni zločin ubojstva, mučenja i sakaćenja sjekirom tri žrtve. "U napadu na civile, koji su se prevozili u više vozila, ubijena je najmanje 21 žrtva, oba spola, među

¹¹⁰ Jungvirth G, „Osuđenik za Korićanske stijene poricao odgovornost“, Radio Slobodna Evropa, 18.2.2014, <http://www.slobodnaevropa.org/content/osudjenik-za-koricanske-stijene-poricao-odgovornost/25268295.html>, 6.7.2014.

¹¹¹ Isto

kojima je bilo i malodobnih osoba, osoba starije životne dobi, kao i majki sa djecom. Više žrtava je ranjeno, a izvršeni su pljačka i paljenje imovine koju su izbjeglice prevozile", saopštili su iz Tužilaštva BiH i napomenuli da su, zajedno sa MUP-om Republike Srpske, proveli temeljitu istragu u ovom predmetu.¹¹² Kako još uvijek nisu predloženi dokazi o umješanosti vrha Republike BiH u ove likvidacije, ove zločene za sad možemo okarakterisati kao akte strukturalnog političkog nasilja. Takođe, ovde se radilo o klasičnom napadu na kolonu civila te je ovaj slučaj političkog ubistva trenutni i punktovni oblik nasilja. Kao i u slučaju Korićanisk stijena i ovde se radi radi o direktnom, kolektivnom i svjesnom političkom nasilju.

4.3.4. Trnovo

Trnovo je jedna od bivših opština grada Sarajeva, sad dio Istočnog Sarajeva u Republici Srpskoj. U toku rata veliki dio teritorije opštine Trnovo bio je u zoni borbenih dejstava ali i poprište zločina prema civilnom stanovništvu. Trnovo je tri puta zauzimano od strane Armije BiH ali su ga srpske snage vraćale pod svoju kontrolu. Pri zauzimanju grada u ljeto 1992. godine muslimanske snage su ubile 124 srpska civila i 157 boraca. „Tužilac Posebnog odeljenja za ratne zločine Tužilaštva Bosne i Hercegovine optužilo je Edhema Godinjaka, Medarisa Šarića i Mirka Bunoza za ratni zločin protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika na širem području opštine Trnovo kod Sarajeva, gde je ubijeno više od 90 osoba srpske nacionalnosti. Nekadašnjim pripadnicima MUP-a Republike BiH, TO R BiH, Armije R BiH i Hrvatskih oružanih snaga, optužnicom se stavlja na teret učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu sa ciljem višestrukog ubistva civila srpske nacionalnosti, protivpravnog hapšenja i zatvaranja u objektima na području Trnova, paljenja imovine, ubistva i nečovečnog postupanja prema zarobljenim pripadnicima VRS.“¹¹³ Među žrtvama je bilo najviše starih lica (neki i preko 80 godina), veći broj žena, kao i dijete rođeno 1990. godine. Zločini u Trnovu su akti svjesnog, punktovnog i kolektivnog političkog nasilja. Ne možemo reći da je nasilje na pomenutoj lokaciji bilo dugotrajno. Zapravo radilo se o nekoliko slučajave

¹¹² Hasić H, „Kapetan OS BiH optužen da je žrtve mučio sjekirom“, Nezavisne novine, 19.06.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Kapetan-OS-BiH-optuzen-da-je-zrtve-mucio-sjekirom-250044.html>, 6.7.2014.

¹¹³ Tanjug, „BiH - Optužnica zbog ubistva 90 Srba“, B 92, 30.6.2014, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=06&dd=30&nav_category=167&nav_id=870314, 9.7.2014.

trenutnog nasilja – napada, pri čemu su masakrirani zarobljeni borci i zatečeni civili. Iako je očigledno da se radi o institucionalizovanom nasilju - napadu naređenom od strane Glavnog štaba Armije BiH kako bi se zauzeo strateški položaj Republike Srpske na koridoru za Hercegovinu, niko od visokorangiranih oficira Armije BiH i političkog vrha R BiH nije optužen.

4.3.5. Ubistva u selu Trusina – Specijalni odred „Zulfikar“

U optužnici protiv Nihada Bojadžića, zamjenika komandanta Specijalnog odreda Armije R BiH *Zulfikar* govori se o politički motivisanim ubistvima hrvatskih civila i zarobljenika. Bojadžić je 16. aprila 1993. godine naredio pripadnicima Specijalnog odreda da napadnu selo Trusina, komandovao je napadom, te naredio da u selu niko ne smije ostati živ. Pripadnici odreda *Zulfikar* nakon osvajanja sela učestvovali su u strijeljanju zarobljenih civila i postrojenih pripadnika Hrvatskog vijeća obrane koji su se prethodno predali. „U navedenom napadu ubijeno je 19 civila hrvatske nacionalnosti i tri pripadnika HVO-a, koji su se prethodno predali, a ranjeno je više osoba, među kojima i dvoje djece.“¹¹⁴ U kontekstu analize oblika političkog nasilja u BiH i ovo političko ubistvo je bilo trenutno, punktovno, svjesno i kolektivno. Iako postoje indicije o znanju političkog i vojnog vrha R BiH za ova ubistva, zbog nepostojanja zvaničnih optužnica, ove zločine smatraćemo (uslovno) strukturalnim političkim nasiljem.

4.3.6. Zločin u Ahmićima

Istog dana kad su se desila ubistva u selu Trusina pripadnici HVO-a u selu Ahmići, počinili najveći pojedinačni pokolj tokom sukoba između bosanskohercegovačkih Hrvata i Bošnjaka. Iako konačni broj nije utvrđen procjenju se je da je u napadu hrvatske vojske ubijeno između 74 i 104 bošnjačka vojnika i civila među kojima je bilo djece, žena i starijih lica. Tog dana HVO je blokirao glavne ceste, a napad na Ahmiće, koje su Hrvati smatrali za legitiman vojni cilj, započeo je sa tri strane kako bi se stanovništvo u bijegu usmjerilo prema jugu gdje su vojnici čekali i pucali na ljude. Male skupine od oko pet do deset vojnika išle su od kuće do kuće, palili ih te ubijali ili tjerali mještane.¹¹⁵ Haški

¹¹⁴ Predmeti u kojima su izrečene drugostepene presude- Bojadžić Nihad: Sud BiH, <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=293&zavrsen=1&jezik=b>, 10.7.2014.

¹¹⁵ Presuda protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza: MKSJ, Predmet br. IT-95-14/2-T, 26.2. 2001.

tribunal je za ove zločine osudio Darija Kordića na 25 godina i Tihomira Blaškića na 9, te četvoro direktnih izvršilaca na kazne od 10 do 18 godina zatvora.

Kako se radi o visokopozicioniranim političkim i vojnim vođama Herceg Bosne i HVO, te kako se u raznim postupcima utvrdila umješanost vrha Herceg Bosne i Republike Hrvatske i u ovu i u slične akcije progona bošnjačkog stanovništva, radi se o aktu institucionalizovanog političkog nasilja.

4.4. Atentat

Atentat, jedan od osnovnih oblika političkog nasilja, specifičan je nasilan način izvršenja ili pokušaja izvršenja političkog ubistva.

Kako Simeunović navodi za razliku od političkog ubistva atentat podrazumjeva ugrožavanje života neke relativno važne političke ličnosti, te podrazumjeva ugrožavanje jedne ili relativno malog broja ličnosti. Takođe, atentat podrazumjeva postojanje zavjere, a najčešće se izvodi vatrenim oružjem i eksplozivnim materijalima.

4.4.1. *Slučaj Blaž Kraljević*

Najupečatljiviji primjeri politički motivisanih atentata u toku rata u BiH, su ubistvo Blaža Kraljevića i pokušaj ubistva Sefera Halilovića. Zanimljivo, atentatori, odnosno zavjereničke grupe izvršile su napad na visokopozicionirane ličnosti, političke protivnike iz vlastite etničke grupe.

U mjestu Kruševo 9. avgusta 1992. godine, iz zasjede, od strane pripadnika HVO-a izvršen je atentat na tadašnjeg komandanta snaga HOS-a u BiH i general-pukovnika Blaža Kraljevića. Kontraverzna vojna formacija HOS u BiH nosila je ustaška obilježja i borila se za i ideje Nezavisne Države Hrvatske, odnosno jedinstvenu BiH koja bi kasnije bila u tijesnim vezama sa Hrvatskom. Zbog svoje politike i otvorene saradnje sa Muslimanima i Armijom BiH, ušli su otvorene političke konflikte sa čelnicima i politikom Herceg Bosne i HVO koja je imala sasvim drugačije stavove prema Muslimanima i sudbini Bosne. Pri povratku sa sastanka sa Matom Bobanom, Kraljević i njegova pratnja upali su u unaprijed postavljenu klopku specijalne jedinice HVO-a. Vođstvo Hrvatskih odbrambenih

snaga bilo je likvidirano. Ovaj politički atentat ostvario je svoj cilj. HOS-a se nedugo zatim raspao, a hrvatsku politiku u BiH do kraja rata zastupali su čelnici Herceg Bosne, HDZ-a i HVO-a.

4.4.2. Slučaj Sefer Halilović

Stan Sefera Halilovića razoren je 7. oktobra 1993. godine snažnom eksplozijom u kojoj su poginuli njegova žena i zet. Vrh tadašnje Republike BiH, policijski i vojni zvaničnici iz Sarajeva i SDA označili su „srpske agrasore“ kao krivca. No ubrzo, nakon nekoliko ekspertskih analiza postalo je jasno da za eksploziju nije kriva srpska granata, već da je podmetnuta eksplozivna naprava. General Sefer Halilović je nakon formiranja Armije BiH ušao u konflikt sa vrhom SDA, ali i samim predsjednikom Izetbegovićim. Halilovićevi profesionalni planovi o odbrani BiH i konceptu reorganizacije Armije nisu naišli na odobravanja ostatka bošnjačkog vođstva, te je sam Halilović sebe svrstao u prikrivenog političkog protivnika zvanične politike. „Bombaški napad na Halilovića, kako se kasnije ispostavilo, organizovao je tročlani tim Ševa uključujući i Nedžada Herendu; general je preživeo zato što bomba nije bila postavljena kako treba i detonirana je u trenutku kad Halilović nije bio kod kuće, a Ševini osmatrači su pogrešili i od njegovog zeta pomislili da je general.“¹¹⁶ Halilović je za Glas Srpske izjavio: „Kad država ubija, onda je *istraga u toku*. To je pravilo koje vrijedi od Staljina do danas, pa i za zloglasne Ševe, za čije zločine istraga nikada nije provedena na pravi način, jer su oni izvršioci volje političkog vrha. Meta atentata sam bio ja, jer je tada propao Vens-Ovenov plan i na stolu je bio Oven-Stoltenbergov plan po kojem je BiH trebalo da se uredi kao unija tri republike. Kao komandant Armije BiH bio sam protiv tog plana. Zbog toga su me markirali kao unutrašnjeg neprijatelja i pokušali da me ubiju.“¹¹⁷ Kako je kasnije sam naveo, Halilović je znao za mnoge neugodne stvari koji bi mogle diskreditovati politički vrh u Sarajevu te su Ševe samo izvršala njihovu volju.

Iako se zna za postojanje zavjere u oba slučaja, konspiratori i izvršioci atentata nikad nisu osuđeni.

¹¹⁶ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str.160

¹¹⁷ Nezavisne novine, „Halilović: Ševe ubijale po nalogu sarajevskih vlasti“, 13.2.2013
<http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Halilovic-Seve-ubijale-po-nalogu-sarajevskih-vlasti-179813.html>,
14.7.2014.

4.5. Genocid

Genocid, iako ne najsloženiji, definitivno je jedan od najbrutalnijih institucionalizovanih i nelegalnih oblika političkog nasilja. Postojanje ili nepostojanje genocida kao oblika političkog nasilja, odnosno krivičnog djela u događajima u BiH predmet je spora mnogih domaćih i međunarodnih institucija, stručnih i političkih javnosti. Kao što ćemo u ovom poglavlju vidjeti postoji mnogo činjenica koje ne osporavaju razmjere zločina, ali osporavaju kvalifikacije takvih nasilnih događaja i krivičnih djela kao akte genocida. Takođe, identifikovane su okolnosti i razlozi zbog čega je pitanje postojanja genocida u BiH političko pitanje, a ne stvar političke teorije i međunarodnog prava. Sa druge strane naveli smo nekoliko slučajeva gdje su međunarodne pravosudne institucije utvrdile postojanje individualne odgovornosti za različita krivična djela genocida. Tako, ako pratimo pravne kvalifikacije, odnosno presude relevantnih pravosudnih institucija za krivična djela tokom rata, akt genocida u BiH identifikovan je samo u jednom slučaju, na određenom prostoru i u određenom trenutku – u dešavanjima tokom ljeta 1995. u i oko Srebrenice.

Genocid kao krivično djelo je sam po sebi oblik političkog nasilja – jedna forma masovnog političkog ubistava, tako da nije potrebno dokazivati korelacije kao u slučajevima krivični dijela „zločina protiv čovječnosti“ i „ratnih zločina“ sa različitim oblicima političkog nasilja.

Sam pojam *genocid* skovao je neposredno prije suđenja za ratne zločine u Drugom svjetskom ratu u Njemačkoj Raphael Lemkin, poljski naučnik jevrejskog porijekla koji je radio u Ministarstvu rata Sjedinjenih Država. U jednoj knjizi objavljenoj 1944. tvrdio je da je potrebna nova riječ za ono što nacisti rade Jevrejima. Lemkin je ovaj zločin opisao kao koordinirani plan različitih aktivnosti usmjerenih na uništavanje suštinskih temelja života različitih grupa. Ključni faktor prema Lemkinu koji čini genocid nije potpuno istrebljenje ciljane grupe grupe, jer u doba pisanja ove knjige nije znao razmjere nacističkih zločina prema Jevrejima.

„Materijalni osnov za utvrđivanje zločina jeste ubijanje sa namerom“¹¹⁸, što je, kako ćemo kasnije vidjeti na primjeru Srebrenice, kontraverzna stvar.

Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida usvojena na Generalnoj Skupštini Ujedinjenih Nacija 1948. godine kaže da se pod genocidom „podrazumijeva bilo koje od slijedećih djela, počinjenih s namjerom da se *potpuno ili djelimično* uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa: (a) ubistvo članova grupe (naroda); (b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članovima grupe (pripadnika određenog naroda) c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; (d) uspostavljanje mjere s namjerom sprječavanja rađanja u okviru grupe (naroda); (e) prinudno premeštanje djece iz jedne grupe u drugu.“¹¹⁹ Dakle, ono što nije sadržano u ovih 5 navedenih dijela, ne može se smatrati genocidom.

Pripadnost žrtve (grupe) jednoj od gore navedenih kategorija (nacionalna, etnička, rasna ili religiozna) je, takođe, jedna od obaveznih karakteristika genocida. Masovna ubistva pripadnika grupa koja ne spada u navedene četiri kategorije nisu genocid, iako se u (npr. slučaj sistemske likvidacije duševnih bolesnika u nacističkoj njemačkoj, političkih protivnika u SSSR-u i sl.). U genocidu, ljudi su žrtve ne zbog toga što su nešto učinili, nego zbog onoga ko su i šta su.

Jedna druga dva termina, a oko kojih je i najviše lome koplja, su jako značajna pri određivanju genocida. To su: „namjera“ i termin "potpuno ili djelimično". Kod počinioaca genocida mora postojati nedvosmislena namjera prije samog izvršenja radnje da se ta određena grupa potpuno ili djelimično uništi. Fraza u definiciji genocida "potpuno ili djelimično" znači da počinilac ne mora imati namjeru da uništi cijelu grupu, tako da uništenje samo jednog dijela grupe, npr. pripadnika koji koji žive u istoj regiji možemo, na osnovu definicije, smatrati genocidom.

Stvarna i tačna dešavanja u i oko Srebrenice tokom ljeta 1995 . godine, nakon desetina naučnih radova, sudskih procesa i istraživanja nisu još uvijek potpuna jasna. Iako gotovo niko ne spori ukupni broj stradalih i nestalih (sedam do osam hiljada), sporne su neke vrlo bitne činjenice. Strane, prije svega srpska i

¹¹⁸ Najer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002, Str. 159

¹¹⁹ Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija, Član 2, 9.12.1948.

bošnjačka, se spore oko toga kad i na koji način su vojnici i vojnosposobni civili stradali odnosno koji je omjer poginulih u borbama pri proboju srebreničke kolone i poginulih, umrlih i nestalih iz Srebrenice od 92. do 95. u odnosu na strijeljane zarobljene muškarce jula 95. godine. Takođe, pitanje je ko je izvršio a ko naredio zločine i iz kojih motiva su ti zločini počinjeni. Ove dileme neizostavno aktuelizuju najvažnije pitanje karaktera zločina, odnosno da li je zločin u Srebrenici bio akt genocida ili ratni zločin (teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949.), odnosno djelo progona, ubistava i istrebljenja kao oblik zločina protiv čovječnosti.

4.5.1. Hronologija

Srebrenička tragedija, po navodima krugova naklonjenih srpskoj strani počela je daleko prije jula 1995. već početkom rata i dalje kroz 1993. godinu tokom koje su Orićeve snage stacionirane u Srebrenici činile velika zlodjela nad okolnim srpskim stanovništvom. Šindler u djelu *Nesveti teror* kaže da je „za bosanske Srbe grad je bio odskočna daska za teror Armije BiH nad Srbima. Od početka rata muslimanske snage smještene u Srebrenici pobile su više od 3 000 bosanskih Srba, vojnika, ali i oko 1 300 nenaoružanih civila. Nije čudo što je VRS žudjela za osvetom nad muslimanima iz Srebrenice naročito nad vojnicima odgovornim za te zločine, koji su uspjeli u etničkom očišćenju skoro cele srebreničke opštine od Srba.“¹²⁰ Dragan Čavić, bivši predsjednik Republike Srpske u svom obraćanju povodom objavljivanja *Izvještaja o događajima u Srebrenici* juna 2004. malo je umjereniji, te navodi da je od „1992. godine do tragičnih događaja 1995. godine u i oko Srebrenice ubijeno oko 1760 Srba, velikim dijelom civila, od čega se još uvijek oko 300 vodi kao nestalo“.¹²¹ U zaštićenoj zoni Srebrenice bilo pet zatvora za Srbe kroz koje je prošlo 235 ljudi od čega ih je 80% ubijeno. Jedan od najupečatljivijih dokumentovanih napada je bio napad srpsko selo Kravica na Božić 1993. godine gdje je ubijeno 49 srpskih civila i vojnika, a selo zapaljeno. Tadašnji koordinator civilnih poslova UN u BiH Filip Korvin rekao je: „Ono što se dogodilo u Srebrenici nije bio samo masakr Srba nad Muslimanima, nego serija krvavih napada i

¹²⁰ Rhode D, *Endgame: The Bertayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since WWII*, Ferrar, Straus and Giroux, New York, 1997, Str. 16

¹²¹ Buka, „Dragan Čavić: Obraćanje javnosti povodom izvještaja Komisije za Srebrenicu“, Banja Luka, 22.6. 2004., , <http://www.6yka.com/novost/2277/predsjednik-rs-srebrenica-je-sramota>, 19.7.2014.

protivnapada, koji je nakon trogodišnjeg perioda borbi, doživio svoj vrhunac u julu 1995. godine¹²².

Zbog pritiska i otvorenih prijetnji smjenama odeđenih ministara od strane tadašnjeg visokog predstavnika za BiH Pedija Ešdauna Vlada Republike Srpske osnovala je *Komisiju za istraživanje događaja u i oko Srebrenice*. Komisija je trebalo da djeluje na način transparentan za širu javnost, te da sa punim ovlaštenjima preduzima „sve istražne i druge radnje u cilju utvrđivanja pune istine o događajima u i oko Srebrenice u vremenu od 10. do 19. jula 1995, a radi ostvarivanja trajnog mira i izgradnje povjerenja u Bosni i Hercegovini.“¹²³

Kontraverzni *Izveštaj Komisije o Srebrenici*, koji se oslanja uglavnom na navode iz drugostepene presude protiv generala Krstića za genocid, kaže da su Oružane snage RS (vojska i policija) 6. jula 1995. godine započele napad na Srebrenicu, *zaštićenu* zonu UN, koja je po Rezoluciji Savjeta bezbjednosti UN trebala biti demilitarizovana, što nikada nije sprovedeno. Operacija napada, pod nazivom *Krivaja 95*, a kako je potvrđeno i presudama Haškog tribunala, nije imala za cilj osvajanje Srebrenice, protjerivanje stanovništva, a pogotovo masovna ubistva vojno sposobnih muškaraca, već presjecanje komunikacije između *zaštićene zone* Žepa i srebreničke enklave, te smanjene bošnjačke teritorije oko Srebrenice na samo gradsko jezgro.¹²⁴ Kako se čini, generalu Mladiću i visokim oficirima VRS koji su bili stacionirani u Crnoj rijeci, glavnom štabu VRS nedaleko od granice srebreničke enklave, smetali su *noćni letovi* bošnjačkih helikoptera. VRS je bila svesna da posle zagonetnih letova s oružjem u Tuzli¹²⁵ ti helikopteri nose oružje i municiju u ove dvije zaštićene zone. Pretresno vijeće Haškog tribunala zaključilo je da su bosanski helikopteri time kršili odredbu o zoni zabrane letenja; ARBiH je otvarala vatru prema srpskim linijama i kretala se kroz zaštićenu zonu, a 28. divizija Armije RBiH iz Srebrenice se nastavila naoružavati. Srbima se činilo da bosanske snage u Srebrenici koriste zaštićenu zonu kao podesnu bazu za pokretanje ofanziva protiv VRS-a, a da UNPROFOR ništa ne čini kako bi to spriječio. No, kako VRS odnosno Drinski korpus, nije naišao na gotovo nikakav

¹²² Isto

¹²³ Izveštaj: Događaji u i oko Srebrenice od 10. Do 19. Jula 1995, Vlada RS - Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, Banja Luka, jun 2004.

¹²⁴ Prvostepena presuda protiv Radislava Krstića, Predmet br. IT-98-33-T, MKSJ; 02. avgust 2001. Paragraf 567

¹²⁵ Šindler Dž. P., Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str. 212

otpor, generali Ratko Mladić, Radislav Krstić i ostali oficiri i vojnici kasno poslije podne 11. jula ušli su u Srebrenicu. Kako se novodi u *Izvještaju* između 20 000 i 25 000 hiljada izbjeglica, uglavnom žena, strarijih osoba i djece sklonili su se u Potočare, u i oko baze UN-a. U masi izbjeglih u samoj bazi bilo je najmanje 300, a izvan baze između 600 i 900 vojno sposobnih muškaraca. Nakon potpunog opkoljavanja baze UN-a u Potočarima od strane vojske i policije RS, te nakon niza sastanaka sa komadantom UNPROFOR-a pukovnikom Karemansom ultimativno je odlučeno da se civili autobusima evakuišu do Tuzle, ali da se muškarci od 17 do 70 godina izdvoje radi provjere njihovog eventualnog učešća u ranijim ratnim zločinima. Izdvajanje je unijelo dodatni strah, neizvjesnost i uznemirenost. Prisustvo specijalnih jedinica vojske i policije RS dovelo je do traumatskog stanja pogotovo zbog njihovih radnji i svirepog ponašanja. U *Izvještaju* se navodi: „Teški uslovi u Potočarima 12. jula, postali su još gori zbog terora, vrijeđanja i zlostavljanja prilikom razdvajanja vojno sposobnih muškaraca i sporadičnih ubistava iza Fabrike cinka, kod potoka i iza *bijele kuće*... Teror se povećao u toku noći. Vojnici su izvlačili i odvodili ljude iz gomile. Čuli su se krici, zapomaganja, jauci i plotuni. Tokom noći i rano idućeg jutra proširile su se priče o silovanju i ubistvima, pa je masu zahvatao sve veći strah. Pojedini izbjegli vidjeli su zlostavljanja, silovanje i ubijanja, a neki su naišli na ubijene.“¹²⁶ Prebacivanje izbjeglih Bošnjaka civila iz Potočara autobusima ka Tuzli završeno je 13. jula do 20 časova. Razdvojeni vojno sposobni Bošnjaci u Potočarima (njih najmanje 1 000) odvezeni su iz Potočara na druga mjesta zatočenja u Bratuncu, 12. i 13. jula, gdje su dovođeni i zarobljenici iz mješovite kolone u šumi, a odatle na mjesta pogubljenja.¹²⁷

Drugu veliku grupu žrtava u Srebrenici činili su pripadnici tzv. *mješovite kolone*, koja se nakon pada Srebrenice pokušala, kroz teritoriju Republike Srpske, probiti do Tuzle, odnosno položaja Armije RBiH. Kolona je brojala deset do petnaest hiljada boraca 28. divizije Armije RBiH iz Srebrenice, a sa njom se probijao i određen broj civila. Kolona je nekoliko puta presječena i opkoljavana od strane VRS koja ju je iz raznih pravaca granatirala. Prema propisima VRS, u čemu su bili saglasni vojni vještaci optužbe i odbrane u procesu protiv generala Krstića, kolona

¹²⁶ Izvještaj: Događaji u i oko Srebrenice od 10. Do 19. Jula 1995, Vlada RS - Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, Banja Luka, jun 2004. Str. 7

¹²⁷ Isto, Str. 8

je predstavljala legitimni vojni cilj. Po navodima iz *Izveštaja* pripadnici VRS i MUP zarobili i su oko 1 000 muškaraca sa začelja koljene 12. jula, te 13. jula još 6 000.¹²⁸ Svi su odvedeni u sabirna mjesta u novoj Kasabi i poljanu u selu Sandići. Tokom 15. juna nastavljeno je granatiranje kolone i postavljanje zasjeda, a čišćenje terena realizovala je Bratunačka brigada pri čemu su zarobljenici ubijani na licu mjesta. Taj dan se samoinicijativno predao veliki broj razbijenih manjih grupa koje su se odvojile od kolone. Čelo kolone se 15. jula sukobilo sa jedinicama MUP-a RS u selu Marčići i tada je prvi put došlo do direktnog sukoba između čela kolone i zasjeda koju su postavile snage MUP-a. Na obje strane je bilo žrtava. U narednim danima do 19. jula zarobljen je i u čišćenjima terena na licu mjesta likvidiran ne mali broj zaostalih pripadnika kolone. Oko 5 000 bošnjačkih civila i boraca iz kolone na kraju je, zbog procjene situacije, pušteno da se izvuče prema Tuzli.

Uporedo sa borbama, zarobljavanjem i postavljenjem zasjeda na sabirnim mjestima, školama i halama gdje su bili smješteni već zarobljeni vojnici i civili iz kolone vršene su masovne egzekucije. U *Izveštaju* se navodi da su masovna strijeljanja vršena od strane pripadnika ili dijelova Bratunačke i Zvorničke brigade, no poznato je da je 10. diverzantski odred učesvovao u možda najmasovnijim strijeljanima zarobljenika. Masovne egzekucije vršene su na rijeci Jadar (17 muškaraca), u Cerskoj dolini i skladištu Kravice između 1 000 i 1 500 bošnjačkih muškaraca iz kolone, u selu Tišći su iz autobusa sa izbjeglicama izvedena 23 muškarca koja su zatim likvidirana; na stratištu u Orahovici oko 1 000 zarobljenika; na stratištu na Vojnoj ekonomiji Branjevo između 1 000 i 1 200 zarobljenika.

Iako je *Izveštaj* komisije Vlade RS bio napredak u suočavanju Republike Srpske sa zločinom u Srebrenici, izvještaj je rađen pod pritiskom OHR i oslanjao se više na materijal iz procesa protiv generala Krstića, a ne na novoutvrđene činjenice i istraživanja. Jedna od zamjerki ovom izvještaju je ta što „on ne donosi imena

¹²⁸ Ako pratimo i zbrajamo broj zarobljenih, kasnije strijeljanih, u *Izveštaju* o događajima u i oko Srebrenice Vlade RS vidjećemo je do već ovog trenutka - 13. jula zarobljeno 8 000 muškaraca koji su kasnije likvidirani (1 000 zarobljenih u Potočarima, 1 000 zarobljenih 12. jula i 6000 zarobljenih 13. jula). Ako ovom broju dodamo broj poginulih u borbama, te zarobljene i ubijene Bošnjake u narednim danima konačan broj poginulih u *Izveštaju* prešao bi 10 000 i prevazišao bi i navode Haškog tribunula i bošnačke strane. Iz ovoga jasno vidimo da je *Izveštaj* rađen pod pritiskom, neprecezno i metodom prepisivanja podataka iz različitih izvora pri čemu se nije vodilo računa o provjeri i upoređivanju navoda, te cjelokupnoj slici.

zločinaca i tačan broj žrtava“.¹²⁹ Sa druge strane, iako se u izvještaju konstatno spominju žestoka granatiranja i borbe VRS i MUP sa borcima 28. divizije Armije RBiH, nigdje se ne spominje broj poginulih u borbama koji je bio itekako značajan. Nenavođenjem broja poginulih u borbama, nepreciznim procjenama o broju zarobljenih u nekoliko navrata (ukupan zbir zarobljenih, dakle i strijeljanih, u izvještaju prevazilazi čak navode bošnjačkih izvora) Komisija je ovaj Izvještaj učinila nekoegzistentnim i zbunjujućim. Međutim, možda najveći nedostatak ovog izvještaja, a i velikog broja istraživanja i sudskih procesa prije i poslije njega je činjenica da on nije odgovorio: ko su konkretno konspiratori i neposredni izvršioci i šta je bio motiv, razlog ili koja je bila namjera počinioaca.

4.5.2. Motiv – namjera

Da li je moguće da se motivacija protagonista zločina zasnivala na pataloškoj mržnji prema bošnjačkom narodu do te mjere da je postojala želja da se on ili neki njegov dio eliminiše? Moguće je. Prije svega zbog utvrđivanja činjenice od strane Haškog tribuna da je proces ubistava bio sistematski, činjenice da su gotovo svi muškarci koji su pali u ruke srpskim snagama likvidirani, te činjenice da srpske snage nisu mogle ne znati, šta god da im je bio motiv u momentu kada je odlučeno da se pobiju svi muškarci, „da će to selektivno uništavanje grupe imati trajne posljedice po cijelu grupu. Njihova smrt je unaprijed onemogućila bilo kakav djelotvorni pokušaj bosanskih Muslimana da vrate teritoriju“.¹³⁰ No, da li se ta genocidna namjera može razraditi u relativno kratkom vremenskom roku, i to u roku od 48 sati? Pretresno vijeće Haškog tribunala u slučaju protiv generala Krstića kaže da „član 4 Statuta za genocidna djela ne zahtijeva da postoji predumišljaj dugo vremena unaprijed.“¹³¹ Da li su svi naredbodavci, te neposredni izvršioci oficiri i vojnici imali genocidnu namjeru? Sud i na ovo ima odgovor, ustvrdio je da nije bitno da li su imali genocidne namjere ili neke druge motive, već da su imali znanje da će njihove radnje dovesti do uništenja etničke grupe na nekoj teritoriji. Ipak, bošnjačko stanovništvo Sreberenice nije uništeno na datoj teritoriji iako su po navodima svi vojnosposobni muškarci ili značajan broj njih likvidiran. Naredbodavci su izgleda mogli isto tako znati da stanovništvo jedne

¹²⁹ Topić T, „Otvaranje najmračnije stranice“, Vreme, 1.7. 2004, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=384060>, 25.7.2014

¹³⁰ Prvostepena presuda protiv Radislava Krstića, Predmet br. IT-98-33-T, MKSJ; 2. 8. 2001. Paragraf 594

¹³¹ Isto, Paragraf 571

teritorije neće biti uništeno ako se likvidiraju vojnosposobni muškarci. Dalje, da li znači da ako jedan od ključnih aktera ima genocidnu namjeru povezanu sa istim motivom, dok su motivi ostalih drugačiji, ta genocidna namjera jednog od protagonista karakteriše zločin kao genocid? Pretresno vijeće je po ovom pitanju bilo stava da iako „motiv svakog učesnika može biti različit, cilj zločinačkog potuhvata ostaje isti. U takvim slučajevima zajedničkog učestvovanja, namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa kao takva mora se moći razabrati u samom krivičnom djelu, bez obzira na namjeru pojedinih izvršilaca“.¹³² Interesantno je primjetiti da Vijeće namjerno ili slučajno zamjenjuje pojmove izvršioca i naredbodavca, namjere i motiva, te iznosi zaključke sa kojim ne slaže veliki broj vrhunskih svjetskih i domaćih pravnika. Takođe, ako je neko imao namjeru da uništi muslimansko stanovništvo Srebrenice zašto bi ostavio žene i djecu u životu te ih sigurno transportovao na bošnjačku teritoriju? Daleko bolji učinik bi ostvario fizikim uništenjem svih stanovnika ili pomenute grupe, a ne likvidacijom vojnosposobnih muškaraca.

Da li je moguće da je glavni motiv bila osveta za zločine muslimanskih snaga nad srpskim stanovništvom i vojnicima u proteklom periodu? Da li organizovani i sistematski zločin ovakvih razmjera može ili ne može biti samo akt odmazde? Vrlo je vjerovatno da je među pripadnicima Zvorničke i Bratunačke brigade Drinskog korpusa bili onih koji su izgubili članove porodice ili prijatelje pri napadima i zločinačkim pohodima Orićevih snaga iz Srebrenice. U nekim slučajevima oni su vršili neselektivne osvete još uvijek nepoznatih razmjera. Postoji mogućnost da je i kod generala Mladića postojala želja za osvetom koja je tinjala i bila sputavana prisustvom i prijetnjama UNPROFOR i NATO vazdušnih snaga. No, ovo sve može biti samo dio motiva, ili jedan od dodatnih motiva u namjeri da se fizički izbaci iz stroja cjelokupno vojnosposobno bošnjačko stanovništvo.

Na kraju postavlja se pitanje da li je moguće da je motiv za zločin bila strateško-vojna procjena? I ovo je vrlo vjerovatno moguće. Da su srpske snage pustile vojno sposobnih muškarce na teritoriju pod kontrolom Armije RBiH, oni bi se gotovo sigurno priključili snagama Armije RBiH u rejonu Tuzle, te atakovali na položaje VRS u istočnoj Bosni čime bi položaji i strateške pozicije VRS bile ugrožene. Sa

¹³² Isto, Paragraf 549

druge strene, da je vrh VRS odlučio da zarobljene vojnosposobne muškarce iz enklave zadrži kao ratne zarobljenike u skladu sa Ženevskom konvencijom, što je bilo jedino ispravno, resursi VRS bi bili opet ugroženi, jer bi to iziskivalo velika materialno-tehnička sredstva smještaja, ishrane i transporta, te ljudske kapaciteta na obezbjeđivanju zarobljenika. Moguće je da ni jedna ni druga opcija u tom trenutku nisu bile prihvatljive za srpsko vojno rukovodstvo, te se pristupilo najgorem, nelegalnom i krajnje ekstremnom rješenju. Bitno je napomenuti da ovom slučaju namjera ne bi bila da se unište Bošnjaci iz Srebrenice kao etnička grupa, već namjera da se uništi neprijateljska vojno sposobna sila koja bi uticala na blokiranje resursa i na strateško-taktičke pozicije VRS.

Kao što vidimo postojalo je više potencijalnih motiva za zločin. Jedan od njih mogao je biti taj koji je pokrenuo akciju, no vjerovatnije je da su kod organizatora i neposrednih izvršioca postojali različiti motivi. Takođe, postoji mogućnost da je i kod jednog organizatora zločina postojalo više motiva.

Zanimljiv je odnos motiva, namjere i cilja zločina koji je uspostavio Haški tribunal. U slučaj holokausta situacija je bila jasna: motiv Hitlera i cjelokupnog vrha nacističke Njemačke je bila patološka mržnja prema Jevrejima kao krivace za sve nedaće Njemaca koja je išla do te mjere da je izazivala želju da oni fizičke ne postoje, namjera je bila da se svi Jevreji u koncentracionim logorima prije ili kasnije fizički unište, a cilj je bio da Jevreji kao etničko vjerska grupa ne postoje. U slučaju Srebrenice Haški tribunal smatra da bez obzira šta bio motiv ubistva velikog broja vojno sposobnih muškaraca (odmazda, vojno-strateški ciljevi, oslobađanje resursa, lični motivi i sl.) i šta god bio cilj te radnje, ako se to namjeravalo izvršiti uništenjem likvidacijom vojno sposobnih muškaraca – dijela stanovništva Srebrenice koji su dio Bošnjaka iz BiH, odnosno radnjom za koju bi protagonisti mogli znati da bi mogla uzrokovati sprečavanje povratka na neki prostor, onda je to genocidna namjera koja je jedan od elemenata koji potvrđuju postojanje genocida. Takođe, za sudije članove Žalbenih vijeća koji su glasili za osude za genocid, osuđeni pripadnici VRS nisu imali namjeru uništi pripadnike 28. divizije Armije BiH i vojnosposobne muškarce, već muslimanski narod u Srebrenici.

4.5.3. Osude za genocid

Prvu osudu za genocid, od kog trenutka se u pravnim okvirima i u određenim krugovima zločini u Srebrenici smatraju genocidom, donio je Haški tribunal 2004. godine u predmetu protiv komadanta Drinskog korpusa generala Radislava Krstića. Pretresno je vijeće je utvrdilo da se u Srebrenici dogodio genocid, a Krstić je pored djela istrebljenja i progona kao zločina protiv čovječnosti u Žalbenom postupku osuđen za *pomaganje i podržavanje* genocida. Interesanto je primjetiti da se u ovom prvom slučaju osude za genocid, a što je kasnije postalo praksa, Pretresno vijeće opredjelilo za stav da iako optuženi nije imao genocidne namjere i nije bio jedan od glavnih počinioaca (nalagodavaca) genocida, odnosno nije bio učesnik održenog zločinačkog poduhvata počinjenja genocida, osuđen je za krivično djelo genocida.¹³³

U predmetu protiv sedmorice visokih oficira Drinskog korpusa i članova Glavnog štaba VRS okončanom u junu 2010. godine trojica od njih osuđena su, između ostalog, i za genocid, odnosno za pomaganje i podržavanje izvršenja genocida. Haški tribunal je po prvi put imenovao učesnike udruženog zločinačkog poduhvata, te donio zaključak da je kod pojedinih oficira postojala genocidna namjera. Pomoćnik načelnika za bezbjednost u Drinskom korpusu Vujadin Popović osuđen je za genocid. „Popovićevo potonje aktivno učešće u svim dijelovima plana pokazuje da on je ne samo da znao za namjeru uništenja već je tu namjeru i sam dijelio”.¹³⁴ Što se tiče Ljubiše Beare, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba VRS-a, Pretresno vijeće se „uvjerilo da je u to vrijeme Beara bio čovjek riješen na uništenje grupe ubijanjem svih njezinih članova kojih se mogao domoći, i da je van razumne sumnje imao genocidnu namjeru.”¹³⁵ Njegov podređeni, načelnik za bezbjednost Zvorničke brigade Drago Nikolić u vezi optužbe za genocid osuđen je za *za pomaganje i podržavanje izvršenja genocida*, dakle nije imao genocidnu namjeru, te kao general Krstić nije bio dio udruženog zločinačkog poduhvata. Posljednji osuđeni je Zdravko Tolimir. Sudije Haškog tribunala osudile su ga na doživotnu kaznu. Bio je član tzv. zajedničkog zločinačkog poduhvata čiji je cilj bio genocid nad srebreničkim Bošnjacima.

¹³³ Presuda Žalbenog vijeća protiv Radislava Krstića, IT-98-33-A, MKSJ, 19. 4.2004.

¹³⁴ Saopštenje za javnost: Sedmorica visokih zvaničnika bosanskih Srba osuđena za zločine u Srebrenici, MKSJ, Haag, 10. 6. 2010, <http://www.icty.org/sid/10415>, 28.7.2014

¹³⁵ Podaci o predmetu: Popović i drugi, “SREBRENICA” (IT-05-88), MKSJ, http://www.icty.org/x/cases/popovic/cis/bcs/cis_popovic_et_al_bcs.pdf, 29.7.2014.

4.5.4. Omjer poginuli - ubijeni

Nesporno je da je u događajima u i oko Srebrenice poginulo, ubijeno, umrlo ili nestalo nešto više od 8 000 ljudi. Kao što smo naveli prvu grupu čine poginuli, nestali ili umrli u srebreničkoj enklavi od 1992. pa do ljeta 1995. godine, dakle nastradali i nestali prije aktuelnih događaja u Srebrenici. Drugu grupu nastradalih čine poginuli u borbama pri pokušaju proboja, dok treću grupu čine izdvojeni i strijeljani u Potočarima i zarobljeni iz kolone i likvidirani na raznim stratištima. Polemika oko načina stradanja žrtava vodi se između srpskih i bošnjačkih, ali i nekih međunarodnih naučnih krugova. Dok analitičari, istoričari i istražiocci ratnih zločina naklonjeni srpskoj strani predočavaju argumente koji kazuju da je veći dio srebreničkih vojnika i civila zapravo stradao u borbama, a manji u masovnim i pojedinačnim egzekucijama u julu 1995. godine, krugovi naklonjeni bošnjačkoj politici minimiziraju broj poginulih u proboju i prijašnjim borbama i akcent stavljaju na masovnu egzekuciju.

U dnevnom *Izveštaju o stanju* Posmatračke misije UN od 17. jula 1995, navodi se da je u proboju stradalo oko 3 000 pripadnika kolone. Na suđenju generalu Krstiću, general Armije RBiH Enver Hadžihasanović izjavio je da je u proboju stradalo 2 628 pripadnika 28. divizije. O civilima se nije izjašnjavao, ali sa njima cifra bi verovatno bila veća. Po proceni Karla Bilta¹³⁶ u borbama koje je vodila muslimanska kolona stradalo je oko 4 000 njenih pripadnika. U norveškom dokumentarnom filmu „Srebrenica: izdani grad“ američki obaveštajac Džon Šindler, koji se u vreme događaja nalazio u Bosni, kaže da je tokom proboja srebreničke kolone u borbama „poginulo oko 5 000 ljudi“, dok je streljanih zarobljenika bilo „oko 2 000“. Ovo upućuje na zaključak da je muslimanska strana pretrpela ogromne legitimne gubitke dok se streljanje zarobljenika odvijalo na drugim mestima istog područja.¹³⁷

Sa druge strane bošnjačka strana gotovo da zanemaruje broj poginulih u borbama, te sve žrtve navodi kao žrtve genocida. Takođe, sudija Almiro Rodrigues pri izricanju presude Krstiću, u dijelu presude koji govori o proboju kolone kaže da se 3 000 do 5 000 Bošnjaka (borci sa civilima) odmah probilo, 7 000 do 8 000 su

¹³⁶ Bilt K, Misija mira, Pogledi, Kragujevac, 1998, Str. 66

¹³⁷ Karganović S, „Službene tajne Srebrenice“, Pečat, 28.6.2013, <http://www.pecat.co.rs/2013/06/sluzbene-tajne-srebrenice/>, 2.8.2014.

Srbi zarobili i likvidirali, a ostatak je uz dogovor pušten da pređe na „slobodnu“ teritoriju.¹³⁸ Dakle, zaključuje se da pri pokušaju proboja kolene od deset do petnaest hiljada bošnjačkih muškaraca kroz teritoriju Republike Srpske pri čemu su naišli na jake oklopne i teško naoružane snage VRS koje su otvorile vatru na njih niko nije poginuo?

Tek kasnije, u prvostepenoj presudi u predmetu Tolimir, statistički odnos između poginulih i streljanih značajnije je pomjeren u jurisprudenciji Tribunala. Umjesto standardnih 7 000 do 8 000, Vijeće je broj žrtava u Srebrenici spustilo na oko 4 900, što implicitno znači da je moralo biti srazmerno više poginulih među nestalim licima nego što se do sada priznavalo.¹³⁹

No, da li pokušaj da se uveća broj žrtava stradalih u borbama pri proboju kolone na račun strijeljanih, računajući pri tom da će opet i jedna i druga cifra biti velika može odrediti ili promijeniti karakter zločina? Da li uvrštavanje imena poginulih boraca u borbama pri proboju, ranije poginulih pripadnika Armije RBiH ili dupliranje određenih imena u spisku žrtava može bitno povećati razmjere zločina koji je ionako velik, ili uticati na karakter zločina? Zapravo ne. Utvrđivanje pod kakvim je okolnostima ko ubijen, na kom mjestu i od strane koga može samo razjasniti sliku, odnosno hronologiju dešavanja u događajima oko Srebrenice, te završiti manipulacije u cilju prikupljanja političkih poena. Poginuli borci i civili u razmjeni vatre u prethodnom periodu i pri pokušaju probijanja na teritoriju koju su kontrolisale snage Armije RBiH, su samo i jedino poginuli u borbenim dejstvima, kao i pripadnici VRS koji su taj dan stradali, odnosno kao i pripadnici svih oružanih formacija koji su nastradali u međusobnoj razmjeni vatre u ratu u BiH. Ako neka od tih imena stoje na zidovima Memorijalnog centra u Potočarima među imenima „žrtava genocida“, i ako je to urađeno svjesno, onda je to manipulacija istinom i nepoštovanje žrtava. Bez obzira na broj poginulih u razmjeni vatre, svi bošnjački muškarci koji su zarobljeni i ubijeni, bilo da ih je bilo dvije, šest ili osam hiljada, žrtve su stravičnog i sramotnog zločina. Taj zločin, bilo da ga karakterišemo kao ubistvo, progon ili istrijebljenje kao djela zločina protiv čovječnosti, kao djelo ratnog

¹³⁸ Saopštenje za javnost: Radislav Krstić je prva osoba koju je MKSJ osudio za genocid i izrečena mu je kazna od 46 godina, TRIAL CHAMBERS CHAMBRES DE 1ere INSTANCE PRETRESNA VIJEĆA, Hag, 2.8. 2001. <http://www.icty.org/sid/7964>

¹³⁹ Karganović S, „Službene tajne Srebrenice“, Pečat, 28. Jun 2013, <http://www.pecat.co.rs/2013/06/sluzbene-tajne-srebrenice/>, 3.8.2014.

zločina protiv ratnih zarobljenika i civila ili pak kao djelo genocida nesumnjivo je crna mrlja na obrazu srpske istorije.

4.5.5. Karakter zločina

Iako događaje u Srebrenici obrađujemo u zasebnom poglavlju, u kontekstu analize političkog nasilja ovaj akt je ili klasično masovno političko ubistvo pojedinica pripadnika neke grupe (ako je likvidacija protivnika realizovana zbog vojnih, političkih, strateških ili nekih drugih razloga) ili pak specifičan vid masovnog političkog ubistva - genocid (ako smatramo da je žrtva bila etnička grupa ili dio etničke grupe, a postojala je namjera da se u potpunosti i djelom uništi).

Dakle, ovo identifikovano političko nasilje je u svakom slučaju masovno političko ubistvo, no jasniju sliku o kom se konkretno vidu političkog nasilja zapravo radi, kao i dilemu o kom vidu krivičnog djela međunarodnog prava je riječ, možemo dobiti jedino ukrštajući međunarodno-pravne prihvaćene definicije sa opštepoznatim činjenicama i navodima iz predmeta nadležnih sudova. Bez obzira na to što je genocid vid masovnog ubistva, ovo političko nasilje je ili klasično masovno političko ubistvo ili genocid kao oblik masovnog političkog ubistva. Takođe, ovaj kao i neki drugi nasilni događaji u BiH u isto vrijeme mogu biti tretirani kao različiti pojavni oblici političkog nasilja u zavisnosti od ugla ili ravni posmatranja.

Sa druge strane, u pravnom kontekstu, analizirajući predmete u vezi događaja u Srebrenici vidimo da se ista radnja može paralelno tretirati najmanje kao tri različita krivična djela. Tako su za istu radnju, ubistva vojno sposobnih zarobljenih muškaraca iz Srebrenice oficiri VRS pored osude za genocid osuđeni i za istrebljivanje - kao zločin protiv čovječnosti; ubistvo - kao zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin; te progon - kao zločin protiv čovječnosti.

Opšta karakteristika zločina protiv čovječnosti je da je to širok ili sistematski napad usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništava.

Istrebljenje je jedno od krivičnih djela zločina protiv čovječnosti i pored ove opšte karakteristike „moraju postojati dokazi da je djelo bilo usmjereno protiv jedne konkretne populacije, te da su njeni pripadnici bili ubijeni ili izvrgnuti životnim uslovima smišljenim da prouzroče uništenje brojčano znatnog dijela te

populacije“.¹⁴⁰ Žalbeno vijeće MKSR zaključilo je da se „istrebljenje razlikuje od ubistva jer ono zahtjeva elemenat masovnog uništenja, koji pak nije neophodan za ubistvo“.¹⁴¹

Dakle, istrebljenje podrazumjeva ubistva ne jednog, već većeg broja civila (masovna ubistva), ali ta grupa ne mora nužno biti ograničena svojim etničkim, nacionalnim vjerskim ili rasnim identitetom kao u slučaju genocida, niti počinilac mora imati namjeru da uništi grupu ili dio te grupe. U slučaju istrebljenja žrtva su pripadnici neke određene populacije, a ne etnička grupa kao takva. Takođe, nije nužna nikakva specijalna namjera, to jest, namjera da uništi etnička grupa djelimično ili u cijelosti (genocidna namjera). Isto tako odnosi i na situacije u kojima su neki pripadnici jedne grupe ubijeni, dok su drugi pošteđeni.¹⁴²

Element „masovnosti“ u ovom slučaju znači da se *actus reus* istrebljenja može dokazati zbirom odvojenih i nepovezanih događaja, odnosno na kumulativnoj osnovi.¹⁴³ Nije neophodno precizno opisati žrtve, odnosno navesti njihova imena, kakvu situaciju i imamo u slučaju Srebrenice.

U slučaju Srebrenice ta grupa su bili zarobljeni vojno sposobni bošnjački muškarci iz srebreničke regije i kao takvi oni su bili jedna konkretna populacija. Dakle, nebitno je dokaziti da su oni značajan dio Bošnjaka iz BiH i da je postojala namjera da se taj dio etničke grupe uništi. Oni su mogli biti jednostavno pripadnici protivničke vojne sile koji bi mogli kasnije biti sposobni negativno uticati na strateške pozicije VRS. Takođe, motiv je mogla biti, kako smo već naveli odmazda, vojno-strateški ili politički ciljev, prije svega etničko čišćenje i smanjenje ukupnog vojnog kapaciteta protivničke strane u toj regiji.

Progon je, takođe, krivično djelo zločina protiv čovječnosti, te i za njega važe opšte karakteristike. Pod pojmom progona podrazumjevaju se djela kao što su ubistvo, uništenje, mučenje, deportacija, razaranje i pljačku imovine, protivzakonito zatvaranje civila, premlaćivanje, prisilan rad, dakle bilo koja krivična djela zločina protiv čovječnosti ali sa jednim uslovom: u slučaju progona ova djela moraju biti

¹⁴⁰ Prvostepena presuda protiv Radislava Krstića, Predmet br. IT-98-33-T, MKSJ; 02. 8. 2001. Paragraf 503

¹⁴¹ International Criminal Law Services, Međunarodno krivično pravo i praksa - Materijali za praktičnu obuku, Zločini protiv čovječnosti, Str. 24

¹⁴² Prvostepena presuda protiv Radislava Krstića, Predmet br. IT-98-33-T, MKSJ; 02. 8.2001. Paragraf 500

¹⁴³ Isto, Paragraf 500

izvršena isključivo sa diskriminatorском namjerom, odnosno posebnom namjerom „da se naškodi ljudskoj osobi kao pripadniku određene zajednice ili grupe“.¹⁴⁴ Dakle, ne mora postojati namjera da se etnička grupa ili dio grupe uništi kao kod genocida, ali za razliku od drugih dijela zločina protiv čovječnosti mora postajati diskriminirajuća namjera da se pojedinci pripadnici neke zajednice ili grupe na političkoj ili nekoj drugoj osnovi protjeruju, muče, pljačkaju pa i ubijaju upravo zbog pripadnosti toj grupi. Sva djela progona, pored prisilne deportacije koja je takođe i zaseban oblik zločina protiv čovječnosti, najčešće nazivamo „etničkim čišćenjem“ zbog specifične krajnje namjere li posljedice vršenja – čišćenja određenog geografskog prostora od pripadnika etničkih grupa kako bi se obezbjedila potpuna politička kontrola i vlasti, obezbjedila suverenosti, uspostavila trajna dominacija sopstvene etničke grupe na tom području, te otklonila svaka mogućnost subverzije, pobune ili dervizije na tom području.

Progoni i istrebljenja su bila motivistna nekad ličnim i kolektivnim odmazdama, strateškim i vojnim ciljevima, ali najčešće političkim ciljevima čišćenja određenog prostora radi uspostavljanja potpune dominacije jednog naroda.

Većina stranih i domaćih pravnika i analitičara te aktera srpske političke scene ne spore činjenicu da su događaji u Srebrenici imali odlike stravičnog zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina, u ovom slučaju progona, istrebljenja i političkih ubistava. Takođe, niko ne spori ni razmjere zločina, bez obzira što se u to ubrajaju i poginuli u borbama, pri proboju ili na neki drugi način. Više se ne spori ni potreba individualizacije krivice, niti neophodnost kažnjavanja izvršioca i nalogodavaca zločina.

Ipak, većina srpskih, ali i ne mali broj međunarodnih pravnika i analitičara, ne može se složiti sa određenjem zločina u Srebrenici kao djela genocida zbog pravnih i određenih političkih činjenica.

U kontekstu ovog prvog, najveći je problem neusklađenost *Konvencije o genocidu*, zapravo međunarodno prihvaćene definicije genocida sa događajem u Srebrenici, a po pitanju ciljane grupe – žrtve zločina. Genocid po Konvenciji podrazumjeva da

¹⁴⁴ Marinković I, Zločin protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine - Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2010, Str. 161

se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa - dakle, u ovom slučaju da se potpuno unište Bošnjaci u BiH, ili da se uništi značajan dio od ukupnog broja Bošnjaka nastanjen u nekoj regiji. Kako nije bilo jasnih dokaza namjere za potpuno unuštenje Bošnjaka u BiH tužilaštvo se skoncentrisalo na dokazivanje namjere uništenja značajnog dijela etničke grupe. No, opet žrtava nisu bili Bošnjaci iz srebreničke regije kao dio Bošnjaka iz Bosne, već „samo“ muškarci iz Srebrenice. Ovoga je bilo svjesno i tužilaštvo, te je srebreničke Bošnjake, odnosno Bošnjake iz istočne Bosne determinisalo kao zasebnu etničku grupu sa specifičnim kulturnim i patrijahalnim osobinama, a shodno tome muškarce kao dio te etničke grupe. To je naravno kulturono antropološki potpuno nesuvislo. Tribunal je apsurdno prihvatio ovakvu tezu, ali je kasnije pri izricanju presude zauzeo stav da su žrtve ipak bili srebrenički muškarci kao dio Bošnjaka iz te regije, koji su dio Bošnjaka iz Bosne. Ovim je Haški tribunal odlučio da zaista postoji genocid ako je dio dijela etničke grupe ubijen, iako je za takvo što ne postoji uporište u Konvenciji UN o genocidu. Na ovakav stav Haškog tribunala uticao je *Finalni izvještaj* Komisije formirane 1992. godine od strane Savjeta bezbjednosti UN, na čijem je čelu bio M. Šerif Basiuni, profesor na odjeljenju za međunarodno pravo De Paul Univerziteta u Čikagu, a kojoj je zadatak bio je da istraži ratne zločine i teške zločine protiv čovečnosti učinjene u bivšoj Jugoslaviji.¹⁴⁵ Finalni izveštaj će kasnije postati krucijalna osnova za rad MKTJ. Basiunijevo shvatanje koncepta genocida izloženo pred američkim Kongresom i Savjetom Evrope nesumnjivo je uticalo kako na sudske procese, tako i na javnost. Njegova inovacija bio je koncept „lokalnog genocida“. Kjell Magnuson u načnom radu „Pojam genocida u pravu i nauci: jaz koji se širi?“ kaže: „Basiuni ističe da je osnova *Finalnog izveštaja* u tome da ne postoji sumnja da su u Bosni učinjeni zločini protiv čovečnosti, ali da je situacija nešto drugačija kada je u pitanju genocid, te da je pitanje definicije od velike važnosti. Ukoliko se konvencija Ujedinjenih nacija koristi kao standard, teško je dešavanja u Bosni označiti kao genocid, ali ukoliko se zauzme „progresivni“ stav, tj. da se genocid može izvršiti na lokalnom nivou, situacija može biti različita.“¹⁴⁶ Dakle, šef Komisije SB UN sam

¹⁴⁵ Finalni izveštaj Komisije eksperata Ujedinjenih nacija ustanovljene u skladu sa rezolucijom 780 Saveta Evrope (1992). http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/REPORT_TOC.HTM

¹⁴⁶ Magnusson K, Pojam genocida u pravu i nauci: jaz koji se širi, Univerzitet Uppsala, Str. 8, http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/articles/Crimen_001-2013/Broj%201-2013%20-%2003%20Kjell%20Magnusson.pdf, 5.8.2014.

priznaje da se na osnovu važeće konvencije Ujedinjenih nacija zločini u BiH pa i u Srebrenici u teško mogu okarakterisati genocidom, te da su on i članovi komisije zauzeli „progresivni“ stav, van okvira Konvencije, i uveli novi pojam – pojam lokalnog genocida, koji po svojim karakteristikama, kako smo vidjeli, u potpunosti odgovara djelima istrebljenja ili progona kao djelima zločina protiv čovječnosti. „Zanimljivo je da je Basiunijev Finalni izveštaj, koji se može kritikovati kao nepotpun i zasnovan na prilično tankim dokazima, postao osnovni izvor optužbi za genocid. Takođe, bez Basiunijeve inovativne ideje lokalnog genocida, bilo bi nemoguće osuditi bilo koga za genocid u Bosni.“¹⁴⁷

U pravnom kontekstu, pogotovo u onom njegovom pikantnom dijelu koji se tiče samih procesa, pri dokazivanju ili opovrgavanju različitih teza vidjeli smo da su su jako problematična i pitanja motiva, dokazivanja namjere, te termin „udruženog zločinačkog poduhvata“. Činjenica da je jedan određen broj muškaraca pušten da se izvuče na bošnjačku teritoriju, da su žene i djeca takođe transportovani na bošnjačku teritoriju, te da je stanovništvu sa vojno sposobnim muškarcima susjedne enklave Žapa dopušteno da se evakuišu ne idu prilog karakterizaciji zločina kao genocid, te ni u kom slučaju ne potvrđuje namjeru da se bošnjačko stanovništvo sa tog teritorija potpuno uništi. Upravo namjera, odnosno dokazivanje postojanja genocidne namjere, postojanja specifičnog i nedvosmislenog umišljaja da se stanovništvo jedne regije potpuno uništi ključni je momenat i centralno pitanje oko koje se gradi polemika genocida u Srebrenici. „Teret dokazivanja zločina genocida se manifestuje u kompleksnosti dokazivanja specijalnog ili posebnog umišljaja *dolus specialis*. Poseban ili specijalan umišljaj, kada je u pitanju zločin genocida, podrazumijeva da izvršilac u konkretnom slučaju pored preduzimanja radnje izvršenja (npr. ubijanje članova grupe, nanošenje teških tjelesnih ozljeda ili neka druga propisana radnja izvršenja), teži postizanju nekog posebnog cilja, a to je potpuno ili djelimično uništenje zaštićene (nacionalne, etničke, rasne ili vjerske) grupe“.¹⁴⁸, u našem slučaju to bi bili Bošnjaci Srebrenice. Žrtva i cilj uništenja u tom slučaju je dio bošnjačke grupe u BiH (Bošnjaci Srebrenice) a ne zarobljeni pripadnici kolone u povlačenju i zarobljeni vojnosposobni muškarci u Potočarima. Ukoliko se ne dokaže postojanje ovakve

¹⁴⁷ Isto, Str. 8

¹⁴⁸ Karović S, MENS REA - GENOCIDNA NAMJERA, Državna agencija za istrage i zaštitu, Sarajevo, http://www.civitas.rs/02/article/pdf/Civitas02_article02.pdf, 1.11.2014.

nemjere kod izvršioca u konkretnom slučaju, ne radi se o zločinu genocida, već o nekom drugom zločinu, najčešće zločinu protiv čovječnosti. Specifičnost genocida kao zločina jest njegova posebna namjera, *mens rea*, tzv. genocidna namjera, želja da se zločinom fizički uništi neka nacionalna, etnička, vjerska ili druga skupina, ili njen značajan dio, i to baš zato jer se radi o toj određenoj skupini (*dolus specialis*, *dolus coloratus*).¹⁴⁹ Preduzimanje jedne ili kombinacija više od pet propisanih genocidnih radnji izvršenja od strane izvršioca, bez postojanja genocidne namjere da se zaštićena grupa potpuno ili djelimično uništi kao takva, ne može se kvalifikovati kao zločin genocida. Direktno utvrđivanje postojanja genocidne namjere je moguće samo u situacijama kada postoje pisani dokumeti kao materijalni dokazi koji potvrđuju postojanje genocidne namjere. To su obično planovi aktivnosti, direktive, odluke, instrukcije, zapisnici, naredbe i drugi pravno relevantni dokumenti-dokazi, zatim, izjave svjedoka i priznanje optuženog da je u konkretnom slučaju imao genocidnu namjeru da potpuno ili djelimično uništi zaštićenu grupu. Tužioci koji su vodili procese protiv visokih oficira VRS nisu imali dokumente i direktive koje sadrže tekstove o genocidnim namjerama. Vjerovatno zato što takvi dokumenti nisu ni postojali. Tužioci nisu posjedovali ni svjedočenja koja potvrđuju razgovore o/ili planiranju genocida kod izvršioca a ni jedan optuženi nije priznao da je formirao zločinačku volju koja se manifestuje u namjeri da zaštićena grupa potpuno ili djelimično uništi. U ovom okolnostima Tužilaštvo je u predmetima za genocid protiv oficira VRS pribjeglo jedinoj preostaloj mogućnosti - utvrđuju namjere indirektnim ili posrednim putem, zbog čega se stručna javnost i podjelila u ocjenama valjanosti postupaka. Da li su tužioci u svim tim postupcima indirektnim i posrednim putem dokazali da je postojala nedvosmislena namjera da se stanovništvo Srebrenice uništi, ili su pak dokazali namjeru da se organizovano likvidiraju ratni zarobljenici?

Po većinu oficira VRS ovo nije ni bitno jer, kao što svo već rekli, bez obzira da li su oni imali genocidnu namjeru ili ne, osuđeni su za određeno djelo genocida jer su mogli znati ili pretpostvati da određene radnje mogu dovesti do uništenja dijela etničke grupe. Praksa sudija Haškog tribunala je pokazala da je motiv izvršioca irelevantan prilikom utvrđivanja postojanja genocidne namjere. Dakle, inderetno su

¹⁴⁹ Josipović I, Ratni zločin - Priručnik za praćenje suđenja, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, 2007, Str. 22

složili da je motiv bio nešto drugo. Sad je trebalao dokazati i pokazati da su radnje proistekle iz tih motive, odnosno da je namjera da se strijelja vojnosposobni zarobljeni dio srebreničke populacije zapravo genocidna namjera zbog toga što je neko od izvršilaca mogao znati ili pretpostaviti da bi takav čin mogao uticati na ozbiljniji povratak na taj teritorij.

Ipak postojanje specifične genocidne namjere ili postojanje neke druge specifične namjere, bez obzira na sve druge elemente zločina (broj, motiv, zaštitnu grupu, konkretno djelo i sl.), bitno i ključno je za karakterisanje ovog zločina kao akta genocida ili nekog drugog zločina i pravi ključku razku između krivičnih djela.

U političkom kontekstu, srpskim političkim i pravnim krugovima, ali dijelu međunarodne stručne javnosti potpuno je neprihvatljiva politički motivisana karakterizacija zločina u Srebrenici. U toku rata, a pogotovo nakon njega, postalo je evidentno da muslimasko-hrvatska strana u sprezi sa inostranim novinarama željnih publiciteta i vrlo moćnim dijelom međunarodne zajednice jednostavno želi povući paralelu između Srba i njemačkih nacista u II svjetskom ratu preko linije genocida kako bi se naudilo Republici Srpskoj i Srbiji, djelimično ili u potpunosti realizovali neostvareni ratni ciljevi, kako bi se stvorila atraktivna medijska priča ili čak dobio Pulitzer. Čini se da su stravični zločini, masakri velikih razmjera i same žrtve, kojih su na kraju svjesni i sami Srbi, manje bitni od želje da se Republika Srpska označi kao „genocidna tvorevina“, te Srbiji nametne krivica za agresiju i genocid.

Apsurdna je situacija da, iako se svi uglavnom slažu o razmjerama zločina, iracionalom masakru i događajima u tom periodu, žrtvama, te manje više o broju žrtava, zločini u Srebrenici će se uvijek tretirati na dva načina. Bošnjački politički vrh, javnost i zapadni protagonisti Haškog tribunala, zbog presuda Haškog suda i presude Međunarodnog suda pravde, te sve manje skrivenih političkih ciljeva, smatraće tragediju u Srebrenici isključivo genocidom. Pravni i politički krugovi iz Republike Srpske i Srbije, srpska javnost, te ne mali dio međunarodne stručne elite koja se kritički odnosi prema radu Haškog tribunula, a koja svoje stavove gradi isključivo na osnovu najvažnijih dokumenata međunarodnog prava, zbog nekoegzistentnosti teze o genocidu u Srebrenici sa definicijom genocida Konvenciji UN, ali i mnogih propusta Haškog tribunala smatraju i smatraće ovaj

zločin nekim drugim krivičnim djelom međunarodnog humanutarnog prava, a ne genocidom.

Polemisanje i verbalne razmirice ove dvije struje oko problema Srebrenica u bosansohercegovačkoj javnosti (i jednoj i drugoj i trećoj) stvaraju konfuziju, a primjetan je i pokušaj da se javnosti navedu na pogrešne zaključke i uvjerenja. Tako, bošnjačka politička i novinarska elita i OHR će u svakodnevnim prepucavanjima oko aktuelne teme, na svaki različit stav o događanjima u Srebrenici, insistirati na floskuli: Sudske odluke i presude se ne komentarišu! Ova rečunica u bosanskohercegovačkom etru toliko je ustaljena i toliko je puta izrečna da je i srpska javnost počela vjerovati da je ovo neko ustavno ili zakonsko domaće i međunarodno pravilo. Presude za genocid su izdvojeno komentarisali i o njima drugačije mišljenje imali čak i pojedini članovi sudskih vijeća Haškog tribunala koje su te presude i donijeli. Komentarisali su ih i advokati odbrane, tužilaštva, pravnici, politički analitičari, državni službenici i parlamentarci. Zašto ih ne bi komentarisali i političari iz Republike Srpske, stručna javnosti ili pak obični građani? Druga atraktivna medijska floskula glasi da „političari iz Republike Srpske negiraju genocid“, sugerujući u nastavku da srpski političari propagiraju politiku poricanja da se u Srebrenici išta strašno i desilo. To naravno izaziva bijes porodica žrtava i gnušanje bošnjačke javnosti. No, to opet nije istina, već zamjena teza i manipulacija. Političari iz Republike Srpske zapravo prihvataju sve dokazane zločine i ubistva, prihvataju i broj ubijenih, slažu se oko načina izvršenja političkog nasilja, osuđuju zločine i zločince, suosjećaju se sa porodicama žrtava. Zapravo, srpski političari i veliki dio srpske javnosti se slaže i dijeli mišljenje oko događaja i zločina u Srebrenici sa suprotnom stranom. Jedina stvar u kojoj srpska strana ima izdvojeno mišljenje upravo zbog činjenica iznijetih u ovom radu, je pitanje označavanja ovog sramnog i užasnog zločina kao akta genocida, i stavljanje toga pitanja u prvi plan a ne npr. istinsko stradanje bošnjačkog naroda odnosno svih žrtava rata.

4.6. Tortura (psiho-fizičko zlostavljanje)

4.6.1. Pojmovno određenje

Ujedinjene nacije definišu torturu kao akt kojim se namjerno izazivaju jak bol ili patnja, fizički ili psihički, bilo da to čini zvanično lice ili da se to radi na njegov nagovor, kako bi se od lica podvrgnutog tim postupcima, ili od trećeg lica dobila obaveštenja ili priznanja, kako bi se ono kaznilo za delo koje je izvršilo ili se sumnja da ga je izvršilo, ili kako bi se ono ili ostala lica zastrašila.

Simeunović navodi je da je mučenje „vid svesnog interpersonalnog nasilja koje obuhvata niz bolnih i ponižavajućih (za razliku od čisto sadističkog postupanja) racionalnih postupaka sistematskog psihofizičkog zlostavljanja kojim se politički protivnik želi kazniti, intenzivno poniziti ili prinuditi na davanje određenih informacija“.¹⁵⁰

Mučenje kao oblik političkog nasilja je, takođe, krivično djelo ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti. Nedvosmisleno možemo reći da je onaj ko je pred MKSJ osuđen za mučenje ili silovanje kao oblik zločina protiv čovječnosti, te za mučenje ili nečovječno postupanje, hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja time počinivši teške povrede Ženevskih konvencija od iz 1949. jeste zapravo počinio ovo političko nasilje.

Postavlja se pitanje koja je svrha mučenja? Mučenje je zapravo samo sebi svrha – cilj je da se žrtvi nanese fizičke i psihičke patnje, te prouzrokuje osjećaj bola, a tjelesne povrede i oštećenja zdravlja koja usljed toga nastupaju jesu posljedice mučenja u jednom logičkom smislu.¹⁵¹ Tako je bilo i u slučaju vršanja ovog političkog nasilja u BiH. Cilj nije bio oštećenje zdravlja kod političkog protivnika već upravo sam čin nanošenja patnji i bola. Osim u rjeđim slučajevima kad je nad zarobljenim vojnicima i oficirima vršeno fizičko i psihičko nasilje kako bi se došlo do određenih informacija, mučenja u toku rata u BiH vršena su uglavnom kako bi se ponizio protivnik, kako bi se ostali zatvorenici zastrašili, ili kako bi se protivnik kaznio. Žrtve mučenja u BiH nisu bili samo zarobljeni vojnici već i pritvoreni civili, pa čak i žene u mnogobrojnim zatvorima i logorima širom BiH. Možemo reći da je

¹⁵⁰ Simeunović D, Teorija politike 1 – Praktikum, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002, Str. 156

¹⁵¹ Marinković I, Zločin protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, 2010, Str. 157

ovaj oblik političkog nasilja u BiH je bio punktovan zbog njegove prisutnosti na tačno određenim lokacijama, te dugotrajan zbog vršenja tokom čitavog vremena trajanja sukoba. Ovo interpersonalno nasilje bilo je strukturalno, no kako su u različitim procesima pred Haškim tribunalom izneseni dokazi o znanju političko-vojnog vrha zaraćenih strana, za mnogobrojna zlostavljanja možemo reći da su i vid institucionalizovanog nasilja.

4.6.2. Primjeri

Psiho-fizičko zlostavljanje vršilo se uglavnom u policijskim stanicama, zatvorima i logorima širom BiH i činili su ih pripadnici sve tri zaraćane strane. Pored politički motivisanih mučenja, ne mali broj slučajeva zlostavljanja vršio se zbog ličnih razloga i osvete. U takvim slučajevima, pripadnici oružanih snaga, ali i civilna lica ulazila bi u krugove logora, te ciljano mučila određene osobe uz dopuštenje čuvara.

Najpoznatiji logori u toku rata na srpskoj strani su logor Omarska i Keraterm u Prijedoru, logor Batković u Bijeljini, logor Miljevina u Foči; logori za Srbe u Sarajevu bili su Centralni zatvor, Silos u Tarčinu, bivša kasarna JNA „Viktor Bubanj”, logor Čelebići; te HVO logor Dretelj u Čapljini koji je bio bio mučilište u kojem su vršeni najstravičniji zločini nad pripadnicima bošnjačkog i srpskog stanovništva.

Na suđenju za zločine u prijedorskom logoru Omarska bivši zarobljenik Azedin Oklopčić detaljno je opisivao scene nasilja koje je vidio tokom svog zarobljeništva: "Zarobljenike se tuklo gotovo svaki dan - letvama, palicama, puškama...kad su vođeni na ispitivanja, kad su trčali na ručak, kad su išli po vodu ili na WC... Na ljudima su se vidjele povrede na glavi, na leđima, kraste po ušima, zavijene ruke", rekao je svjedok. U više su navrata zatvorenici umirali od ozljeda¹⁵². Podjednako značajan bio je i Beganovićev opis opštih uslova koji su vladali u logoru. Oni su bili "katastrofalni, užasni... Ljudi su hodali izubijani, iskrvavljeni, ucrvani, sa dve-tri litre gnoja na leđima... Pedeset odsto ljudi imalo je dizenteriju. Svakog dana i svakog sata, nastavio je svedok, čuli su se jauči, zapomaganja i krici ljudi koji su prebijani

¹⁵² Suđenje za prijedorske logore: Agencija SENCE, Hag, 09.05.2000, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)/sudjenje-za-prijedorske-logore.25.html?cat_id=1&news_id=6253](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/sudjenje-za-prijedorske-logore.25.html?cat_id=1&news_id=6253), 8.8.2014.

tokom ispitivanja. Ponekad je, rekao je Beganović, bilo gore slušati te krike nego da lično dobijaš batine."¹⁵³

Milan Mijanović opisuje događaje u nekoliko sarajevskih logara i zatvora kroz koje je prošao: „Evo, vidite kakve su mi ruke, priča Mijović, zavrće rukave i pokazuje ubodne rane od noža, gdje je sječivo probolo kompletno tkivo i izašlo na drugu stranu, iznad zgloba šake. Noge da i ne spominjem. Što su najteži jadi, presjekao mi je tetive od stopala. Sad imam problema s tim. Tri dana sam bio vezan bodljikavom žicom."¹⁵⁴

Radojka Pandurević, žena sa najdužim logoraškim stažom u bivšoj SFRJ opisuje mučenja u logoru Silos: „Prvo su počeli da tuku muškarce. Čujete samo vrisku, jauke, udaranje daske o telo, onda čujete kako telo udara od zemlju, pada i tišina do sledećeg jauka. Kada više nisu znali kako da se izivljavaju, birali su po dvojicu Srba i terali ih da jedan drugog tuku letvama po tabanima...Teraju me da se krstim. Ja pođem, normalno, sa tri prsta, a oni viču: „Ne tako, već sa pet i u obliku polumeseca. Nećeš više sastaviti tri prsta, grizi palac“. I morala sam da grizem palac sve dok krv nije krenula. Dok se tako krstim, moram da govorim Alahu akbar. Načičkalo se njih 50-60, gledaju, smeju se. Moj komšija Avdija Subašić, tada odbornik SDA u SO Hadžići, sve to posmatra i govori im šta da rade. Teraju me da se svučem. Deo po deo odeće. Ostajem gola...Prvi put u životu poželela sam da se ubijem“.¹⁵⁵

4.7. Prinuda, pritisak i prijetnja silom

4.7.1. Teorijski osnov

Prijetnje silom, prinude i pritisci bili su jedni od najprisutnijih osnovnih, odnosno prostih oblika političkog nasilja u BiH. Sva tri pojavna oblika u BiH, koja su, kasnije ćemo vidjeti, zavisna jedna o drugima, ispoljavana su na državno-institucionalnom,

¹⁵³ : Agencija SENCE, „66 dana užasa Omarske“, Hag, 4.5.2000, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)/66-dana-uzasa-omarske.25.html?cat_id=1&news_id=6248](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/66-dana-uzasa-omarske.25.html?cat_id=1&news_id=6248), 11.8.2014.

¹⁵⁴ Zoran Janković, „Zločini nad Srbima u Sarajevu“, koreni. net , <http://www.koreni.net/broj45/ratubih.htm>

¹⁵⁵ A. Vujević, „Zločini u BiH - Sarajevska mučenja Srba“, Pečat, 23.12.2010, <http://www.pecat.co.rs/2010/12/zlocini-u-bih-sarajevska-mucenja-srba/>, 13.8.2014.

strukturalnom (ispoljavanom od strane različiti grupa i vojnih formacija prema određenoj etničkoj grupi), ali i na interpersonalnom nivou.

Pod **prinudom** (prinuda kao radnja) podrazumjevamo direktnu ili indirektnu upotrebu sile putem različitih pritisaka i prijetnji silom radi ostvarenja interesa, namjera i volje subjekta koji prinuđuje, koji su obično suprotni interesima i namjerama, a uvek suprotni volji onoga ko se prinuđuje. Sa druge strane prinuda kao stanje je „momenat ostvarenja interesa i namjera subjekta prinude putem stvarne ili namjeravane upotrebe sile koja je i dovela do toga da objekat nasilja protiv svoje volje bude privoljen na vršenje ili nevršenje odgovarajućih radnji koje vode realizaciji interesa i intencija onoga koji prinuđuje.“¹⁵⁶

Pritisak, kao oblik političkog nasilja je najjednostavnije rečeno realizacija prinude pri kojoj se „računa sa interesom onoga na koga se pritisak vrši da očuva svoje identitetne resurse moći, po cenu odgovarajućih ustupaka koji vode ostvarenju pritisaka onoga ko pritisak vrši, a da se još uvek bitno ne narušava ukupni integritet (moći) onoga na koga se pritisak vrši.“¹⁵⁷

Pretnja silom, kako je Simeunović definiše, oblik je „indirektnog nasilja koje se vrši, bez direktne upotrebe sile sa ciljem realizacije odgovarajućih interesa“. Uglavnom se vrši „izazivanjem straha od povreda fizičkog integriteta i narušavanja identiteta ukoliko se radi o jedinki ili o grupi, ili teritorijalnog integriteta ako se radi npr. o državi kao objektu nasilja kao posledicama u slučaju neizlaženja u susret subjektu pretnje.“¹⁵⁸ Prijetnja silom može biti *forma otvorenog pritiska*, pri čemu se kod subjekta prijetnje izaziva strah ali se i računa sa tim da će subjekt ispuniti zahtjeve računajući da će tako zadržati neke bitne kapacitete ili integritet. Treba napomenuti da nije svaka pretnja silom nasilje, već samo ona koja izgleda onome kome se pretilo stvarana i ostvarljiva. To praktično znači da onaj kome se prijeti mora biti upoznat sa stvarnim potencijalima onog ko prijeti, a sa druge strane onaj ko prijeti mora na neki način demonstrirati svoju snagu i uvjeriti protivnika da istu može vrlo lako i upotrijebiti.

¹⁵⁶ Simeunović D.: Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 155

¹⁵⁷ Isto, Str. 155

¹⁵⁸ Isto, Str 165

Iako su pojmovi prinuda, pritisak i prijetnja silom determinisani definicijama, to nisu oblici nasilja koji si su nezavisni jedni od drugih. Tako, prinudu ostvarujemo direktnom, ali i indirektnom upotrebom sile - putem pritiska i prijetnji silom. Prijetnju silom možemo smatrati i otvorenom formom pritiska ako se pored izazivanja straha i otvorenih prijetnji računa s tim da će politički protivnik učiniti ustupke kako bi zadržao sebi bitne resurse i identitete moći. I za prijetnju silom i za pritisak karakteristično je odsustvo direktne primjene sile. Kod pritiska to se podrazumjeva zbog toga što je onaj na koga se vrši pritisak već pristao izvršiti ustupke kako bi zadržao ono što ima, ili ono što jeste, tako da silu nije potrebno ni upotrebljavati. Kod prijetnje silom, takođe, izostaje direktna upotreba fizičke sile jer se različitim demonstracijama moći izaziva samo strah kod protivnika što je samo po sebi psihološko nasilje. Sa druge strane ako se prinuda vrši direktnom upotrebom sile, dakle ako izlazimo iz okvira prijetnje ili pritiska koji su se možda pokazali neefikasnim, prinudu vršimo drugim agresivnijim oblicima političkom nasilja.

4.7.2. Međunarodno-institucionalni nivo

Najupečatljiviji primjer prinude, odnosno pritiska i prijetnje silom u toku sukoba u BiH na međunarodno-institucionalnom nivou predstavlja situacija u kojoj su zemlje članice NATO uz odobrenje Savjeta bezbjednosti, demonstrirajući ogromnu vazдушnu nadmoć, primoravale VRS da se uzdrži od određenih akcija. U toj situaciji vojno i političko rukovodstvo Republike Srpske, svjesno materijalnih i vojnih kapaciteta NATO pakata koji je uz saglasnost međunarodne zajednice mogao da djeluje i legalno (na osnovu rezolucija Savjeta bezbjednost), moralo je da prizemli svoju avijaciju i prihvati „zonu zabranjenih letova“, te se uzdrži od upotrebe sile prema teritorijama koje su proglašene za „zaštićene zone UN-a“. Drugi konkretan primjer ovih oblika političkog nasilja desio se nakon prvog incidenta na sarajevskoj pijaci Markale početkom 1994. godine. Za granatiranja pijace prepune civila brzopleto su, od strane svjetskih medija, optuženi Srbi, a NATO i UNPROFOR su prijeteći silom, odnosno ultimatumom VRS da povuče teško artiljerijsko naoružanje na 12 milja od centra Sarajeva, izvršili prinudu. Srpska strana bila je svjesna ozbiljnosti prijetnje i nadmoći NATO vazdušnih snaga. Očigledno je bilo da se artiljerijski položaji iznad Sarajeva, u slučaju neispunjavanja zahtjeva i u slučaju realizacije prijetnje ne mogu odbraniti, te se

stoga „izašlo u susret subjektu prijetnje“. Ova prijetnja silom bila je **forma otvorenog pritiska**, jer se računalo s tim da će srpska strana zadržati svoje identitetne resurse moći, tešku artiljeriju, po cijenu odgovarajućih ustupaka. Na osnovu teorije političkog nasilja, u ovom slučaju možemo reći da je **prinuda kao stanje** momenat kad je VRS povukla artiljeriju na sigurnu razdaljinu od Sarajeva, što je bio cilj međunarodnog faktora i muslimanske strane, a protivno volji VRS. U ljeto 1995. godine ovaj oblik indirektnog političkog nasilja prešao je u direktnu primjenu sile, te je tako „prijetnja silom“ prešla u oružanu prinudu, odnosno humanitarnu vojnu intervenciju.

Ovdje se vraćamo na dilemu da li je „prijetnja silom“ odnosno „prijetnja humanitarnom intervencijom“ dio same humanitarne intervencije u širem smislu ili je to zaseban oblik političkog nasilja, kao što je ovde razdvajamo. Ne može se sama pretnja upotrebom oružane sile tretirati kao humanitarna intervencija. Sve dok postoji samo pretnja upotrebom oružane sile radi zaštite ljudskih prava u nekoj državi može se govoriti jedino o pretnji humanitarnom intervencijom. Dakle, tu još uvek nemamo čin humanitarne intervencije, već samo pretnju da će ona biti preduzeta ukoliko se nastavi sa kršenjem ljudskih prava. Može se zaključiti da humanitarna intervencija, kao složeni oblik političkog nasilja, postoji tek kada je oružana sila na terenu zaista i upotrebljena, a sve dok se takva upotreba sile stavlja u izgled može se govoriti jedino o pretnji humanitarnom intervencijom.¹⁵⁹ Ovo razlikovanje je značajno sa pojmovne strane, dok u pogledu pravnog tretmana ono nema veliki značaj. Naime, i upotreba oružane sile i pretnja njenom upotrebom u današnjem međunarodnom pravu imaju isti tretman. To najbolje odslikava stav Međunarodnog suda pravde koji ističe da"... ukoliko je sama upotreba sile u datom slučaju nezakonita - iz bilo kog razloga - pretnja da će se takva sila upotrebiti biće takođe nezakonita. Ukratko, da bi najavljena pripravnost države da upotrebi silu bila zakonita, mora se raditi o upotrebi sile koja je u saglasnosti sa Poveljom".¹⁶⁰

¹⁵⁹ Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008, Str. 24

¹⁶⁰ International Court of Justice, Legality of the Threat of Use of Nuclear Weapons, 1996, General List No. 95, Paragraf 47

Iz gore navedog vidimo da su zabrena letova nad BiH i zabrane dejstvovanja porotiv „zaštićenih zona UN-a“ primjeri prinude ostvareni indirektnom upotrebom sile – formom otvorenog pritiska, od strane NATO pakta a prema VRS.

U konkretno navedenom slučaju, naredbom da se teška artiljerija povuče na bezbjednu daljinu od Sarajeva NATO je primjenio otvoreni pritisak, realnu i ostvarivu prijetnju silom kako bi postigali svoje namjere. Srbi su taj put prijetnju shvatili ozbiljno, ispunili zahtjev, ali su sačuvali, odnosno nisu bitno ugrozili svoje vojne resurse i sposobnost ponovnog djelovanja.

Ako govorimo o operaciji nadziranja vazdušnog prostora i zaštićenih zona, možemo reci da je prijetnja od strane NATO-a iz njihovog ugla imala uspjeha gotovo dvije i po godine. VRS je prizemljila svoje vazdušne snage, ugasila radare, te se uzdržavala od napada na zaštićene zone kako bi izbjegla otvoren sukob i bombardovanje, odnosno sigurne gubitke prije svega resursa RV i PVO, te ostalih vojnih ljudskih i materijalnih kapaciteta. Uslijed niza okolnosti tokom 1995. godine srpska strana nanovo koristi artiljeriju i vazduhoplovstvo. NATO uviđa da prijetnja silom više nije djelotvorna kao sredstvo ostvarenja cilja, te se odlučuje prinudit srpsku stranu na „poslušnost“ direktnom primjenom sile – vojnom intervencijom.

4.7.3. Etničko čišćenje

Najupečatljiviji primjeri prinude ili prijetnje silom u BiH na unutrašnje-instucionalnom i strukturalnom nivou su primjeri takozvanih „etničkih čišćenja“ održanih teritorija. Osnovni cilj etničkog čišćenja je bio: direktnom ili indirektnom upotrebom sile prinuditi pripadnike određene etničke grupe da napuste određen teritorij kao bi se prevashodno otklonila mogućnost subverzije te uspostavila potpuna i trajna dominacija vlastite etničke grupe na tom prostoru.

Prinuda vršena direktnom upotrebom sile, odnosno vršanjem fizičkog nasilja nad objektom prinude realizovala se, kako smo već spomenuli, teškim krivičnim djelima zločina protiv čovječnosti, progonom i protjerivanjem (i prisilno premještanje). Progon, govoreći u okvirima direkte primjene sile, podrazumjeva teror nad određenom etničkom grupom, egzemplarna ubistva, mučenja i zatvaranja na diskriminirajućoj osnovi kako bi se stanovništvo zastrašilo i natjeralo na bijeg, ali i nasilna deportacija upotrebom prinudnih mjera (istjerivanje iz domova, ubacivanje stanovništva u autobuse i kamione, transpotovanje do

neprijateljske teritorije). *Protjerivanje i prisilno premještanje* kao zasebno djelo zločina protiv čovječnosti vršilo se takođe fizičim nasiljem. Dakle, prinuda se u ovim slučajeva vršila primjenom nekih drugih osnovnih oblika političkog nasilja.

Sa druge strane indirektnom upotrebom sile, dakle prijetnjama silom stanovništvo određene etničke pripadnosti htijelo se iseliti, a da to naizgled bude samovoljni akt te etničke grupe. I ovaj vid etničkog čišćenja kojeg je karakterisala indirektna upotreba sile, odnosno odsustvo vršenja fizičkog nasilja realizovao u okviru krivičnog djela *progona* i krivičnim djelom *deportacije*, a koja nisu podrazumijevala direktno upotrebu sile. Praksa MKSJ i Krivični zakon BiH navodi da su te radnje: prijetnja silom ili drugim oblicima prisile (u toj mjeri da izaziva strah od nasilja); psihičko ugnjetavanje, zloupotrebu moći ili iskorištavanje okruženja u kojem vlada prinuda, ali i ponižavajuće i degradirajuće ophođenje; uskraćivanje osnovnih prava kao što je pravo na rad, slobodu kretanja, odgovarajući sudski proces i odgovarajuću medicinsku pomoć; narušavanje ljudskog dostojanstva kao što je uznemiravanje, ponižavanje i psihološko zlostavljanje; govor mržnje, po osnovi da krši pravo na ljudsko dostojanstvo i pravo na sigurnosti i sl.¹⁶¹ Sve ove radnje su prijetnje silom, bilo da su bile demonstrativnog karaktera, bilo da su ukazivale na sledeće ekstremnije korake. Provodile su ih daleko nadmoćnije institucionalizovane strukture nad određenom grupom sa određenim ciljem, izazivale su strah, a grupa nije imala način da im se suprotstavi.

Takve prinude i prijetnje čije je cilj bio etničko čišćenje dešavale su u sredinama gdje je jedna etnička grupa bila u većini, policijske i vojne snage te većinske grupe imale su kontrolu nad tim teritorijem, a sticajem okolnosti manjinska etnička grupa našla se na toj teritoriji nakon početka sukoba. Najupečatljiviji primjeri etničkog čišćenja prinudnim radnjama i prijetnjama silom su etnička čišćenja Bošnjaka i Hrvata u Krajini i Hercegovini, etnička čišćenja Srba u Sarajevu i okolini Mostara, te u međusobnim razračunavanjima Hrvata i Bošnjaka u srednjoj Bosni i istočnoj Hercegovini.

Kad je riječ o prinudnoj deportaciji i iseljavanju zbog prijetnji bitno je napomenuti da su oni koji su vršili ovaj oblik nelegalnog političkog nasilja kasnije u sudskim

¹⁶¹ International Criminal Law Services, Međunarodno krivično pravo i praksa - Materijali za praktičnu obuku, Zločini protiv čovječnosti, Str. 35

procesima pokušavali dokazati kako se stanovništvo zbog procjene situacije dobrovoljno iseljavalo ili da je dalo pristank na iseljavanje. Dakle, sugerije se da su određene etničke grupe imale izbor da ostanu ili da odu. Značajan element u utvrđivanju nelegalne prinude je taj da protjerani pojedinci u stvari nisu imali stvarni izbor.¹⁶² „Stvarni izbor ne podrazumjeva činjenicu da je izražen pristanak ili da je dat zahtjev da se napusti područje kada okolnosti u potpunosti obezvređuju pristanak. Navodni pristanak prouzročen upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ne može se smatrati stvarnim pristankom. Na primjer, bježanje od progona ili ciljanog nasilja nije stvarni izbor. O nepostojanju stvarnog izbora može se zaključiti na osnovu, između ostalog, prijetnji i zastrašivanja sračunatih na to da se civilnom stanovništvu uskrati ostvarivanje slobodne volje.“¹⁶³

Za etničko čišćenje progonom, odnosno prisilnim premještanjem stanovništva, a koje je realizovano prinudom i prijetnjom silom kao oblicima političkog nasilja, pored ostalih još težih krivičnih djela osuđen je Krsto Savić (načelnik CSB Trebinje) kao učesnik udruženog zločinačkog poduhvata koji su činili Mićo Stanišić, ministar unutrašnjih poslova RS BiH, Radovan Grubač, komandant Hercegovačkog korpusa, Novica Gušić komandant Nevesinjske brigade i drugi. Dakle, „u okviru širokog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva na području istočne Hercegovine u cilju progona cjelokupnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva na, nacionalnoj i vjerskoj osnovi, izvršio je progon i to: ubistvom, zatvaranjem, oduzimanjem fizičke slobode i mučenjem; prisilnim preseljenjem stanovništva, i drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja“.¹⁶⁴

Visoki funkcioneri Herceg Bosne i HVO osuđeni su za direktnu i indirektnu upotrebu sile kako bi se bošnjačko stanovništvo prinudilo da napusti dio Hercegovine i istočne Bosne, odnosno kako bi se progonom izvršilo etničko čišćenje. Kako se u presudi navodi godinama pre zločina, hrvatski predsjednik Tuđman i lider bosanskih Hrvata Mate Boban zaključili su da je bilo "neophodno promeniti

¹⁶² Krnojelac, Prvostepena presuda, Paragraf 475; Brđanin, Prvostepena presuda, Paragraf 543.

¹⁶³ International Criminal Law Services: Međunarodno krivično pravo i praksa - Materijali za praktičnu obuku, Zločini protiv čovječnosti, Str. 26

¹⁶⁴ Sud BiH, drugostepena presuda Krsto Savić, X-KRŽ-07/400, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/Savic_Krsto_-_Drugostepena_presuda_11.04.2011.pdf

strukturu stanovništva" na teritorijama BiH na koje je udruženi zločinački poduhvat polagao pravo. Premijer HRHB Jadranko Prlić, ministar odbrane HRHB Bruno Stojić, načelnik GŠ HVO Slobodan Praljak, Milivoj Petković, Valentin Ćorić, Berislav Pušić osuđeni su na kazne zatvora od 10 do 25 godina. Oni su proglašeni krivim za kampanju progona muslimana iz osam opština u zapadnoj Hercegovini i istočnoj Bosni od proljeća 1993. do proleća 1994. koja je uključivala ubistva, silovanja, deportacije, nečovječno postupanje, protivpravno zatvaranje, nehumana dela, uništavanje i oduzimanje imovine, bezobzirno razaranje naselja i kulturnih i vjerskih objekata, prinudni rad i protivpravno terorisanje civila.¹⁶⁵

Pored osuda za etnička čišćenje u Hercegovini pred Haškim tribunalom i Sudom BiH osuđeni su, uglavnom hrvatski i srpski oficiri i lokalni politički zvaničnici prije svega u regiji Srebrenice, Podrinja i Prijedora.

4.7.4. Individualna prinuda - Dražen Erdemović

Pored institucionalizovanih i strukturalnih, u toku rata u BiH zabilježen je veliki broj individualnih prinuda. Te prinude imale su različite motive i ciljeve a bile su ispoljavane od strane pojedinaca jedne prema pojedincima druge etničke grupe, kako zbog ličnih tako i političkih razloga. No, ne mali broj je slučajeva prinuda ili prijetnji na individualnom nivou koju se se dešavale unutar jedne strukture, grupe ili naroda. Dražen Erdemović, pripadnik 10. diverzantskog odreda VRS, u sklopu dešavanja u i oko Sredbrenice, po navodima sa suđenja pred Haškim tribunalom, bio je od strane straješine prinuđen protiv svoje volje da vrši masovne egzekucije zarobljenika. Po svjedočanstvima iz sudskog procesa, izazivanjem straha od povreda fizičkog integriteta, dakle prijetnjom silom ili prijetnjom smrću, pretpostavljenji oficir ostvario svoje namjere koje su u tom trenutku bile suprotne volji Erdemovića.

Nakon zaključka Žalbenog vijeća da "prinuda ne predstavlja potpunu odbranu...", Pretresno vijeće je uzelo u obzir prinudu "samo kao olakšavajuću okolnost." Vijeće je zaključilo da "dokazni materijal otkriva ekstremnu prirodu situacije sa kojom se suočio optuženi. Pretresno vijeće nalazi da je postojao stvarni rizik da optuženi

¹⁶⁵ RTS, "Prlić deo udruženog zločinačkog poduhvata", 29. 5. 2013, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/Hronika/1332852/Prli%C4%87+deo+udru%C5%BEenog+zlo%C4%8Dina%C4%8Dkog+poduhvata.html>, 9.9.2014.

bude ubijen ukoliko ne poslušá naređenje. On je izrazio svoja osjećanja, ali i shvatio da u tome nema izbora: morao je da ubije ili bude ubijen”.

“Dražen Erdemović je, prema vlastitim riječima, od Brane Gojkovića, koji je zapovijedao operacijama na farmi Branjevo u Pilici, dobio naređenje da se zajedno sa još sedmoricom pripadnika svoje jedinice pripremi za jedan zadatak o kojem tada nisu ništa znali. Optuženi tvrdi da su pripadnici jedinice tek po dolasku na lice mjesta bili obavješteni da će morati ubiti na stotine Muslimana. Tvrdi da je odmah odbio da to uradi, ali da mu je odmah prijećeno smrću: “ako nećeš stani tamo sa njima ili daj drugima pušku da pucaju u tebe”. Optuženi izjavljuje da je siguran da bi bio ubijen, ili da bi njegova žena ili dijete bili direktno ugroženi, da nije izvršio naređenje. Tvrdi da je vidio kad je Milorad Peleniš naredio da netko ko je odbio naređenje bude ubijen.”¹⁶⁶

Dakle, prinuda, odnosno pritisak i prijetnja silom kao oblici političkog nasilja u Bosni i Hercegovini ispoljeni su na međunarodnom, institucionalnom, strukturalnom, ali i interpersonalnom nivo. Iako su to prosti oblici političkog nasilja, oni su ispoljavani u vrlo složenim uslovima građanskog rata i u slučajevima nasilne prinude podrazumjevala su upotrebu fizičkog nasilja, odnosno drugih oblika političkog nasilja.

4.5. Teror, represija, represalija

4.5.1. Teror

Teror, kao oblik političkog nasilja, je izrazito nasilan procesa sprovođenja moći sa ciljem održanja na vlasti, odnosno zadržanja ili uvećanja moći vladajućih. Suštinska odlika terora jeste „organizovano, plansko i ciljno izazivanja straha širokih razmera da bi se kroz željeno ponašanje i delovanje zastrašenih postigli odgovarajući ciljevi, odnosno realizovali konkretni interesi zastrašivača”.¹⁶⁷ Dakle, teror je oružje manjinje, oružje vlasti koji je uporeno prema građanimima, odnosno nekoj društvenoj grupi i njegov cilj nije nanošenje straha ili boli pojedincu nego, slično kao i u terorizmu, izazivanje straha u društvenoj grupi kojoj žrtva pripada.

¹⁶⁶ Presuda žalbenog vijeća protiv Dražena Erdovića, Predmet br: IT-96-22-A, 7, MKSJ, 7. 10. 1997, Str. 5

¹⁶⁷ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 160

Simbolička funkcija nasilja u teroru se ne ogleda u nameri vršenja direktnog nasilja nad svima, već u domenu egzemplarne egzekucije izrasle iz mogućnosti da svako bude objekt nasilja, i isto toliko usled stvorene nemogućnosti da se, bez obzira na potpunu nedužnost, ostane zaštićen.

Vršenje neselektivnog nasilja nad nekim sa kim se ostali članovi grupe mogu identifikovati izaziva kod njih nejasan osećaj krivice i strah koji parališe, prvo usled stvorene neizvesnosti o ličnoj sudbini, i drugo, usled pomješanosti straha sa nadom da će i pored izražene neselektivnosti primenjenog nasilja zbog svoje potpune nevinosti baš oni, bar slučajno, biti pošteđeni. Tako oblikovan strah ima za posledicu bitno smanjenje volje za otpor, a posebno u delovima stanovništva još nepogođenim nasilnim merama.¹⁶⁸

Kad govorimo o *teroru* u Bosni i Hercegovini, kao i slučajevima prinuda, etničkog čišćenja i progona, mislimo isključivo na teror vlasti jedne strane u sukobu prema pripadnicima suprotne etničke grupe koji su se sticajem okolnosti na početku rata našli na neprijateljskoj teritoriji. Zapravo, aktima terora, nasumičnim ubistvima, zatvranjima i mučenjima izazivao se strah kod određene grupe kako bi se ta grupa prinudila na egzodus ili kako bi se u njoj smanjila volja za otpor ili pobunu. Objekat nasilja u BiH je prije svega bilo muslimansko i hrvatsko stanovništvo koje se zateklo u Prijedoru i Krajini nakon proglašenja Republike Srpske, muslimansko stanovništvo u Hercegovini i Podrinju, srpsko stanovništvo u Sarajevu, centralnoj Bosni i dolini Neretve, Muslimani u Zapadnom Mostaru, Hrvati na istočnoj strani Neretve, Hrvati u Centralnoj Bosni i sl. Dakle, sve one etničke grupacije koje nisu stigle prebjeći ili nisu htjele prebjeći na sigurno prije otvorenih sukoba postale su u manjem ili većem stepenu objekat terora.

Kao što smo naveli, teror je oružje manjine - vlasti koja ima potpunu kontrolu nad policijskim i vojnim snagama, oružje koje koristi prema većini - u slučaju BiH, prema građanima određene etničke grupe. Ovakva postavka stvari je u mnogim slučajevima bila istinita. Teror su uglavnom provodile određene specijalne interventne jedinice po naredbama lokalnih vlasti a uz prećutno odobrenje vrha države. Dakle, relativno mali broj pripadnika državnog policijsko-vojnog aparata vršio je akte terora i sijao strah među svim pripadnicima određene etničke grupe.

¹⁶⁸ Isto, Str. 160

Ostalo stanovništvo nije učestvovalo u zločinima, u velikoj mjeri se nad njim zgražavalo i osuđivalo ga, ali zbog sopstvenog straha njihov uticaj bio je skroman. Tako, npr. ogromna većina srpskog stanovništvo u Prijedoru (oko 47 000) nije učestvovala u progonu i teroru nad Bošnjacima i Hrvatima, već su određene egzemplarene zločine vršili malobrojni pripadnici specijalne policije i pojedinci iz drugih vojnih jedinica. Isto tako, velika većina sarajevskih Bošnjaka nije ubijala Srbe komšije već su to činili malobrojni pripadnici specijalne jedinice »Ševe« i »Cacine« 10. brigade, određene paravojne kriminalne formacije, te pojedinci u sklopu krivičnih djela opšteg kriminaliteta.

Postavlja se pitanje da li zločini u Prijedoru, Sarajevu i drugima gradovima, dakle nasumični zločini na ulicama i u kućama radi izazivanja straha jesu dovoljni da bi ih smatrali terorom?¹⁶⁹ Nije svako nasilje vlasti teror, već samo strahovlada. Ipak, za sve etničke grupe koje su se našle pod udarom vlasti suprotne strane, ta vlast je bila itekako strahovlada. Dakle, to možemo smatrati terorom.

Pretresno vijeće Haškog tribunala u suđenju Milomiru Stakiću ovako je opisao situaciju u Prijedoru: »Civilni život u Prijedoru se nakon preuzimanja vlasti promijenio na mnogo načina. U gradu je zamjetno porastao broj vojnih lica i pokrenut je propagandni rat protiv nesrba. Na osnovu odluke Kriznog štaba, krenulo se s oružanim napadima na nesrpsko stanovništvo širom opštine. Stvaranje atmosfere straha u Prijedoru kulminiralo je dogovorom članova prijedorskog Kriznog štaba da se osnuju logori Omarska, Keraterm i Trnopolje«.¹⁷⁰

4.5.2. Represija

Represija se može definisati kao sistem legalnih prinudnih aktivnosti vladajućih kako bi ostali na vlasti, ali i kako bi obezbijedili poštovanje važećih pravnih, vjerskih, običajni i moralnih normi putem državne prinude.¹⁷¹ Ona je nemoguća ukoliko vlast nema apsolutnu kontrolu nad vojnom i policijskom silom. Smanjenje naredbodavne moći i kontrole nad njom automatski povlači i smanjenje represivnih mogućnosti, a time i prerogativa same vlasti. Možemo reći da su sve tri strane u

¹⁶⁹ U ova ubistva ne ubrajamo tajne egzekucije, likvidacije i mučenja u zatvorima i logorima. Ta ubistva imala su drugačije motive i karakter, za njih lokalno stanovništvo nije znalo, dakle nije cilj bio izazvati strah, te to automatski nije akt terora već akt nekog drugog oblika političkog nasilja.

¹⁷⁰ Sažetak presude protiv M. Stakića: MKSJ, Paragraf 12, http://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/bcs/030731_summary_bcs.pdf. 11.10.2014.

¹⁷¹ Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002, Str. 160

sukobu koje su *de facto* imale odlike državnog suvereniteta, Republika Srpska, Herceg Bosna i Republika BiH preko državnog aparata i upotrebom vojne i policijske sile pokušavale uspostaviti sistem prinudnih aktivnosti. Ta latentna represija vladajućih uglavnom je pokušavala obezbjediti normalno funkcionisanje teritorija u ratnim uslovima u smislu regrutacije »mlade vojske« i rezervnog sastava, redovnih aktivnosti na spriječavanju i sankcionisanju dijela opšteg kriminaliteta, sprečavanja subverzivnih djelatnosti sl. Međutim, činjenica je da je u sva tri etnička entiteta u tom periodu došlo do pada pravnih, običajnih, moralnih i etičkih normi, odnosno do porasta stepena kriminala i profiterstva. Razlog zašto vlasti nisu provele jaču represiju prema ovakvim pojavama leži u činjenici da su vladajuće strukture sve tri strane u tom trenutku imale većih problema - odbranu i borbu sa vanjskim političkim protivnicima, odnosno stavljanje vojnih i policijskih snaga u funkciju odbrane teritorije.

4.5.3.Represalija

Represalija je konkretna forma obično nelegalne represije masovnih razmera od strane vlasti ili zavojevača nad mjesnim stanovništvom u cilju odmazde ili zastrašivanja jer su moguće žrve ne samo odrasli kao potencijalno sposobni da pruže otpot, već svi.¹⁷² Represalije u Bosni, kao oblik intitucionalizovanog, složenog ali i iracionalnog nasilja dešavale su se u okolnostima nekog nasilnog akta (granatiranja, vojne akcije i sl.) pri čemu bi strado veći broj civila ili vojnika jedne strane u vrlo kratkom roku. Ova stradanja izazvala bi šok i bijes, te bi ta strana iz čiste odmazde vršila recipročna zlodjela.

Prvog juna 1993. godine, trećeg dana Kurban-bajrama, dva projektila su ispaljena na fudbalsku utakmicu u Dobrinji. Projektili su navodno ispaljeni sa položaja VRS. Utakmicu je gledalo oko 200 ljudi. UN je objavio da službeni broj poginulih iznosi 13 dok je ranjeno je 80 civila.¹⁷³ Navodno, zbog tog incidenta Mušan Topalović, zapovjednik 10. brdske brigade Armije RBiH, započeo je osvetničke pohode protiv

¹⁷² Isto

¹⁷³ Schork, Kurt, "Blood and tears end a soccer game which no one could win", Guardian, 2.6. 1993, <http://www.theguardian.com/world/1993/jun/02/warcrimes.fromthearchive>, 15.10.2014

srpskih stanovnika koji su ostali u Sarajevu. Odvezeni su iz svojih domova, opljačkani te katkad ubijeni u jami "Kazani", u kojoj je pronađeno 29 leševa.¹⁷⁴

Drugi incident dogodio se, kako pise IHT, nakon sto je krajem 1993. od srpske granate u Sarajevu poginulo šestoro dece. Paravojna muslimanska jedinica odlučila je da se osveti. Oteli su bračni par Komljenac, Marinu i Radoslava, koji su oboje bili invalidi. Odveli su ih u Kazane gde je, prema sudskoj dokumentaciji, Mevludin Selak, koji je za ubistvo osuđen na šest godina zatvora, Radoslavu rukom zapušio usta, gurnuo ga na zemlju i prerezao mu grlo. Refik Selak na isti način je usmrtio Marinu Komljenac i za to dobio istu kaznu.¹⁷⁵

Na pravoslavni Božić 7. januara 1993. godine muslimanske snage pod komandom Naser Orića izvele su iznenadni napad na nekoliko srpskih sela oko Srebrenice, ubijajući i paleći sve pred sobom.¹⁷⁶ Tom prilikom je u selu Kravice ubijeno 49 Srba, dok je nekoliko sela srušeno sa zemljom. Žrtve masakra su osim pripadnika seoske straže bili i djeca i starci. Najmlađa žrtva imala je samo četiri godine. Snage Naser Orića koje su deštovale iz Srebrenice i nakon ovog napada su do kraja rata napadale sela u okolini Srebrenice, Bratunca, Milića, Skelana i Zvornika. Po nekim procjenama stradalo je oko 3000 Srba mada postoje indicije da je taj broj preuveličan. Kontaraoftanza VRS je zaustavljena zbog intervencije Mirovni snaga UN i Miloševića. Ipak, nisu zaboravili jer su bili duboko ogorčeni kasapljenjem tolikih Srba od strane Orićevih snaga, zločinima koji su jamčili da će Mladićeva osveta biti teška kad do nje dođe.¹⁷⁷ Do stravične odmazde je naposljetku i došlo. Bez obzira na karakter zločina u Srebrenici iz jula 1995. godine, nesporno je da je veliki broj pripadnika Zvorničke i Bratunačke brigade vršio lične i kolektivne osвете nad zarobljenicima zbog ubijanja njihovih rođaka, prijatelja ili jednostavno Srba u protekle tri godine od strane Orićevih snaga.

¹⁷⁴ Chris Hedges, "Postscript to Sarajevo's Anguish: Muslim Killings of Serbs Detailed", New York Times, 12. 11. 1997, <http://www.nytimes.com/1997/11/12/world/postscript-to-sarajevo-s-anguish-muslim-killings-of-serbs-detailed.html?pagewanted=all&src=pm>, 15.10.2014.

¹⁷⁵ Naša borba, „Svirepi zlocini nad Srbima u Sarajevu“, 11. 11. 1997, http://www.yuope.com/nasa-borba/arhiva/Nov97/1111/1111_12.HTM, 16.10. 2014.

¹⁷⁶ Šindler Dž. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009, Str.80

¹⁷⁷ Isto, Str. 80

5. Zaključak

Period od proljeća 1992. godine pa do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma koji je zvanično verifikovan u Parizu 14. decembra 1995. čime je okončan rat u Bosni i Hercegovini obilovao je raznim pojavnim oblicima političkog nasilja. Možemo reći da u čitavoj istoriji ovih prostora ne postoji period ili sukob u kojem je u ovoj mjeri bio koncentrisan miks različitih složenih i prostih, strukturalnih i institucionalizovanih nasilnih akata iz sfere politike i političkog. Zapravo, kompletan taj period politički korektno nazvan „nesretni sukob“ sam po sebi bio je najsloženiji oblik političkog nasilja - rat, odnosno građanski rat. Kao razlog za otpočinjanje neprijateljstva i enormne primjene direktne i indirektno sile nad političkim protivnicima naveli smo splet međusobno zavisnih, socijalnih, istorijskih i političkih okolnosti kojima su katalizatori bili opšta društveno politička situacija u svijetu, ali i tadašnjoj saveznoj državi. Čini se kao da je ključni razlog za početak sukoba neodlučno levitirao u centru kružnog lanca, neznajući da na koju kariku - okolnost uperi strelicu i označi kao glavnog krivca. A karike lanca su bile nista drugo nego već poznati faktori kao što su: uzavrli nacionalizam uzrokovan opštim okolnostima raspada SFRJ, secesionističke aspiracije i vjekovne težnje određenih naroda za stvaranje nacionalnih država, strahovi i mržnje uzrokovane zločinima prošlih vremena i sl. Tome su doprinijele i nerealne političke aspiracije srpskih, hrvatskih i muslimanskih nacionalističkih krugova, činjenica da je BiH bila izmješana i multietnička država, krah komunizma u Evropi, pad SSSR i Istočnog bloka, te odlučnost nekih evropskih država i SAD da što prije razbiju i Jugoslaviju.

Kroz analizu smo vidjeli da su političko nasilje provodile međunarodne i lokalne institucije, ali i različite strukture društva kao što su vojne i paravojne formacije i grupe, te različiti segmenti lokalnih vlasti. Takođe, nije izostalo ni interpersonalno nasilje socijalne prirode koje je zbog opštih ratnih okolnosti lako poprimalo politički karakter.

Veliki broj pojava oblika ili konkretnih slučajeva političkog nasilja u BiH bio je nelegalan. Iako su se za određena akta pokušavali naći suvisli razlozi diktirani nuždom ili specifičnim okolnostima, svi ti nelegalni oblici su u suprotnosti sa međunarodnim i domaćim pravom. Veliki broj primjera nelegalnog političkog

nasilja su sami po sebi krivična djela ratnog zločina ili zločina protiv čovječnosti ili se realizuju nekim krivičnim djelima. Tako su npr. genocid ili mučenje kao oblici političkog nasilja ujedno i krivična djela međunarodnog i domaćeg prava, pri čemu je lingvistička, pojmovna i strukturna korelacija potpuna. Krivična djela progona i istrebljena vršena su terorom, političkim ubistvima, prinudama i prijetnjama kao oblicima političkog nasilja. Upravo zbog ove činjenice, osuda i velikog broja predmeta pred Sudom BiH i Haškim tribunalom bilo je lako i nedvosmisleno utvrditi postojanje političkog nasilja čak i u konkretnim slučajevima.

Naravno, neki složeni oblici političkog nasilja kao što su građanski rat i vojna intervencija daleko su od kategorija krivičnih djela tako da je teško i raspravljati o njihovoj legalnosti. Svi ratovi i sve vojne intervencije u zavisnosti od ugla posmatranja mogu biti nelegalne ili pak opravdani.

Zbog nepostojanja teorijskog znanja iz oblasti političkog nasilja, ali i svijesne namjere, veliki dio domaće stručne i političke javnosti paušalno ocjenjuje događaje u BiH manipulišući medijski atraktivnim pojmovima kao što su genocid, agresija, etničko čišćenje u dnevno političke svrhe. Cilj ovih javnih rasprava o događajima u Bosni sa početka devedesetih nije analiza nasilja kao nečeg iz čega treba izvući određene zaključke, već pokušaj ostvarenja političkih poena i ciljeva nedostignutih u ratu, ali i rasprava kao dio samopromocije i političkog marketinga..

Kao što smo u ovoj analizi vidjeli političko nasilje u Bosni i Hercegovini bilo je složeno i raznovrsno, i ne može se svesti na zajednički nazivnik. Trajalo je tri i pol godine i ispoljavalo se u gotovo svim mogućim oblicima, na svim nivoima i vršele su ga sve zaraćene strane. Dakle, priča o političkom nasilju u Bosni nije priča o genocidu i etničkom čišćenju jednog naroda ili o otadžbinskom ili agresorskom ratu. Takođe, priča o političkom nasilju nije priča u krivici ili stepenu krivice nekog subjekta. Priča o političkom nasilju u BiH, ako iko ikad i pokrene tu opširnu i složenu temu u javnosti, mora biti zasnovana na naučnoj analiza velikog broja paralelnih društvenih i političkih procesa koji nisu nezavisni jedni od drugih i koji su su se dešavali u specifičnim konfliktnim okolnostima.

Literatura

1. Ažurirani Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ICTY, septembar 2009.
2. Bilt K, Misija mira, Pogledi, Kragujevac, 1998.
3. Brierly J.L, The Law of Nations, Oxford University Press, Oxford, 1963.
4. Dedijer V, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita , Mladost, Zagreb, 1981.
5. Drugostepena presuda Tadiću, predmet br. IT-94-1-A, 15.7.1999.
6. Gurr T, Why Men Rebel, Princeton university press, Princeton, 1970.
7. Institut za istraživanje srpskih stradanja u XX veku, Knjiga mrtvih Srba Sarajeva postradalih 1992-1995, Savez logoraša Republike Srpske, Beograd-Banjaluka, 2008.
8. International Court of Justice, Legality of the Threat of Use of Nuclear Weapons, 1996, General List No. 95.
9. International Criminal Law Services, Međunarodno krivično pravo i praksa - Materijali za praktičnu obuku - Zločini protiv čovječnosti
10. Izvještaj: Događaji u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, Vlada RS - Komisij a za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, Banja Luka, jun 2004.
11. Josipović I, Ratni zločin - Priručnik za praćenje suđenja, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, 2007.
12. Kalanj R, Suvremenost klasične sociologije, Politička kultura, Zagreb, 2005.
13. Konvencija o spriječavanju i kažnjavanju zločina genocida, Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija, Član 2, 9.12.1948.
14. Krnojelac, Prvostepena presuda, Paragraf 475; Brđanin, Prvostepena presuda.
15. Malcolm N, Bosna – Kratka povjest, Baybook, Sarajevo, 2011.
16. Marinković I, Zločin protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine - Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2010.
17. Milutinović M, Karakteristike građanskog rata, Izvorni naučni članak UDK 355.013(497.6)“1992-1995“, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka, 2014.
18. Nejer A, Ratni zločini, Samizdat B92, Beograd, 2002.
19. Nezavisne novine, „Halilović: Ševe ubijale po nalogu sarajevskih vlasti“, 13.2.2013.
20. Novaković M, Osnovi Međunarodnoga javnoga prava - knjiga I, Privrednik, Beograd, 1936.
21. Oppenheim L, International Law, Longmans, Green & Co, London, 1955.
22. Otte T. G, On Intervention: Some Introductory Remarks, in Dorman A.M.-Otte T.G. (ed.): Military Intervention: From Gunboat Diplomacy to Humanitarian Intervention, Aldershot-Singapore-Sydney, 1995.
23. Pavlović K. S, Hitlerov novi antiporedak, Clio, Beograd, 2009.
24. Persen M, Ustaski Logori, Globus, Zagreb, 1990.
25. Presuda protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza: MKSJ, Predmet br. IT-95-14/2-T, 26.2.2001.
26. Presuda žalbenog vijeća protiv Dražena Erdovića, Predmet br: IT-96-22-A, 7, MKSJ, 7.10.1997.
27. Presuda Žalbenog vijeća protiv Radislava Krstića, IT-98-33-A, MKSJ, 19.4.2004.
28. Prvostepena presuda protiv Radislava Krstića, Predmet br. IT-98-33-T, MKSJ, 2. avgust 2001.
29. Raičević N, Humanitarna intervencija u međunarodnom pravu, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Niš, 2008.

30. Ratni zločini, Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijal za prkličnu obuku, International Criminal Law Services
31. Rhode D, Endgame: The Bertayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since WWII, Ferrar, Straus and Giroux, New York, 1997.
32. Salert B, Revolutions and Revolutionaries, Elsevier, New York, 1976.
33. Savić S, Međunarodno pravo i humanitarna intervencija, Izvorni načni rad, 2007.
34. Humanitarian Intervention – Legal and Political Aspects, Danish Instituite of International Affairs, Copenhagen, 1999.
35. Selimović M, Derviš i smrt, Svijetlost, Sarajevo, 1966.
36. Simeunović D, Teorija politike 1 – praktikum, Beograd, 2002.
37. Šindler DŽ. P, Nesveti teror, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
38. Tomasevich J, Rat i revolucija u Jugoslaviji, Novi liber. Zagreb, 2010.
39. Veber M, Privreda i društvo - II tom , Prosveta, Beograd, 1976.
40. Veber M, Privreda i društvo - I tom , Prosveta, Beograd, 1976.
41. World report on violence and health, World Health Organization, Geneva, 2002.
42. Zbornik međunarodnog naučnog skupa o genocidu 1995. godine, Genocid u BiH 1991-1995, Sarajevo, 1977.

Internet:

1. Agencija Anadolija, Intervju sa generalom Divjakom: „U BiH nije bio vjerski rat, bila je brutalna agresija od strane JNA“, Portal Tačno.net, 2012, <http://tacno.net/novosti/general-divjak-u-bih-nije-bio-vjerski-rat-bila-je-brutalna-agresija-od-strane-jna/>, 14.9.2014.
2. Agencija SENCE, “66 dana užasa Omarske”, Hag, 4.5.2000, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)/66-dana-uzasa-omarske.25.html?cat_id=1&news_id=6248](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/66-dana-uzasa-omarske.25.html?cat_id=1&news_id=6248), 11.8.2014.
3. BBC News: "Bosnia war dead figure announced", 21 June 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6228152.stm>, 27.8.2014.
4. Buka, “Dragan Čavić: Obraćanje javnosti povodom izvještaja Komisije za Srebrenicu”, Banja Luka, 22.6. 2004, <http://www.6yka.com/novost/2277/predsjednik-rs-srebrenica-je-sramota>, 19.7.2014.
5. Chris Hedges, "Postscript to Sarajevo's Anguish: Muslim Killings of Serbs Detailed", New York Times, 12. 11. 1997, <http://www.nytimes.com/1997/11/12/world/postscript-to-sarajevo-s-anguish-muslim-killings-of-serbs-detailed.html?pagewanted=all&src=pm>, 1510.2014.
6. Dnevno rs, „Akcija NATO-a na položaje VRS, bila je početak ere američkog 'humanitarnog' intervencionizma“, 30.8.2013, <http://www.dnevno.rs/vesti/region/93797-akcija-nato-a-na-položaje-vrs-bila-je-pocetak-ere-americkog-humanitarnog-intervencionizma.html>. 3.7.2014.
7. Hasić H, „ Kapetan OS BiH optužen da je žrtve mučio sjekirom“, Nezavisne novine, 19.06.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Kapetan-OS-BiH-optuzen-da-je-zrtve-mucio-sjekirom-250044.html>, 6.7.2014.

8. Intermagazin, "Ševe, sarajevski odred smrti, formirao je Alija Delimustafić", 12.2.2013, <http://www.intermagazin.rs/seve-sarajevski-odred-smrti-formirao-je-delimustafic/>, 5.7.2014.
9. Intervju: Momčilo Subotić, Poreklo se ne može sakriti, http://www.dejanlucic.net/sr/Dr_Momcilo_Subotic_govori_o_srpsko-muslimanskom_pitanju_preporodu_srpskog_nacionalnog_bica_ocuvanju_jezika.html, 12.10.2014
10. Jerenić D, „Kolumne - Građanski rat po Gardijanu“, Nezavisne novine 11.05.2010. <http://www.nezavisne.com/index/kolumne/Gradjanski-rat-po-Gardijanu-59662.html>, 11.9.2014.
11. Jungvirth G, „Osuđenik za Korićanske stijene poricao odgovornost“, Radio Slobodna Evropa, 18.2.2014, <http://www.slobodnaevropa.org/content/osudjenik-za-koricanske-stijene-poricao-odgovornost/25268295.html>, 6.7.2014.
12. Kalik M. Ž, „Feljton: Tužba BiH protiv Srbije, Nezavisne novine“, 19.7.2011, <http://www.nezavisne.com/index/feljton/Tuzba-BiH-protiv-Srbije-98444.html?modul=novosti&poziv=feljton&naslov=Tuzba-BiH-protiv-Srbije&idv=98444>, 12.9.2014.
13. Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995, Naučnoistraživačkog instituta Ibn Sina u Sarajevu, <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/205-karakter-rata-u-bih-1992.html>, 9.9.2014.
14. Karganović S, „Službene tajne Srebrenice“, Pečat, 28. Jun 2013, <http://www.pecat.co.rs/2013/06/sluzbene-tajne-srebrenice/>, 3.8.2014.
15. Karović S, MENS REA - GENOCIDNA NAMJERA, Državna agencija za istrage i zaštitu, Sarajevo, http://www.civitas.rs/02/article/pdf/Civitas02_article02.pdf, 1.11.2014.
16. Lukic D, Rat i djeca Kozare, http://www.znaci.net/00001/106_7.htm, 20.10.2014.
17. Magnusson K, Pojam genocida u pravu i nauci: jaz koji se širi, Univerzitet Uppsala http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/articles/Crimen_001-2013/Broj%201-2013%20-%2003%20Kjell%20Magnusson.pdf, 5.8.2014.
18. Naša borba, „Svirepi zlocini nad Srbima u Sarajevu“, 11. 11. 1997, http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Nov97/1111/1111_12.HTM, 6.7.2014.
19. OPŠTI OKVIRNI SPORAZUM ZA MIR U BOSNI I HERCEGOVINI, <http://cesi.fpn.unsa.ba/wp-content/uploads/2012/12/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>, 23.9.2014.
20. Predmet Tadić: Odluka o interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, Predmet br. IT-94-1-AR72, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/bcs/tad-ajdia951002b.pdf>, 12.8.2014.
21. Predmeti u kojima su izrečene drugostepene presude- Bojadžić Nihad: Sud BiH, <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=293&završen=1&jezik=b>, 10.7.2014
22. Podaci o predmetu: Popović i drugi, "SREBRENICA" (IT-05-88), MKSJ, http://www.icty.org/x/cases/popovic/cis/bcs/cis_popovic_et_al_bcs.pdf, 29.7.2014.
23. RTS, "Prlić deo udruženog zločinačkog poduhvata", 29. 5. 2013, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/Hronika/1332852/Prli%C4%87+deo+udru%C5%BEenog+zlo%C4%8Dina%C4%8Dkog+poduhvata.html>, 9.9.2014.
24. Saopštenje za javnost: Radislav Krstić je prva osoba koju je MKSJ osudio za genocid i izrečena mu je kazna od 46 godina, TRIAL CHAMBERS CHAMBRES DE 1ere INSTANCE PRETRESNA VIJEĆA, Hag, 2.8. 2001. <http://www.icty.org/sid/7964>

25. Saopštenje za javnost: Sedmorica visokih zvaničnika bosanskih Srba osuđena za zločine u Srebrenici, MKSJ, Haag, 10. 6. 2010, <http://www.icty.org/sid/10415>, 28.7.2014.
26. Sažetak presude protiv M. Stakića: MKSJ, Paragraf 12, http://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/bcs/030731_summary_bcs.pdf, 11.10.2014.
27. Schork, Kurt, "Blood and tears end a soccer game which no one could win", Guardian, 2.6. 1993, <http://www.theguardian.com/world/1993/jun/02/warcrimes.fromthearchive>, 15.10.2014
28. Sud BiH, drugostepena presuda Krsto Savić, X-KRŽ-07/400, http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/Savic_Krsto_-_Drugostepena_presuda_11.04.2011.pdf
29. Suđenje za prijedorske logore: Agencija SENCE, Hag, 09.05.2000, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)/sudjenje-za-prijedorske-logore.25.html?cat_id=1&news_id=6253](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/sudjenje-za-prijedorske-logore.25.html?cat_id=1&news_id=6253), 8.8.2014.
30. Tanjug, „BiH - Optužnica zbog ubistva 90 Srba“, B 92, 30.6.2014, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=06&dd=30&nav_category=167&nav_id=870314, 9.7.2014.
31. Topić T, "Otvaranje najmračnije stranice", Vreme, 1.7. 2004, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=384060>, 25.7.2014
32. Transkript: Begunci (2004) - 52 min, Agencija Sens, http://www.sense-agency.com/dokumentarna_produkcija.34.html, 10.10.2014.
33. UN Security Council Resolution 770, 13 August 1992, Preamble, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/770\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/770(1992)), 2.7.2014.
34. Vujević, „Zločini u BiH - Sarajevska mučenja Srba“, Pečat, 23.12.2010, <http://www.pecat.co.rs/2010/12/zlocini-u-bih-sarajevska-mucenja-srba/>, 13.8.2014.
35. Zoran Janković, „Zločini nad Srbima u Sarajevu“, koreni. net , <http://www.koreni.net/broj45/ratubih.htm>, 10.10.2014.
36. Finalni izveštaj Komisije eksperata Ujedinjenih nacija ustanovljene u skladu sa rezolucijom 780 Saveta Evrope (1992). http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/REPORT_TOC.HTM, 11.8.2014.
37. Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995, Naučnoistraživačkog instituta Ibn Sina u Sarajevu, <http://ibn-sina.net/bs/component/content/article/205-karakter-rata-u-bih-1992.html>, 4.8.2014.